

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØGNEDAGE OG GILDESFÆRD

SALOMON J. FRIFELT

FORFATTEREN SALOMON J. FRIFELT

blev født den 13. februar 1889. Han var i sin ungdom journalist, men har siden 1923 drevet sin fødegård Frifelt pr. Ølgod. I en årrække har han været formand for Historisk Samfund for Ribe Amt.

Frifelt debuterede i 1918 og har siden udgivet 25 selvstændige bøger, hvoraf 5 er romaner, samt 17 bøger ved udarbejdelsen af hvilke han har arbejdet sammen med andre.

Salomon J. Frifelt er anerkendt som en førende folkloristisk forfatter, der især har specialiseret sig i skildringen af den jyske klitbonde og hedeopdyrker. Han kom i 1940 på finansloven.

Blandt Frifelts mest kendte bøger er novellesamlingerne JYDSK SIND, GODTFOLK OG SKIDTFOLK og MIDT UNDER HIMLEN – HVOR KRAGERNE VENDER, levnedsskildringerne GENNEM DE JYDSKE UDMARKER, der nylig har kunnet genoptrykkes i 5. oplag, og romanen BØJ DIG FOR BLÆSTEN.

Søgnedage og gildesfærd

blandt jyder vester fra

Tidligere udkom af
Salomon J. Frifelt:

Lyng. Blade af Hedens Krønikebog	1918
Af Jordens Æt. Roman	1921
Mellem to Taarne. Roman	1926
Samme. Ny Udgave	1949
Fra Vildornen til Baconsvinet	1938
Konsulen	1938
Et Stykke vestjydsk Bondehistorie	1938
Godtfolk og Skidtfolk (Noveller)	1939
2. Oplag: Vignetudgave	1941
Ny Udgave	1959
Ajs kjoer te Rajs. Kulturhistorie	1939
Hvor Vejene samles. Kulturhistorie	1940
Fædrenes Sønner. Drengbog	1943
Det skete en Søndag. Digte	1944
Natten og den døde Gaard. Roman	1945
Vestjylland og Varde Bank. Kulturhistorie	1947
Mands Mod (Noveller)	1948
Det brænder. Kulturhistorie	1948
Dagen og det grønne Land. Roman	1955
Godtfolk og Skidtfolk	1959
Andelsbonden og Kvæghandelen. Kulturhistorie ..	1959
Midt under Himlen - hvor Kragerne vender. Skildringer og Skæbner	1960
Ad jyske Veje sønderud (4. Oplag)	1960
100 Aars Virke (Egnshistorie)	1961
Ved et Vejkryds (Egnshistorie)	1961
Jydsk Sind. Skildringer og Skæbner	1961
Gennem de jyske Udmarker I/II (5. Oplag) ...	1962
Bøj dig for Blæsten. Roman	1963

Sammen med

**Red. Knud Ree og
 Dr. phil. Hans Jensen:**

»Bogen om I. C. Christensen«	1941
------------------------------------	------

Sammen med

Hans Poulsen:

Jyllandsværket	1956
----------------------	------

Sammen med

T. Tobiassen Kragelund:

Vi tapper af Tønden (2. Oplag)	1935
Teglstensbrokker i en Plovfure (2. Oplag)	1936
Vi svinger vor Høle	1937
Kjærgaard. J. M. Lauridsen	1938
Dem Vester fra	1939
Spyt i Næverne, Folkens!	1940
Os selv - og de fremmede	1941
Vi hilser paa Landsmænd	1942
Afsides Kroge - midt i Verden	1943
Mere end Mandsværk	1944
Østersogn og Vestersogn	1945
Sognets Veteraner	1946
Højt paa Straa i det gamle Sogn	1947
Nabo til Kræn Vester	1948
Jyder Vester fra	1949

SALOMON J. FRIFELT

Søgnedage og gildesfærd

blandt jyder vester fra

De gamles fortællinger
om strid og stræb og samfærd
fordums

Med tegninger til omslag og tekst af
MARIE HJULER

ROSENKILDE OG BAGGER

KØBENHAVN 1965

Teksten er sat med 10 punkt Garamond
og bogen trykt hos
A. Rasmussens Bogtrykkeri, Ringkjøbing
© Rosenkilde og Bagger 1965
Printed in Denmark

INDHOLD

Dem Vester fra	7
Ilden og ploven og haarde mænd	33
Sognets folk – og saa dem udensogns	54
Vestjydens ener-sind	66
Kvindesind og kvindestræb	81
Gildesfærd og gildeskik	89
Hærdet af vejr og mærket af ælde –	104
Engen og slætten og folkesindet	114
Vi oplever Værnet og Tipperne	145
Aaen og engen og folk fra mange sogne –	158
Aarets og livets mærkedage	195
De gamle fortæller fra ungdommens tid	227
Stednavneregister	244

DEM VESTER FRA –

Saaledes blev heden tæmmet

Jyder Vester fra – adskiller de sig vel i væsen og væremaade stort set fra andre Jyder med øst-, nørre- eller sønder- som fortegn? Er ikke grenene paa den gamle knudrede jydsk folkestamme hinanden saa lig, som grene kan gro ud fra samme egetræ? –

Jo, ens i ved og løv, men ulige vredet og knortet af aarenes vejr.

Ikke større adskel til at skille. En tone her, et træk dér, tilsyneladende knapt værd at hæfte sig ved, men dog sammenlagt nok til at tegne en egen type, som den i stræb og striden, tro og trang er formet ud fra den natur og de livskaar, hjemstavnen bød.

Vestjydens stavn laa i gammel tid (for 80–100 aar siden) ligesom trængt mellem hav og hede.

Vesterude brummede havet. Tre, fire mil ind i landet kunne man i stille vejr efter storm høre den susende rullen derude fra Vest. Og lige saa langt levede i folkesindet en dulgt frygt, der hviskede sin forudanelse som sagn og dunkle spaadomme: Den tid skal komme, sae de gamle, da Lyne og Lønborg kirker skal blive strandkirker –

Til den anden side laa fordem de store sammenhængende midtjydske hedeblader uden forsonende grønne engdrag – de hedeblader skilte i landet mere end en fjord kan skille.

Og uden om de gamle vestjydske bolav langs enge og aaløb bredte sig heden og vilde kærstrækninger tit langvejs til næste bolav. –

Men færdes vi i dag i disse vestjydske egne paa den fordums hedejord, da maa vi nu lede for at finde en enlig lyngtot paa en skelgrøftbrink. Det er frodige marker, velbyggede røde gaarde med haver og hegn, vi nu ser til alle sider.

Og dog ved vi, at størstedelen af disse veldyrkede marker er gammel hedejord. Og vil nogen unde os følgeskab gennem de følgende bogsider, da vil vi prøve ligesom at skimte bagved disse smukke gaarde, hegnede marker og drif-tige smaabyer.

Hedens kaar og hedens folk

»En ka sie, han er Vester fra, hans træsko er bundet sammen med røwlingreb,« sae forhen frodigere egenes folk spottende om Hedebonden. («røwlingreb»: reb snoet af rævlingeran-ker).

Og sandt var det: Hededyrkeren skilte sig ud baade i et og andet og bar præg af den lyng, han dagligen stredes med. – For lyngen stod paa sit eget, saa den var ikke let at kue.

Man kan hævde, at det ganske Vestjylland er hedeegn, og de folk Vester fra til hobe hededyrkere, derfor omtrent ens af væsen og væremaade. Det rammer dog ikke helt.

Vel var der for et hundrebaar siden næppe et bolav mellem Hjørting og Holstebro, hvor folk ikke hverdags havde lyngen for øje, nær ved eller fjærnere ude.

Men mangfoldige af disse byer og bolav var ældgamle med overleveret fællesskab – hist og her tilløb til vide eller grandestævne. Engene hørte dem til. Og deres agermark, hvadenten den kendtes for »ond«, »skarp« eller »middel roug jord« – for at tale med markbogens maal fra 1688 –

den var dog dyrket gennem hundreder af aar og føjede sig efter menneskevilje ulige lettere end den vilde lyngbund.

Hinsides udmarken laa heden. Og mellem udflytterne her og saa de gamle bygders folk kendtes ikke blot adskel, men ogsaa tit spænding.

Lyngheden regnedes mest for et stort fælles forraad af brændsel og bagerovnsilding, af lyng til tag, foder og strøelse og andre nyttige ting. Men som boplads og pløjegrund agtedes den kun ringe af mændene fra de gamle gaarde og bolav, som er stammen i ethvert sogn.

Og som hvert sogn saaledes havde sin faste stamme af gamle gaarde og byer, saa havde de ogsaa hver for sig deres fattighjørne i en eller anden udkant i heden ved sogneskallet, hvor smaakaarsfolk og de, det paa en eller anden vis gik ilde, fandt deres sidste bitre tilflugt.

Engang havde skoven raaderet over store dele af det vestjydske land, derom er i hvert sogn vidnesbyrd nok: forkrøblet egepur paa bakkernes østskraaninger, svære egestammer i tørvemoserne, stednavne, stedsagn og overlevering.

Men da menneskene med økser og ild maaske allerede i tidlig middelalder havde faaet bugt med storskoven, rykkede lyngen frem ude fra de store hedeflader i Øst. Krig og pest var gennem tiderne dens gode forbundsfæller, saa den nu og da kunne gøre store fremstød ind over de dyrkede marker.

Saa kunne efterslægten af de overlevende paany rykke deres agerfurer ind i heden, naar de engang igen blev fuld-tallige nok.

Saadan omtrent indleddes mellem mennesket og naturen den aarhundreder lange styrkeprøve, kaldet hedens opdyrking.

Sjældent har det været bylavet, der i fællesskab brød heden til en ny byvang. Det er vel hændt.

Men de, der satte sig varigst spor, var de mænd, der gik uden for byfælligets tryghed og selv brød sig plads i heden til et nyt bol.

Dersom en øbo af særsind skilte sig ud eller ved onde hæn-

delser trængtes uden for bylavet, da blev han enten stakkel eller skovgangsmand.

I Vestjylland blev manden hededyrker.

For heden bød frimands kaar, var de end ikke blide. Det var enkelt driftens strenge krav: Hver mand bjærger sig selv, ordsprogsformet ude i et hedehjem ret som et skriftsted: »Næst Gud er'et bedst at stole paa sig selv.« Den livslære var man ikke kommen sovende til. Det var slægtleds erfaring gennem slid og savn for at bjærge sig frem til selvhjulpne kaar.

Mangfoldige af Vestjyllands røde, nybyggede gaarde er begyndt som en jordhytte gravet ind i en lyngbrink ude paa den vilde hede.

Østligst paa Lindbjerg hede laa et saadant jordhus »Æ Lokomotiv« havde folkevittigheden døbt det. Og navnet viser, hvor nær op mod nutiden (sidst i 70erne) det er hændt. – Nu ligger paa stedet en solid gaard, der kappes med sognets gamle gaarde i mælkemængde til mejeriet.

Er de vestjydske gaardes historie end ikke ens, de ligger dog alle i samme plan: En ringe begyndelse, slid, nøjsomhed, udholdenhed – fremgang.

Spørger man sig for hos de ældre, er deres forklaring stedse lig den, man fik i nabogaarden:

Ja, her blev begyndt paa den sorte hede – bedstefar, oldefar, eller hvem man nu ved at nævne som den første – De rejste djer første bette hus »liig o æ baar tørrespedder« (den nøgne flade, hvor der nys er gravet hedetørv).

Det waar saamænd ett andt end en saajhus saat op a hie-tørre o saajer o tækket mæ ljøng (saajer, store græstørv gravet paa mosebund helst hvor der groede katskæg. Den slags bruges ogsaa til møntørv).

Eller beretningen former sig kanske omtrent saa: Væg-gene blev sat op af ler og lyng, skiftevis hvertandet lag og stampet sammen. Sparretræerne fik de fra et gammelt sals-hus, der blev brækket ned ovre i Thorstrup. Det var nu ellers godt nok, for det var strandingstræ, og det havde alle-

rede siddet i to huse, inden det kom i brug her. Og det sidder da forresten nu som hanebjælker i vor nye gaard.

En saadan stampet mur stod godt nok og var tør og lun, men graasort var den jo at se til. Og et sligt hus med sort lyngtag over synede ikke stort ude i heden. Navnet »æ swaat hus« bød sig selv til.

Det var kun en ringe bolig, men lunhed og ly mod aarsens vejr gav den dog. Folk og fæ delte pladsen derinde broderligt og hjalp i haarde vintre hverandre tilrette med varmen.

Lyngtag over en digegrøft

Der var endda de nybyggere, som maatte ta til takke med endnu fattigere husly.

Min far, født 1864 paa Fynbogaarden i Øster Hejbøl, i Ølgod, fortæller:

Paa vor mark havde vi et lejehus, hvor en familie sad tilhuse. Manden var en sjælden grom arbejder, men han ville helst ha noget for sig selv, og det var jo ikke let for en, som sad i ene armod.

Saa købte han en snes tdr. land ude paa Haarkær hede i Sdr. Omme. Det kunne faas næsten uden penge. Da de flyttede, kørte jeg dem og deres smule bohavede ud til deres nye hjem. Og selv om jeg kun var en stor knægt den gang, saa syntes jeg dog, at dette her var noget af det mest triste, jeg havde set.

Der var hverken husning eller nogen ting. Ikke andet end lyng.

Ude midt paa den sorte hede ved siden af, hvor Haarkær plantage nys var anlagt, der læssede jeg dem og deres sager af. Nok var det i sommertiden, men alligevel, det saa ikke videre lysteligt ud.

Konen satte sig ned i lyngen og græd, og børnene stod omkring hende og græd som hun. Men manden tog sin spade, spyttede i næverne og tog fat paa at grave.

Diget om plantagen var jo nylig sat, det gik her gennem

en lille højning, og her grov han sig ned i digegrøften. Han havde nogle stykker træ og rafter med, dem lagde han fra digekanten og over paa den opgravede jordvold, og saa tørv og saajer ovenpaa. Det var taget. Væggene var kun lyngtørv og det bare sand. – Og han maatte hænge godt i, saa de kunne faa husly inden natten.

Det er alligevel den fattigste hjemmen, jeg har set. Men det blev bedre med tiden, for manden var der fremdrift i. Han blev siden en kendt og anerkendt plantør, der har gavnnet plantningssagen ikke saa lidt paa sin egn.

»Æ swaat hus« og »Braskenborg«

Tag over en digegrøft – saajhuse – stampede vægge – boliger at se til omtrent som tørvestakke og sorte muldskud ind i hedekanten. – Saa smaat og fattigt var tit begyndelsen til en firlænget, grundmuret gaard.

Man rejste ogsaa huse af »graa sten« (soltørrede, ubrændte teglsten). Men den slags vægge var man nødt til at dække med tørv om vinteren, for de taalte ikke regn og frost. Bindingsværk var derimod mindre brugt i Vestjylland, hvor træ var en sjælden vare, som maatte hentes langvejs fra ved Vesterhavet eller Østkystens skove. De enkelte bindingsværkshuse er som oftest ældre huse, hvis tømmer er flyttet hertil fra Østjylland.

Andet trin i udviklingen var huse af brændte sten. Og der var jo nogle, som sprang første trin over og fra første færd fik rejst sig hus af teglsten, som man selv brændte, selvfølgelig.

Det stillede straks større krav til sin mand baade paa den ene og anden vis, ikke mindst til hans tid og arbejdssevne. Brændingen tog det meste af en sommer, for først maatte de nødvendige klyne til fyringen graves og tørres, dernæst skulle leret graves op og æltes, stenene formes og tørres, en teglovn graves ned i leret. Og saa først kunne selve brændingen ta sin begyndelse.

Havde man ikke tegller i sin egen jordlod, fik man for et ringe vederlag lov til at brænde en ovnfuld sten der, hvor leret fandtes. Arbejdet gjorde man selv.

En saadan teglovn uden mur, blot gravet ned i lergrunden, kunne ikke bruges ret mange gange, før man var nødt til at grave en ny. Derfor kan man nu mange steder omkring paa marker med lergrund se rester af gamle teglovne. – Ved en gaard i Hedehusene i Ølgod kan saaledes tælles spor af 7 eller 8 gamle ovne.

Brændingen var mindst lige saa vidtløftig og langsommelig som selve husbygningen. Og ikke altid slap man lige heldigt. Der skulle kendskab til for at faa teglstenene brændt tilpas med den rette kulør.

Da en af de første gaarde byggedes paa det nordlige af Skovlund hede, Ansager sogn, havde man til stenene brugt temmelig megen mærgel, som her er rigeligt af i jorden. Stenene blev da stærkt gule af farve. Og denne gule gaard her med lyng til alle sider og et lerstampet hus til genbo skreg mod synet, afstikkende som en fuldmaane over en torden-sky. Og folkevittigheden, der altid hæfter sig ved det afstikkende, var straks rede med navnet »Braskenborre« – farven tabte sig efterhaanden, men navnet hængte ved.

Naa, her er vi allerede oppe omkring 1870erne, da fremgangen tog fart, saa det, der før krævede to, tre slægtled, nu ofte fuldbyrdedes i eet. – Udflytterne begyndte nu tiere i smaagaarde end i jordhytter.

»Æ swaat hus« og »Braskenborg« laa kanske side om side flere steder end i Skovling, men de hører dog hver til sin tid, skilt ved et slægtled, eller to. Derfor staar de saa grelt mod hinanden, naar de mødes.

»Æ swaat hus« hører enkeltdriften til, det staar som den selvhjulpne mands, hedebondens, mærke.

»Braskenborg« er det moderne landbrug, der nu rykker frem, hvor enkeltdriften paany bringes til leje i ældgammel bondefællesskab tillæmpet efter nytids krav og nu kaldet andelssagen.

Men det er »æ swaat hus« vi her i dag først og fremmest agter at gæste, saaledes som det var at finde mangfoldige steder i de jydskede hedeegne omtrent ensbygget fra middelalder – ja oldtiden – og helt op til 1860–80.

Vinduesruder og skorstenspiber

Et saadant hede-hjem fra midten af forrige aarhundrede synde der ude i heden som en stor tørvestak. Og det indre svarede til det ydre. Eet rum til fæet, og eet eller to rum til folkene – om man da ikke for varmens skyld nøjedes med eet rum. Som regel var der dog en stue eller sengekammer og et lille køkken, trangt og sodet, med aaben skorsten.

Fhv. gaardejer Bertel Kristensen, Ørbæk i Hoven (f. 1847) der i sin ungdom fartede vidt omkring som handelsmand og driver, fortæller:

»Det fattigste og ringeste hjemmen, a nogensinde har set, var et sted, a kom ind oppe i Hejnsvig. Der var et højt dørræ, een skulde skræve over, inden for var der et hul med en plask skiden vand i.

Kanske var der lergulv eller kun den bare jord, det var ikke til at se for ene skidt. Saa var der aaben skorsten, og aske og tørvesmuld flød over det hele. Ved den ene side var der senge med skodder for. Der var ikke andet end det samme rum, og det lignede næsten mest en faaresti . . .«

I de fattigste huse var gulvet den bare jord, de fleste steder dog kampestenspikning eller lergulv. Selvfølgelig var bræddegulv utænkeligt, her hvor mange ikke engang kendte »loftskud« over stuerne, men maatte nøjes med hjald af stænger med saajtørv over.

Helt op til 1860, ja sine steder endnu længere frem, var bræddegulv en flothed forbeholdt præstegaarden og enkelte større gaarde i de gamle bolav.

Var brædder en kostelig vare, da var vinduesglas det ikke mindre. Kreaturerne fik hjælpe sig med mindst muligt lys:

En enlig rude sat ind i lervæggen og en aaben luge eller halvdør, naar vejret var dertil.

Heller ikke i køkken og stue var der ruttet med vinduer. Der var for et hundrebaar siden mangfoldige hedejhem, hvor det meste dagslys, man fik, fandt vej ned gennem lyreaabningen i taget.

I et hus i Gundesbøl i Aadum havde de saadan smaa vinduer. Ud mod vejen var blot lige et par glas sat ind i lervæggen. – Landevejen gik tæt forbi, men det var jo ikke hver dag, nogen færdedes ad den. Manden og konen i huset var meget nysgerrige, de stod og kikkede ud af hver sit glas, saa snart noget var tilfærds paa vejen, men det kneb med at enes – »Du vil ogsaa altid staa i det bedste hul« siger manden arrig, »og saa kender du endda aldrig et menneske.«

Ville nogen prale af en anden mands velstand, saa hed det gerne: »Han haar en stur sals (stuehus) mæ skorstiin øwer æ tække og blank rudder i række.«

Skorstene og vinduer var, om ikke maalestok, saa et par af de mest synlige velstandstegn i en tid, da smaakaarsfolk maatte nøjes med en enkelt rude eller to og en lyreaabning i taget i stedet for skorsten. Endnu kan høres sige: »Han har penge paa rente, for hans skorstenspiber er hvide.«

Kalkede skorstenspiber, det var en udæskende flothed, som kun den tillod sig, der følte sig tryk i sin gaard.

Maatte man spare paa dagslyset i stuerne, da sparede man ikke mindre paa lysningen ved aftensædet i de lange vinteraftener. Selv paa større gaarde hjalp man sig med lyseklyneilden paa det aabne skorstensskød. Var man nødt til at se efter noget i et andet rum, tændte man »lyssplinn« (splinter af harpiksholdigt fyrretræ).

Der skulle være noget særligt paa færde, før man tændte en tællepraas. Og nogenlunde tykke tællelys havde man kun i brug juleaften og andre højtidelige tider. Lygte kendte man sjældent, var man en enkelt gang, naar en ko kælvende, eller et dyr var sygt, nødt til at ha lys i stalden ved aftenstid, da

hjalp man sig med en tællepraas, som man hvælvede en sort potte over til værn for trækvind, mens man gik mellem dørene.

Og som de sparede paa lysning, sparede der til daglig paa alt, hvad tænkes og nævnes kan. – Vist saa, det var da tidens bondekaar og ikke blot hedebondens. Men den nøjsomhed og passen paa, der for folk i de gamle bolav og indenfor byfælliget halvvejs var noget af en vane, eller rettere en nedarvet og værdsat dyd, det var som oftest for hedebonden den bitre nødvendighed for at bjærge sig til livets tarveligste nødtørft.

Et godt sengeleje

Og de forstod at spare og hjælpe sig igennem paa maader, der nu for os lyder som sære frasagn.

Hvad siger man om »diske« (tallerkener) bundet af halm-løb. Eller døre – ja ligkister, – lavet af samme stof for at spare det dyre træ.

Af bohaves nøjedes man følgerigt med det mindst mulige og kun det, man selv kunne lave eller havde gratis.

Lige Nord for »æ Troldbank« paa Lindbjerg hede boede i sin tid Met Skomager. Inde i hendes lille køkken ved siden af skorstensarnen laa en stor sten brugt skiftevis som stol eller bord, alt efter som den gjorde bedst nytte. Det var eneste bohaves der. Efter sigende var huset bygget over stenen, der var for stor til at fragtes ind gennem døren.

Det vigtigste bohaves, sengen, kendte man kun som en indelukket alkove, en baas skilt fra stuen med brædder og lukket med skodder – senere i tiden omhæng. Paa den bare jord – eller maaske lergulvet – i sengens bund stillede man lyngknippe ved lyngknippe paa rodenden. Ovenpaa lagdes et tyndt lag halm – tyndt, for halmen var knapt tilmaalt. – For at skaane sengetøjet mod ydervæggens slid og fugt sattes her en halmfletning, »sengefletning«.

Sengetøjet var stivt, tungt vadmæl, tit med avner eller

»fyndun« (kæruld) som fyld i stedet for hønsefjer. At bruge dun tænkte vist ingen paa.

De uldne lagner, nogle steder kaldet hylsklæder, her paa egnen hørklæder, blev muligvis kun vasket de to gange om aaret, man holdt faarevask og da i det samme vand, man først havde vasket faarene i, for her var som regel tilsat en smule soda, og det var for godt at smide bort til unytte, blot fordi der var vasket en halv snes faar deri.

»Diherr skoder for æ senge haad ow si fordel paa ander maader. – Jow, for herr behøwet en ett hwer daw o spill tij mej o sto o dann o æ sengelejj. O der waar saavist ant nok o griv an mej end o sto o pynt o pønne anten si sjæl heller æ stoww. Naar te en krøwl aa æ kas o æ maann, saa klappet en baare liig æ skoder for, o saa waar æ senge dan-net for den daw – «

Sengen brugtes forresten ogsaa til andet end at sove i. – Nede i bunden mellem lyngknipperne var en udmærket plads til at gemme kartofler om vinteren. Her laa de vel hyttede mod frosten, men der siges, de var slemme til at spire.

Det blev ogsaa brugt at sætte beddwaast (bitter ost lavet af sur mælk) ned ved sengens fodende i den tid, de skulle »bedd-res« og »kommes« (stod til gæring) for da skulle de gerne staa et lunt sted. Og man antog, at netop fodvarmen i sengen gav osten en særlig skrap bed-smag – Troligt nok, forresten!

Der var dog ogsaa dem, som anbragte osten paa en hylde under bjælken ude i kostalden, hvor der ogsaa var lunt. – Naa, det bør dog ikke forties, at mange, de fleste maaske, brugte deres bageovn til ostelavningen.

Havde man bagt, blev de varme brød, straks de toges af ovnen, lagt ind i sengen ovenpaa dynen for at dampe af. Her laa de saa til sengetid, da var det herligt at kravle i den varme seng. – Og den, der som barn har prøvet en kold vinteraften at strække sig ud i en slig gennemlunet og brøduftende seng, vil livet igennem mindes det som den højst tænkelige form for velvære.

Ogsaa paa anden vis forstod man at forene det nyttige med en lun seng. Naar nadvergrøden var kogt, sattes gryden ned under dynen ved fodenden. Her kunne grøden staa og holde sig dejlig varm helt til sengetid. Og naar man kravlede i seng, skulle fødderne nok finde den lune plet, hvor gryden havde staaet.

Det vides ogsaa at være hændt, at manden, der tog sig en lille skraber inden nædertid, kom til af vanvare at sparke gryden i stykker, saa man baade fik grød i sengen og sengehalm i grøden. Det var jo jydepotter, man brugte.

Mange af datidens senge havde, forstaaeligt nok, lidt mere indkvartering end godt var, baade af de springende og de gangende, dem, »de swaat æ slidt aw«. Og det hændte vel ogsaa nu og da, at nogle af disse fandt vej til nædergrøden. — Vi mindes ordspillet mellem moderen og drengen, der sidder og æder djer nædergrød:

»Muer, muer. Dæ æ lopper i æ grød.«

»Sludder dreng, de æ jo kommen.«

»Ja gu æ di kommen, men hur æ di kommen fraa?«

Skjorte og særke med knaster i

At man selv gjorde sit tøj, kartede, spandt, vævede, er velkendt og skal ikke her skildres. Vævning var ligesom syning noget af et haandværk, vel mest fordi det ikke var hver mands sag at eje en »vøwil« (væv) eller plads til denne.

Skjorte og særke af hørgarnstøj var en kostelig vare, man lærte at omgaas med varsomhed. Og at ligge i linnedet, naar man sov, var unødvendig slid, der kunne spares, derfor trak man af alt tøj, hver en trævl, før man gik i seng. Gamle murer Niels Guldager i Hejbøl fortalte fra sin drengetid i 1840erne, da han tjente som faarehyrde:

»Tidligt skulle jeg op om morgenen, og ingen middags-søvn fik jeg, saa det kneb tit at faa øjnene op, naar der blev kaldt. Og somme tider kom min madmor ned i kammeret og

hjalp mig i min blaargarnsskjorte, for det gik jo ikke an at ligge og slide paa den om natten.« –

Blaargarnsskjorter, fulde af pinde og knaster som de var, egnede sig ellers ikke for ømskindede folk. »De waar pinde en mundiring, dæ nok sku skrup jen æ kløø aa æ bølge.« –

Hjorddrenge trak sin skjorte af ude paa marken, lagde den paa en stor sten og bankede den igennem med tøjrkøllen. Og tærskerne i loen hev deres nye blaargarnsskjorter af og plejlede dem godt igennem for at gøre dem en smule mere myge.

Klæder af skind: Mandstrøjer og bukser og kvindeskørter var heller ikke helt gaet af brug. De kunne vendes efter aarstiden, med det laadne ud eller ind. Og saa kunne der slides paa dem et levned igennem.

Saadant et kvindeskørt af faareskind kunne forresten bruges til mere, efter hvad der fortælles og stedfæstes baade her og der. Jo, naar konen i en snæver vending skulle røre sammen til en æggepandekage eller andet finere bagværk og ikke havde en sætte (fad) ved haanden, saa samlede hun bare skørtet op foran, slog æg og mel i og rørte rundt med fingrene. Og saa et raskt hvist, over i panden med det hele. Det var ordnet i en haandevending.

En vare, man i bonde drift ikke godt kan undvære, er reb. Men reb er saa skammelig dyrt. Saa hjalp man sig, som man kunne.

Snoede halmsimer kunne gøre det ud mange steder dog ikke saa godt til tøjr til faar og kreaturer. De aad simerne som en ekstra lækkerbidsken, for halmen blev dem gærne knapt tilmaalt hen sidst paa vinteren. Men rævlengeris kunne ikke blot bruges til limer, man kunne ogsaa i en snæver vending sno dem til reb til faaretøjr. Den nødvendige lægind lavede man af et stykke træ med tre huller i. Det midterste hul til tøjret, de to ved siden til halsbaand til de to faar, der gærne stod i samme tøjr.

Yderst i Vestkær brændte engang et hus, saadan som ske kan. Men manden havde dog været saa forsynlig at redde

alt bohavet dagen før branden, saadan som ogsaa imellem sker blandt bjærgsomme folk. Man sae, at det eneste indbo, der brændte ved den brand, det var en træ-faarelægind, han havde glemte at faa med. Det var jo et ærgerligt, men forvindeligt tab. –

Man lod ogsaa selv reb lave. Alt hvad man kunne bjærge af heste- og kohaar samlede sammen, ogsaa svinebørster sankedes omhyggeligt ved slagting og bragtes saa til een, der forstod at »lægge en blok«, spinde haaret med haanden til reb.

Det støvede hæsligt ved det arbejde, men rebet var stærkt, det kunne holde gennem mange aar.

Det dyre brød

Var boliger og klæder tarvelige, da var den daglige leve-maade det ikke mindre. Brød og grød var det vigtigste – rugmelsgrød, bygggrød, boghvedegrød. En gaard i Paabøl i Hoven var kendt som et godt madsted, de fik boghvedegrød 21 gange om ugen! Og selvfølgelig avlede de selv boghveden.

Ferskt sul var gildesmad, man kun kendte i efteraarets slagtetid og saa til bryllup, barsel og jordefærd. Ellers var grønsaltet og speget faarekød den almindeligste form for sul.

Nybagt brød var ogsaa en herreret, man sjældent smagte. For i vintertiden bagte man vanligvis til 7–8 uger ad gangen. »Æ jullbæjt« skulle helst slaa til indtil fastelavn, kunne den, som det imellem hændte, række paasken, var det endnu bedre. For jo længere brødet gemtes, des drøjere blev det.

Var man saa velstillet, at man kunne bage sit brød af ren og sund rug, var det ingen sag. Men i misvækstaar, som jævnlig faldt ind, maatte mangfoldige smaakaarsfolk omkring i hedekanten blande deres brødrug med avner, havre, vikker eller hvad, de nu kunne faa.

Ja, man ved at fortælle om fattigfolk, der i strenge vin-tre var i saa haardt betryk, at de greb til at drøje deres brød med lyngbrum – (lyngens blade og visne blomster).

Man trøstede sig med, at var den slags brød end drøjt at faa ned, saa var det sundt, for det skrumpede tarmene godt rene.

Naar man ved lidt om, hvad det kostede af slid at skaffe brødet til huse, ved, hvad for en kostelig skat et sundt rugbrød var i et fattigt hedehjem, da skønner man bedre end før, at brødet maatte være helligt og ukrænkeligt, som det er i almuens tro.

Konen signer før bagningen brødet med korstegn, som hun igen signer det, første gang hun skærer af det. Og naar det var sat i ovnen blussede hun med en brand for ovns-munden – som værn eller signen, hvem tyder det? –

Signet og værnet med kristent tegn og med ildens tegn, det som er ældre i almuetro end korstegnet, blev brødet bagt. Selve bagningen var som en hellig handling. Stiltiende skulle brødet sættes i ovnen. Mens det bagtes, maatte der ikke synges, saa vendte det sig i ovnen.

Man skal vise ærbødighed mod brødet: Barnet skal kysse det, før det spiser. Den voksne skal blotte hovedet. Skødesløshed eller uærbødighed imod det taales ikke. Den, som spilder en brødkrumme uden at samle den op igen, vil komme til at sulte engang. Den, der synger med mad i munden, vil faa en ond ægtefælle.

Og spot med brødet er helligbrøde og er vis paa sin straf: Pigen, der træder paa brødet, sluges af mosen. Manden, som bruger brødet til skydeskive, maa til straf gaa igen.

Det er sagnets tale.

I virkelighedens verden ligger en sød ung pige og skal til at dø (1870). Men hun maa først ha skriftet en svar synd, der har tyngtet hende gennem flere aar. Engang som lille pige havde hun bedt sin mor om en mellemmad. Hun fik en skive rugbrød i stedet for det sigtebrød, hun havde ventet. Og saa gik hun hen og kastede brødet i en grøft, fordi

hun ikke var sulten og skammede sig ved at bære mellem-maden ind til sin mor igen. – –

Brødet er Guds gave, siger de gamle. Og man mærker den dybe alvor i tonen, hvor skæmtten ellers lurur, naar det samme siges om brændevinen.

Derfor, naar man straks efter koens kælvning, gav den et stykke rugbrød, tænkte man sikkert – dengang man gav sig af med at tænke over den slags ting – mere derved end blot at unde koen en ekstra smule lækkerbiskken. Man ville med brødet, husets hellighed, signe dyret og give det nye kræfter til mælk og frugtbarhed.

Intet spiseligt maatte gaa til spilde, mindst da brød. Det skulle spises hver krumme, hvor mule (muggent) det saa end blev. Kneb det at faa det ned, forstod man at lokke: »mule brø gir kræfter« – og hvem ville ikke gærne ha mange kræfter, især da de unge knægte. Og de klemte løs paa mellem-maden, selv om saa grønt støv røg for tænderne.

Sigtebrød, lavet af fint mel timset fra rugmelet og dejnet i mælk, var en sjælden spise, som man mangfoldige steder kun flottede sig med til jul. Derfor var en »kaaggmellemmad« saa stor en herreret.

Og kaaggmellemmad hver dag. Det var det utrolige, som rakte langt ud over det mulige og ind i eventyret. Kun kongen spiste kaagg hver dag, vidste børnene.

Efter særlingen Per Martin i Ølgod har man som en sejj: »Heller mule kaag end frisk brø, om saa ow de æ saa mule, saa det ryger ud aa æ hals o jen.«

Musen i sødsuppen

Urenlighed med mad er et righoldigt kapitel for sig af da-tidens almueliv. Men meget af det, som nu synes os frastø-dende, var den gang en dagligdags ting, ingen hæftede sig ved.

Hele husstanden aad af samme fad og drak af samme øl-potte, hver slikkede sin ske og stak den ind i læderstroppen

ved bjælken eller i vindueskarmen, og opvasken var sparet. I stedet for gaffel hjalp man sig som oftest med klørfem. Det var altsammen selvfølgheder, ingen tænkte sig kunne være anderledes.

Konen jog ildklemmen ned i mælken, naar den ville koge over. Hun strøg fløden af mælkefadet med den pegefinger, hun nys havde i svinetønden. Manglede hun sukkertang til at klippe det brune sukker i stykker til gæsterne, brugte hun tænderne. Den i sparsommelighed vel opdragne tog sukkeret ud af munden og lagde det tilbage i sukkerskaalen, naar han eller hun var færdig med at drikke kaffe. Det kunne saa komme til nytte baade een og flere gange siden.

Men naar det fra Tistrup og Hodde fortælles, at man her brugte at ha et stykke brunt sukker hængende i en strikke ned fra loftet og saa efter tur slikkede paa det, da er vi vistnok nærmere skæmt end virkelighed. Derimod er det virkeligt nok, at man sine steder havde øllebrødspotten og lødgryden staaende side om side i skorstenskrogen.

Svineri og urenlighed, siger vi og dømmer ud fra egen tid og egne vilkaar i stedet for at se disse ting i sammenhæng med de fattige og haarde livskaar, tilværelsen og lyngheden bød de gamle hedeboender.

Alt samlede sig i kravet om sparsommelighed. Intet spise- ligt under nogen form maatte gaa til spilde. Det var ikke blot tab, det var synd.

Og mangfoldige er de krøniker, der kan berettes tiest af haandværksfolk om, hvor nøje man tog maden med.

Et sted i Grene i Hoven havde de haandværkere, derfor fik de sødsuppe til djer onden, og folkene langede godt til fadet, indtil de opdagede, der laa en død mus paa bunden, saa passede de paa at ta overligt. Det lægger manden mærke til, og han siger: »Ta kuns te bunds, a ved, der æ svesker i.«

Og selv tog han nu godt til bunds. Saa faar han den døde mus i skeen. »Nej si endda,« siger han, »a trowr ret, te de æ en mus.« Og saa tar han den lige i halen med to fingre og trækker musen gennem munden, inden han smider den

paa gulvet, for der hængte jo lidt sødsuppe ved. Og saa aad han videre. Men de andre havde mistet djer madlyst.

Et andet sted var der ogsaa haandværkere. Lige før de skulle ind til djer onden, ser mesteren, der kommer et par høns flagrende ud af køkkenvinduet. Og i det samme raaber datteren derinde: »Muer, muer. Æ høns haar skidt i æ kaalfad.«

Og moderen tysser ude fra bryggeret: »Hyss, ti still. Rør om, stræv o rør om!«

Mesteren fik ingen onden den dag, for han kom med et i tanker om, at han partout skulle hjem et ærinde, saa fik de andre selv klare kaalen.

At være madkræsen »waanen«, var en skam, ikke mindst da for mandfolk. Man spiste det, der sattes frem, og var glad til, om der var nok. Det var der langt fra altid. For »naar æ fad er tom, er æ maalte (maaltidet) gjorr.« – »O demm, der eet møder te æ tij, ka snøk op, der hur æ fad haar standen.«

»Si te, o snøk op, er en tynd ret for en swaalten lyw.« Men den ret var smaakaarsfolk fortrolig med. Og de lærte at ta, hvad der faldt for, uden at være alt for »pinæffen«.

Man har som en sejj efter Dorret Skomager: (omkr. 1890) »Hanns, han er saa pinæffen, saa pinæffen, saa sorr dæ er en bette kun piha ve'et, saa ka han eke haaet.«

Det var et faarehoved, der af vanvare var bleven smidt ud paa møddingen og havde ligget der et par dage, før Dorret fandt det og fik det taget i brug. Men det havde Hanns ligodt ingen rigtig madlyst til.

Alle disse smaatræk, der hver for sig kun har værd som en overlevering eller en skæmt, bliver i sammenhæng til et billede af hedebondens liv og kaar de første to, tre slægtled efter stavnsbaandets løsning. – Et billede, hvis mest fremtrædende linjer – gang efter gang trukne skarpe af lys saavel som skygge – er skabt af fattigdom, nøjsomhed og haardt slid.

Saadan begyndte tipoldefar og tipoldemor

Ønsker vi kanske at gi dette billede et ligesom mere skriftfæstet præg, da kan de gamle skøder, skifter, aftægtskontrakter, for ikke at tale om sogneforstanderskabernes fattigprotokoller, fortælle os en hel del om datids bondekaar.

Vi vælger da ud af bunken en gammel aftægtskontrakt og inventarfortegnelse fra 1835. – Hvorfor netop denne? Fordi – Naa ja, fordi det er min tipoldefar og tipoldemor, der her meldes om, hvordan de grundede det hjem, som i dag er mit. –

Lille Bjerregaard paa Lindbjerg Mark i Ølgod ejedes indtil 1833 af Salomon Nielsen og hustru, Abelone. Deres datter, Karen, blev gift med Peder Helt Haahr fra Lille Grønlund.

Denne Peder Helt Haahr var en opløst og meget driftig mand, som foruden at drive sin gaard smedede lidt og handlede med sorte potter. Og saa var han skolemester om vinteren samt kendt over det hele herred som en sjælden grom spillemand, hvis fint prentede nodebøger endnu er i slægtens eje.

Ved giftemaalet med Salomon Niensens datter overtog Peder Helt Lille Bjerregaard, og Salomon og Abelone fik tilskrevet en mindre aftægt.

Men da den unge kone, Karen, døde kort efter sin første søns fødsel, enedes Peder Helt og hans svigerforældre om en ny ordning for aftægtsforholdet, saaledes at de gamle flyttede ud af gaarden og bosatte sig i et lille hedehus længere mod Øst paa Lindbjerg hede, »Frifelt«, den gang fæstet under Kathrinelund i Lindbjerg.

Kanske har aftægten været utilstrækkelig? Og maaske har de to halvgamle folk endnu følt sig kraftige nok til for egen regning at ta endnu et lille tag med tilværelsen og lyngheden og endnu nogle aar klare sig selv. – Ja, og saa det vanskelige forhold mellem aftægtsfolkene og en ung svigersøn.

Nok er det: I marts 1835 flytter Abelone og Salomon

med deres lille knap 1 aar gamle dattersøn, der var nævnt Salomon efter sin bedstefar, bort fra Lille Bjerregaard og ud til »Frifelt« og grunder her ude midt i heden deres nye hjem.

Herom melder den gamle kontrakt:

»Jeg Peder Helt Haahr eller Stedets Bebor og Salomon Nielsen og kone haver gjort Akkord, at de skal flytte til det saakaldte Frifelt og der skal de have den Røde Ko nu om Majdag 1835 og den beholder de til Mikkelsdag, men den skal kælve her paa Stedet, men om Mikkelsdag modtager jeg den igen hvorimod Leveres den sorte Ko som skal Kælve ved samme Tid og denne Kalv maa de selv Beholde, og denne Ko Beholder de og skal give 16 Rdr. for hende som aftrækkes aarlig i de Penge, som jeg ellers skal give dem, nemlig 4 Rdr. aarlig for Mælken. Ann. 1835 f. 1 Maj tager det sin Begyndelse og denne Afdrag kan vare til 1839. Om Mortensdag betales det halve og det andet halve om Majdag 1840. Og det forstaar sig af sig selv, at naar jeg betaler Penge er jeg fri for Mælken at levere. For deres Husværelse og alt dette som ikke kan flyttes af deres Aftægt betaler jeg 10 Rdr. for til Kristen Nielsen, Kathrinelund, fra førstkomende Snapsting 1835. Altsaa haver Aftægtsfolkene ikke mere Husværelse her at fordre eller komme tilbage igen. Og i Stedet for deres Hør betaler jeg 1 Rdr. for aarlig og i Stedet for deres Faar at Fodre og Græsse gør jeg fire Bed. 1 Dag i Foraaret og 1 Dag i efteraaret og en Par Dages Varsel i Forvejen. Og deres Brændsel Graver jeg røgter og Hjemkører men paa deres egen Hede paa Frifelt. Og Kornet jeg skal levere, leverer jeg til Benævnte Sted. Men hvis Aftægtsfolkene Salomon Nielsen og kone finder forgodt at flytte derfra dette sted leveres dem ikke Brændsel ikke heller Føres deres korn længere. Om Majdag og Mortensdag møder Salomon Nielsen eller kone at tage imod deres Akorderede Aftægt.

Det som de udtager med dem nemlig: 1 Bord 2 Stole 1 Kakkellov 1 Klokke. 1 Kiste. 1 Seng 1 Skab. 3 Skeer 1

Hylde nogle sorte Pottertøj, dette Træ til en Potterhus som er nedfalden, 1 Spand, 1 lille Kar, 1 Ølfjærding, 1 Par Karter, 1 Plejl, 1 Sold, 1 Jernskovl, 1 Segl, 1 Fork, 1 Hjøle, 1 Garnvindel, 1 Rok, 1 gammel Pose, 1 Ildklemme, 1 Par Plovhjul, 1 Sauge, 1 Skjepe Kartoffler sat i Marken i 2 Aar, $\frac{1}{2}$ Trave Havre, $\frac{1}{2}$ Trave Byg, som de modtager i Indbjerringstiden, 1 Fjel. 6 Læs Potteler, men Aftægtsfolkene leverer os aarlig 10 sorte Sætter og 1 Gryde og 1 dito af hver Slags med det store indtil det smaa. Og en Pude som er paa ugen (Vuggen) maa de bruge til Barnet, saa længe den er i ugen.

Alt dette, som er specificeret, udtager de og alt dette tilfalder ikke Stedet igen hvorimod ingen Pleje eller Opvartning og ingen Bekostning ved deres dødelige Afgang med Begravelse eller andre Omstændigheder. Saaledes er denne Kontrakt sluttet og bør holdes efterrettelig i alle Maader i Ord og Punkter.«

Lindbjerg Mark, den 26 Marts 1835.

Som aftægts giver Peder Helt Haahr.

Som aftægtstager Salmon Nielsen.

Til Vitterlighed

Peder Iversen.

Kjeld Christensen.

Peder Anton Hansen.

I slægt med stenalderbonden

3 skeer, 1 gammel pose, 1 segl og en pude, som maa bruges, saa længe barnet er i vuggen – – Saa nøje var man den gang nødt til i alle forhold at regne med smaating.

Næsten hver ting, der nævnes her i denne fortegnelse over indbo, er som en understregning af, hvor faa og simple fornødenheder hedebonden den gang kunne klare sig med. –

Det er smaakaarsfolk, her nævnes, ganske vist – men ikke

fattigfolk. – Det er udflyttere fra en jævn god lille gaard i yderkanten af det gamle bolav.

Og saa tar de da fat ude i heden langt fra andre bosteder, de to halvgamle aftægtsfolk med deres lille dattersøn og den sorte ko. Og endnu hundrede aar efter, ved man at fortælle, at det første aar, de boede paa Frifelt, høstede de ikke mere korn, end de kunne tærskes paa en stor sten uden for døren.

Og det fortælles endnu som overlevering i slægten, hvordan den halvgamle aftægtsmand bitterligen længtes tilbage til Lille Bjerregaard og til det gamle bolav, hvor folk færdedes. Her omkring Frifelt var kun sort hede randet af en grøn engstrimmel langs Engebæk.

Tit gik han gennem lyngen op til den store gravhøj ved Krusbjerg: Skivildhøj (nu sløjfet). Fra højens top kunne han langt ude mod Vest skimte sin gamle gaard og dens nabo-gaarde. Længe kunne han staa her og med haanden over øjnene spejde tilbage mod den tilværelse, der engang var hans. –

Havde de to gamle ikke haft »æ lier« (pottelavning) at ty til, havde det set sort ud. – Abelone var nemlig en sjælden dygtig potteskone.

Et enkelt pragtstykke – vidnesbyrd om familieskab til smeden – er dog nævnt blandt disse udflytteres fattige ejendele: En jernskovl. Et lige saa sjældent som attraaet redskab – i en tid, da man bøvlede med tunge, klodsede skovle og grebe af træ.

Peder Hansen, Lindbjerg Mark, fortalte, at han i sine unge dage i 1860erne hjalp ved ombygningen af en gaard i Eg. Og her saa han for første gang en jernskovl. Saa snildt og let et redskab havde han aldrig før haft i hænderne. Og han syntes, at havde man bare saadan en skovl i stedet for de uhandelige redskaber, han var vant til, da var der næsten ingen maade med, hvormeget man kunne lave i mærgelgrav og lerkule.

De folk, der for et hundrede aar siden eller saa brød sig

plads i heden, var lidet forvænnet med redskaber som med andet. – Trægrebe og træskovle, træspader med lidt jernskærpe. Harver med spidse pinde til tænder i stedet for det dyre jern. Plove med træ-muldplader og kun skæret skærpet med en smule jern.

Min bedstemor (f. 1836 i Foldager i Thorstrup sogn) kunne endog fortælle, at hun havde hørt om folk, der havde det saa smaat, saa de i en snæver vending brugte at skærpe deres plovskær med flintskærper sat ind i træet for at spare smedearbejdet og det dyre jern.

Ja, saa nær i slægt med stenalderbonden er den moderne bonde af i dag. Tre slægtled, der i livskaar og arbejdsformer har sat dybere skel end tre aartusinder forud.

En træls agen

Og som harve og plov var vognene, tunge og klodsede og dog skrøbelige. Jernet sparet, hvor jern spares kunne. Trævognfælg uden spor af beslag var ret almindelig helt til omkr. 1850. De bedrestillede bønder havde deres vognhjul beslaaet med skinner: Jernstykker af samme længde som de enkelte led i fælgen og samlede og fastsømmede midt paa fælgstykket.

Jernringe om hjulene var helt op i 40erne omtrent ukendt. Og man nævner navne paa de af egnens mænd, der først fik deres vogne beslaaet.

I Ølgod nævnes manden paa Gammelgaard og ham paa Agersnapgaard. I Grindsted sogn var det en tilflyttet Fynbo, Jens Mortensen i Urup, der omkr. 1845 som første mand paa sin egn fik lagt jernringe om sine vognhjul. Da han siden købte 4–500 tdr. land hede i Øster Hejbøl i Ølgod, byggede gaard her og dyrkede hede op, var han ogsaa een af de første der i sognet, som sidst i 60erne anskaffede sig en rigtig fjedervogn – 1858 var der efter sigende i hele Ølgod sogn ikke andre end den kendte foregangsmand Bolle-rup Andersen, Gammelgaard, der kørte i fjedervogn.

Som alt andet var vognakslerne selvfølgelig af træ. Genem et hul i den yderste ende sattes en bolt eller en trækile, »æ lundstik«, til at holde hjulet paa plads.

Saadanne træksler kunne skringe noget saa jammerfuldt, som nu sjældnen hørt. – For folkeviddet et rigt stof til skæmt.

Naar en mand fra List kørte ned til engen, peb hans vognhjul nok saa fornøjet: »A gor saa tit, a ska. A gor saa tit, a ska.« – Men hjemad med læs havde de faaet en anden tone og klagede sig ynkeligt: »Vi kommer aall-ler hjem. Vi kommer aall-ler hjem.«

Der kunne lægges saa meget i et saadant usmurt vognnavs jamren. Og usmurte var de som oftest. Der skulle spares selv paa den brune tjære til vognsmørelse. Men ogsaa her forstod man at hjælpe sig i en snæver vending. – Om Eske Søndergaard fra Strelluf fortælles, at naar hans vognhjul blev alt for højrostedet, snuppede han en kolort og smæk-kede den ind i navet, saa stilnede det da hylet en lille tid.

Jernaksler blev et lige saa stort fremskridt som tidligere vognringe. Mads Krog i Bejsnap i Ølgod var altid godt kørende og holdt af at køre stærkt. Han var en af de første i sognet, der fik jernaksler paa sin arbejdsvogn. Saa kørte han til Øse paa besøg, og tre, fire af naboerne var med for at prøve dette her nymodens køretøj.

Det gik i trav og spring, saa det raslede efter. Og de paa den bageste sædefjæl lige over »æ bagstill« blev godt rystet igennem. Da de kom til vejs ende, lettede Hans Rotvig sin ømme bag fra sædefjælen og mælede: »Ja waar'et ett for de, te studdmænd gjan vil aag i trav, saa æ der no for mæ o tøk ett aalting ve'et.« –

»Furs, Anders Kristen – !«

Med disse fortids-redskaber, der knapt hørte jernalderen til, gik udflytterne saa i lag med heden. Studene trak saa sejt og taalmodigt, som kun stude kan. Konen hyppede paa. Og

manden holdt ploven i furen, saa godt han orkede. Det var noget, der nok skulle gi øm ryg og trætte lemmer. – Den døde, klodsede plov hoppede og stødte for sten og rødder. Det var et baade kunst- og kraftstykke at tvinge den i jorden.

Og saa var de hededyrkere endda forholdsvis velstillet, der havde et studespænd til at trække. Der var de, som var ringere stillet – og endda bjærgede sig igennem.

Sydvestligst i Ølgod sogn ligger Kællingbjærg. Nu er det opdyrket og frugtbart som det øvrige sogn, men for blot 90 aar siden var det uopdyrket hede.

Her ude paa Kællingbjærg hede boede en fattig hede-bonde med sin kone Met Katrin og saa deres graabrogede ko. – Blinde Anders Kristen kaldte de manden, for han var blind.

Naar nu blinde Anders Kristen skulle pløje heden, spændte han den gamle graabrogede ko for ploven. Men den var baade for gammel og for mager til, at den selv magtede at trække ploven gennem den stive lyngsvær.

Saa maatte da blinde Anders Kristen selv gaa i hammel sammen med koen, mens Met Katrin skød bag paa ploven og styrede saa godt, som hun nu kunne.

Men den blinde mand kunne ikke altid i det haarde ryk holde retningen lige frem. Det skete af og til, at han kom for langt ud til siden – for langt bort fra sin fælle, den graabrogede. –

Og alle de, der kan køre en plov, ved, hvordan det gaar, naar det ene trækdyr gaar for langt ud til siden – saa brækker furen.

Og saa fortælles der da, at Met Katrin der bag ved ploven raabte med sin skingre stemme paa sit vestjydske maal:

»Furs, Anders Kristen, du brækker æ fur!«

Et saadant lille træk kan vi nu kun opfatte fra den morsomme side – hvorfor? – Jo, fordi vi savner næsten alle forudsætninger for tilfulde at forstaa den haarde – ja, fortvivlede virkelighed, der ligger bagved.

Men det er noget, de gamle paa Jyllands hedeegne ved, at blinde Anders Kristen paa Kællingbjerg hede, det er saavist ikke den eneste hedebonde, der har gaaet i lige hammel sammen med studen, den gang de som de første brækkede sig ind i heden for at rydde ny jord til en ny boplads. –

Af aftenhøjskolen i Ansager var jeg engang i 1930erne anmodet om at fortælle om »Hededyrkere og rydningsmænd«. Her fortalte jeg bl. a. det lille træk fra Kællingbjerg hede. Bag efter kommer en gammel graaskægget mand hen til mig og siger:

»Det skal nok sæde, det du fortalte om ham, blinde Anders Kristen og konen Met Katrin. A har selv i min drengetid ovre i Stenderup set det samme spil. – Men der var det nu konen, der maatte gaa i spænd sammen med studen, mens manden styrede ploven og sae: hyp, hyp.« – –

– Man forstaar, at den gamle jydske hedebonde med den selvhjulpne mands næsten hovne selvfølelse kunne forme ordsproget:

»Naar een selv gør det, saa er der baade takket og betalt.«

ILDEN OG PLOVEN OG HAARDE MÆND

Med ilden som hjælper

Kærbund og de lavere steder i heden, hvor lyngsværen var stærkest og mest sammengroet, var den gamle bonde nødt til at gaa uden om. Det kunne man slet ikke magte med daltidens redskaber. Man holdt sig til de højestliggende – men som oftest ogsaa daarligste dele af heden.

Havde man saa gjort arbejdet med ploven og faaet et stykke hede brækket, da tog man fat med ilden. Den er hededyrkerens saavel som skovrydderens vigtigste hjælper. Man »swøj« (sved). Naar foraarets tørre blæst havde gennemtørret plovfurens morlag, saa denne var passende tør, satte man ilden til og lod den gøre sit arbejde.

At svide var et vanskeligt og ikke helt ufarligt arbejde, som af sin udøver krævede et stort maal af erfaring og indsigt. Der var meget at ta hensyn til og indrette sig efter: Morlagets tykkelse og tørhed, hvormeget der maatte svides, underbundens art, aarstiden, vejrudsigterne, vindretningen og de paa stedet særegne forhold.

En dag, naar det kendtes passende, tog saa svidningen sin begyndelse. Manden mødte med nogle gløder velforvaret i en gammel træskobund. Til dem redte han en lun rede af

lav og lyng. Og snart havde ilden godt fat i det tørre morlag. Og nu gjaldt det om at trække ilden ud i et bælte over hele det stykke, der skulle svides.

Naar ilden havde ædt sig godt fast et sted, spredte man gløder ud til siderne. Og hver ny glød, der kastedes, blev snart som et lille rygende arnested, hvor ilden ulmede og aad sig frem i det tørre mor uden at brænde i lys lue. Stadig spredtes gløderne ud, indtil hele stykket stod i een stille rygende brand.

Var vejret nogenlunde stille, saa der ikke var fare for, at ilden brød op eller sprang over i den upløjede hede, saa kunne den nu godt passe sig selv den meste tid, svidningen stod paa.

Hvor lang tid, det varede – et par dage kun, en uge eller to, en maanedstid eller mere – afgang af mange forhold: Vejret, jordbundens art og fugtighed, den planlagte afgrøde og andet mere.

Naar den øverste tørre plovfure var brændt, gik ilden enten ud af sig selv eller blev saa svag, at den let lod sig kvæle med fugtigt sand – om da ikke storm eller stærk tørke stødte til, for da var det uberegneligt, hvad ske kunne. –

Det svedne stykke laa nu med et lag fin graalig aske, der for den svageste blæst rejste sig i tætte støvskyer. Kom der nu et regnskyl og bandt asken, var det et stort held. Men ske kunne det jo ogsaa, at vinden rejste sig og blev til blæst eller storm og jog den støvfine aske ud i rummet i hvirvlende skyer. Da gjaldt det at faa studene og ploven i gang snarest muligt for at redde asken til gødning for jorden.

Og det hændte, man gik i gang med pløjningen, før ilden endnu ret var slukket, saa de hede emmer sved haarene paa studenes ben.

En gammel mand vil vide, at nogle netop foretrak at pløje, før ilden helt var slukket: Saa kunne man spare pisken: Bøllene blev saa grov villige til at flytte skankerne. –

Naar der nu var pløjet og harvet tilpas, var jorden tjenlig til at ta mod sin første sæd, som oftest rug. Det kunne dog

ogsaa godt være havre, byg eller boghvede. Og der siges, det kunne gi »en hil gue kjær« (god afgrøde).

Paa de høje, sandede steder med kun tyndt morlag lod det sig ikke gøre at svide mere end den første gang. Og da gødning var mere end knapt tilmaalt til de udstrakte marker, saa hjalp man sig paa anden maade.

Man gravede ude i heden mængder af store tykke hede-tørv »aassktørre« (asketørv). Naar de var tørre, kørte man dem ud paa marken i dynger og brændte dem til aske, der saa spredtes som gødning.

Man gik i hin tid ikke af vejen for arbejdet: først grave disse mængder af tørv og passe dem til den rette tid, »rejse dem«, stakke dem og endeligt køre dem ud paa marken, hvor brændingen foregik. De gamle har vaaget mange nætter ved disse brændende tørvedynger.

Paa mosebund, eller hvor morlaget var tykt, kunne der svides flere gange. Man ved at nævne steder, hvor der 8–9–10 aar i træk er svedet og saet korn uden anden gødning. Men saa var jorden ganske vist ogsaa brændt af helt ned til undergrunden og saa udpint, at først en senere tids dyrkningsform med mærgel og kunstgødning kunne sætte den i drift igen.

Ikke mindst paa mosebund kunne svidningen være vanskelig, og ilden lumsk at ha med at gøre. Den kunne, om det faldt i med tørke og stærk sommerhede, ta fat, saa den næsten ikke lod sig kvæle. Og det var helt uberegneligt, hvor dybt den kunne æde sig ned i tørvelaget. Man kunne efter et langt og svedigt arbejde tro ilden vel slukket, saa kunne alligevel en lille gnist uset ligge og ulme etsteds. Og den lille gnist blev hurtigt til glød, der graadig og lumsk aad om sig, lumsk, fordi den knapt nok lod sig efterspore paa sin vej. En svag i varm luft næppe synlig røgstribe eller en ganske fin syden i bunden kunne i lange tider være eneste livstegn.

Men i det skjulte nede i tørvejorden ligger branden og ulmer og æder om sig til alle sider.

Falder en tordenskyll, saa øverste jordlag bliver vandtruk-

ken, saa æder ilden sig blot nedad, idet dens egen hede stadig tørrer den nærmeste tørvemasse og gør den brændbar. Gennem frostsprækker og vandrottehuller kan den vandre langt omkring, uden det kendes stort paa overfladen, indtil denne en dag er passende tør, og den ulmende brand med et slaar igennem, kanske maaneder efter, at man troede den slukket.

Ja, man ved endog, at ilden paa denne maade har ligget og ulmet i brinker og jordvolde vinteren over fra sommer til sommer. Og fra min drengetid husker jeg gamle folks fortællinger om denne og hin, som intet anende kom gaaende over en mose eller langs en grøftvold. Og saa med eet smuldrede jorden bort under deres fødder, og de styrtede ned i en glødende askedyng.

Vist er det: Ilden var hedebonden en villig og god hjælper, saa længe den holdtes i ave. Men den var som et vild-
dyr, der stadig laa paa lur for at bryde ud. – Og tog den selv magten, da var den en grim hersker, der spredte skræk og ødelæggelse viden om.

Og her er vi ved et stort og fyldigt kapitel af hededyrkingens saga. – Det som nævnes hedebrande. –

Der driver røg fra hedebrand

– – Der driver en dag ved foraarstid en blaalig sløret røgtaage over markerne. Det dufter stærkt og krydret af lyng, brand og foraar: Hedebrandsrøg.

– Og den, der som dreng har levet sin bedste tid med lyngheden til nabo, vil med graadigt vejrende næsebor snuse den kendte pirrende duft. Og gennem hans sind vælder et overmaal af stemninger og minders sødme: Foraaret – og foraarets stærke drifter, barndoms leg og ungdoms længsler i sælsomt følge.

Det var stedse første og sikreste foraarstegn, den sejlende røg fra hedebrande og flammeskæret op over nathimlen. –

Den første vibe kunne skuffe og følges af frost og sne. Men naar hedebrandene tog fat, da vidste man, at vinterfugten var blæst i jorden, og foraaet undervejs.

Dagene steg i længde og lys. Stæren fløjtede, og viberne skingrede. Og højt oppe i de dunkle nætter gik fugletrækket med vingesus og æggende kald. Frøerne tog til at kvække, saa hvert mosehul boblede som en gryde i kog. En dag sejlede storken højt over kærene, svaler svittede om logavlen. – Og saa en dag lod kukkemanden sig høre og meldte, at nu gled foraaet over i sommer.

Og ind gennem det alt sammen: Dagenes stigende styrke, foraaarsregn og fuglefløjt, plovbed og saamandsdønt, barnelatter og elskovsleg – Igennem det alt var næsten fra dag til dag vævet denne blaalige drivende røgdis og krydrede brandduft fra hedebrandene, hvad vej saa end vinden bar.

Og naar skumringen faldt, og skronnehorsens skogrede oppe fra mørket, da var intet mere spændende end at staa ude paa kaalgaardsdiget eller klatre op paa en tørvestak og spejde synskredsen rundt og tælle »hieilld«. – I gaar aftes var der 6 at øjne, forrige aften ikke mere end 4 – men i aften – Man tæller, 4–7–9– og skønner over retning og afstand.

Nær ved og langt borte gløder de op over nathimlen, nogle fjærnt ude kun som en svag lysning, andre mægtige at se til, flammerøde højt op over hvælvet, som selve himlens skyer staa i brand.

Der er og var alle dage foraaer i den duft.

Men ogsaa en egen dulgt uhygge i den drivende røg, mindelser om raabet, som pludseligt og ildevarslende kunne bryde frem: »Det tar selv.« – Det var et raab, der kunne drive folk af huse og sætte flyt under den trægeste.

— — —

Selv en menneskealder eller to derefter kan gamlingen endnu komme til at trække vejret i hidsige stød og dirre af spænding i mindets atterleven af de timer, han i sviende hede og røg stred for hjem og velfærd imod en hedebrands graadige flammer.

Foraaret og forsommeren igennem røg og flammede hedebrandene, mindre og større. – En mand sved lyngen af et stykke hede for at komme til at pløje, en anden for at der til næste aar kunne gro lidt mere græs til faarene, en tredje for at drive hugormene væk fra huset. En fjerde og femte sved af andre grunde eller rent af vanvare.

Om ilden selv tog forlov og nappede lyngen af et stykke af naboens hede, betød det som regel ikke stort, og der blev sjældent trætte eller vederlagskrav af den grund.

Og disse smaabrænde var en dagligdags ting, ingen skænkede en tanke. Men det hændte jo ogsaa imellem, at sommertørke og blæsten i fællesskab fik pustet liv i en askegemt glød, saa det blev til en brand, der spurgtes over sogne og øjnedes endnu længere.

Naar ilden ret kom i fart med en skarp blæst i ryggen, kunne den skyde en voldsom fart ind over lyngen. I favnebrede kast slyngedes de mandshøje luer fremad og stadig fremad af heden og blæsten. Og man fortæller om brande, som der skulle en kraftig hest til at indrende.

At standse en saadan brand ude i heden var ugørligt. Mindre hindringer som vej, smaavandløb eller nogle dyrkede agre sprang den over uden kendeligt at mindske farten og rasede videre.

Selv større pletter af dyrket agerland, kornmarker eller endog ret brede engdrag kunne ilden jage over. Røgen og heden, der drev foran, krympede kornet og græsset sammen i toppen. Og naar flammerne kom, slikkede de i en haandevending over markerne og jog saa videre i lyngen hinsides.

— — —
Sidst i 1860erne kom en stor brand med stærk østenvind ind over Urup hede og mose og ned mod Hoven aa og det ret brede engdrag, der her skiller mellem Grindsted og Ølgod sogne. Trods eng og aa sprang ilden med flyvende gni-ster over og fængede hinsides engdraget, dog ikke mere, end man her fik bugt med den. Men fiskene i aen baade aal, gedder og skaller blev forgiftede af heden og røgen.

Der sagdes, at den dag var det lettere at fange døde fisk end at tigge en dram.

Men de folk paa Ølgod siden havde en baade varm og angstfyldt dag.

Det var jo meget, der stod paa spil under en stor hedebrand. I faa minutter kunne sommerens høst paa de marker, der laa paa ildens vej forvandles til triste graasvedne flader.

Selve lyngheden laa tilbage som en sort, osende flade.

Rundt om aad ilden sig ned i morlaget og sved for egen regning. Og hist og her laa rygende og ulmende dynger. Det kunne være tørvestakke og klynestuer. Men det kunne ogsaa være resterne af et lille hedehjem. Naar ilden var gaaet over, kendtes ikke stor forskel paa dette eller hint.

Intet under da, at alt, hvad krybe og gaa kunne, drog i felten til kamp mod ilden, naar en hedebrand tog selv.

Det var haabløst at prøve at dæmpe ilden i den side, blæsten bar paa – det skulle heden og røgen ogsaa nok selv forbyde. Det gjaldt derfor om at hindre branden i at brede sig for meget ud til siderne. For jo bredere front den fik, des vildere rasede den.

Man pløjede furer i heden, gravede lingsværen af eller gik løs paa selve luerne og slog dem ned med skovle og fugtige græstørv. Det var en sveddryppende kamp i sviende hede og røg.

Var ingen naturlige hindringer stærke nok, da var der kun eet middel, der kunne dæmme op for ildfloden. Man brændte for. Det var ild imod ild.

Hvor en vej, mark eller et vandløb gjorde skel i heden, antændte man et langt bælte af lyngen i vindsiden. Denne ny ild havde ikke magt til at springe over hindringen, men aad sig langsomt frem i lyngen op imod blæsten og imod den fremstormende brand og ligesom stjal næringen fra denne.

Var paa denne maade et smalt bælte afbrændt kunne man igen uden større fare tænde et lille stykke foran og derved stærkt øge brandbæltets bredde.

Beholdt man magten over den nytændte ild, at den ikke brød ud og blev til en ny brand lig den, man stred imod, og fik den tid til at brede sig tilstrækkeligt, da gik de to brande – den løsslupne vilde og den avede – imod hinanden og stred sig tildøde.

Til at »brænde for« krævedes ikke blot stærk fysisk udholdenhed af sin mand, men ogsaa stor øvelse i at omgaaes ild og rigtigt at beregne vindstyrke og retning.

Her som alle vegne: den sikreste bekæmpelse er at afværge i tide.

Den sandhed maatte en mand i Hejbøl bittert sande. Han havde svedet morjord paa et hedestykke og mente, at ilden forlængst var slukket. Men hen paa sommeren kom nogle mærgelkarle, der arbejdede i nærheden, og fortalte, at der laa ild i en grøftebrink, og ville han gi dem en flaske brændevin, saa paatog de sig at faa ilden slukket.

»Lad bare den ligge og passe sig selv,« sa manden, »den laver saamænd ingen fortræd.«

Det gjorde den nu alligevel. Stilfærdig aad den sig ud til heden. Og en skønne dag blæste det op fra det rigtige hjørne. Og saa var der en hedebrand, der tog selv, saa det forslog noget. Masser af tørvestakke og klynestuer gik i løbet. – Det blev en dyr flaske brændevin, den, der var sparet. –

Far fortæller om hedebrand

Om en brand paa Paabøl hede først i 1870erne fortæller min far:

Det var en sommer-søndag. Vi var lige kommen hjem fra Ølgod kirke, og vi var dygtigt sultne, som ikke sært var, naar man havde kørt godt halvanden mil til kirke, hørt paa en lang præken og bagefter snakket og handlet paa kirkestævnet.

Vi skulle ha suppe den dag, husker jeg, den var paa bordet, og vi skulle lige til at ha skeerne i gang, saa ser vi, der kommer en tyk røg væltende op over laden. Og det slog

os straks, at nu var det vist galt fat, for vi havde ild liggende nede paa Paabøl hede, hvor min far havde godt et hundrede tdr. land at brække og saa dyrke i 2-3 aar, før der skulle plantes.

Jo, ganske rigtigt: Ilden var brudt op, og vi maatte afsted snarest, saa sultne vi end var, for det var jo meget, der stod paa spil.

Vi keg lidt langeligt til de fyldte fade, da vi skred fra bordet. Men der var ingen tid at spille. Bæster og stude i tøjjet, plovene paa vognene og saa alle mand afsted, alt hvad remmer og tøj kunne holde, ud paa Paabøl hede og i gang med at pløje og grave for ilden. Den havde godt fat og var ikke til at ha med at gøre, for alting var saa knasende tørt.

Det var midt i sommertiden, og jeg tror nok, det er den længste dag, jeg har oplevet. Hele den lange eftermiddag maatte vi i den daanendes hede hænge i uden at faa hverken vaadt eller tørt. Først da solen gik ned, havde vi magt over ilden. Og da var vi ogsaa godt tjenlige baade til mad og hvile. --

En anden stor hedeild kan jeg ogsaa huske. Den kom Vest fra over Grimlund hede og op over Tisbjerg, ret saa det tordnede. --

Og mon der er ret mange af egnens ældre, som ikke husker den store hedebrand i eftersommeren 1880?

Den begyndte oppe i Dybvadsrække, sved Haarkjær plantage af og løb over flere tusinde tdr. land hede og mange dyrkede marker. Til sidst rendte den heden af sig mellem sivene i Hoven mølledam.

Det var akkurat Grindsted markedsdag og en jævn skarp storm. Men efterhaanden som denne her store røg tog til, begyndte flere og flere af markedsfolkene at faa travlt med at komme hjemad. De kunne jo aldrig vide, hvor nær ilden var -- eller kom djer hjemmen.

Man fortæller, at det dundrede, saa det kunne høres næsten en hel mil væk. Et sted var der en flok faar i fare: Lille murer Guldager var den gang i sin fulde kraft, og han

prøvede at rende omkap med ilden for at redde faarene, men det forslog ikke. Der maatte en mand paa en hest, og saa kneb det endda. Saadan en fart havde ilden paa. –

Tilbage efter en saadan hedebrand laa den sorte, triste brandflade – Og selv om kun lyngen var brændt, og morlaget i behold, saa var det dog et tab, der sved til hedebonden. Det tog jo aar, inden der igen blev slaalyng til kreaturfoder og strøelse, meget længere inden der atter blev gode »pluklyng« – lange, svære lyng, der ruskedes løs med hænderne og med halmbaad bandtes i knipper, 20 knipper var en trave, til tag eller ovnilding eller til at sætte sengebund med.

Rævlingris til limer blev der heller ikke før flere aar efter. Blaagræsset meldte sig allerede saa smaat aaret efter branden. Og krøsbærrene kunne begynde lidt andenaaret. – Men alligevel: En stor hedebrand var alt andet end morskab for dem, det gik ud over.

Og een gang set, glemmes aldrig den vilde pragt over en stor hedebrand, der tar selv.

Utætmet som en springflod af ild skyller den ud over fladerne. Der staar et fnys af vildskab vidt omkring branden: Flammernes buldren og syden, de viftende lueflager, der slynger sig fremad med blæsten, røgen, der vælter til vejrs i sorte, kuplede skyer, tunge og truende som tordenblaaner.

Og spændingen: »Hvor langt er ilden nu naaet? Kan de redde faarene? – Naar de mon at faa pløjet og brændt for, saa de kan redde murer Nielsens hus? – Hvordan vil det mon gaa, hvis ilden springer over i plantagen?«

Mange aar efter kan det igen altsammen staa lyslevende for een, blot fordi duften fra en hedebrandsrøg lokker mindet frem.

Ja, sært nok, saa rigt et væld af stemninger og minder, der kan ligge og vifte i en smule røgstribe fra en fjærn hedebrand en aften i maj. – – –

Saa graver vi mærgel

Omkring 1820–30 begyndte nogle saa smaat at bruge mærgel til deres jord. Paa Nørholm ved Varde havde A. C. Teilmann (d. 1790) allerede i 1780erne forsøgt at bruge mærgel til sine jorder. – »Tontehid o skidt,« mente nogle. »Det fjæte kram binder da æ jord, saan te der slet ingen ting ka gro.« – Det groede nu alligevel, hvor mærgelen blev spredt, mærkværdigt godt endda.

»Jow, pyt,« sae skumlerne. »De er a den slaww, dæ gjør en rig faar, men en fatte søn.« – Det var udtryk for de manges opfattelse, at mærgelen udpinte jorden. – Nej, saa var det noget helt andet at svide, saadan som alle dage havde været gængs.

Men brugen af mærgel tog jævnt til, fordi man saa, det groede i dens spor saa frodigt, som ikke før set. Det var dog først efter 1850, at mærglingen ret tog fart. Og i de følgende 50 aar gjordes i de jydskede hedeegne et mægtigt arbejde paa hedens opdyrkning og jordens bedring.

Og efterhaanden som mærgelen vandt frem, gik svidningen af morlaget (ikke afbrænding af lyngen) mere og mere af brug, idet man gennem dyrt vundne erfaringer lærte, at det var svidningen og ikke mærgelen, der gavnede faren, men skadede sønnen.

Med jordens mærgling begyndte en ny tid for de jydskede hedeegne.

Som før engang i tiden først bronzen og siden jernet satte skel mellem tidsaldre, saaledes blev brugen af mærgel indledning til et nyt tidsafsnit for hedeboenderne. Et afsnit med lige saa gennemgribende ændringer i livskaar som i sin tid metallets brug førte med sig.

Hvor den kalkfattige hedejord fik tilført mærgel – lim, som de gamle kaldte den – der tog det til at gro, som ingen havde tænkt sig muligt. Den mand, der før stred for at bjerge sulteføde til 2 køer, kunne i løbet af nogle aar føde 4–5 paa samme plet.

Og hængte man i, brød hede op, bjærgede mærgel og passede paa baade her og der, saa blev i løbet af et par slægtled 4 køer til 8–10–12 eller flere.

Hartkorn kendte man af navn og ellers mindst muligt. – Td. land tit ikke stort mere. Der laa jo skelsten eller stabler af hedetørv (skjælduel), som viste, hvor skellet gik.

Hvad der mellem skellene var af maal og tal kunne være saa omtrent lige meget – naar da ikke det gjaldt eng, hvor alle tiders sikreste værdimaal, mands arbejde, gælder som maal. »En dagslæt eng«: det er saa stort et stykke, som en jævn god slætкарл kan slaa en dag.

Opmaaling og bonitering var noget, der vedkom folk i andre landsdele, kun ikke Vesterboen. Men en malkeko, det vidste man, hvad var. Derfor regnede man og regner endnu ejendommenes størrelse efter malkekøer.

Ved mærgelens brug gik Vestjyllands høslætfolk mere end før over til at blive et høstfolk som bønder i andre egne. For de fattige spærgel- og boghvedetægter blev nu til kornmarker. Agrene med rødknæ og senegræs blev til kløveragre.

Men det kostede arbejde.

Først maatte mærgelen graves op. Dybt nede fra. Manden i bunden af pøtgraven, konen paa ladet til at smide fra. Det var ellers et arbejde, som blandt arbejdshærdede mænd blev regnet for strengt. Men kvinden tog baade som pige og kone sin part uden at kny.

Først som en gigtкрогет morlil i aftægtsstuens kakkellovns-krog sander hun: »Aa ja, de waar en skjøn tij, den gaang æ mud waar hyw, o æ mawt waa deratter. – Men streng kuet værr o sto i æ limmgraw. Wol ow nok for streng, de liier en jo sawt for no. A haar tit atter saan en daw van saa ve i mi krop, te a haad undt ve o træk aw o i mi klæjer.«

Hvor man havde mærgelen i sin egen mark og bare kunne grave ned efter den som paa Skovling hede o. fl. steder, der var hededyrkerne forholdsvis gunstigt stillede. Og her kunne udviklingen føres frem et helt slægtled hurtigere end der, hvor man var nødt til langvejs fra at føre mærgelen

til, tit halve eller hele mil med stude-spænd ad ubanede veje. Ikke snesevis eller hundredvis, men tusindvis af læs.

I 1870erne og 80erne gik der en hel mærgelfeber over Vestjylland. Man havde nu tilstrækkeligt set vidnesbyrd for, hvad mærgelen magtede at udrette. Og man var klar over, hvilken værdi det var at ha let adgang til den i egen jord. Det var da blevet enhver hedebondes gyldne drøm en dag at finde mærgel i sin mark.

Derfor rendte i de aar næsten hveranden eller hvertredje mand rundt med en mærgelnaur og borede.

Og skete det nu, at det ga sig til at koge, naar der hældtes skedevand paa lermassen i den lille borekop, da var ejermændene tilmode omtrent, som havde han sparket en guldklump frem af sin plovfure, for nu vidste han, at der nede i jorden 2–4–6 eller flere alen nede – var mærgel at finde. – Kanske var den saa mager, at den knap var arbejdet værd, det skænkede man dog ikke mange tanker. Mærgel var mærgel. Og den skulle ligge dybt, om man ikke gik i lag med at grave den frem.

Men der var jo dem, som aldrig trods nok saa ihærdig boring fandt den attraaede lim. Og de maatte da stadig hente den ad de lange veje, hvor den var at faa.

Gamle Mads Andersen fortæller fra sin barndom i Ager-snap i Ølgod:

I sommertiden stod min far tit op kl. 2 om natten for at hente et læs lim til vor egen jord, inden han gik paa arbejde hos fremmede.

Fra kl. 2 til daggry: Mærgelkørsel med egne stude til egen jord – selv mand paa egen grund for sin selvhævdelses skyld. – Fra morgen til sen aften: Daglejer for fødens skyld.

Saa strenge var kaarene for de gamle, der først brød sig plads i heden.

Men hvem afgør, hvad der for folkene i Hejbøl og Hede-husene o. m. a. steder kostede mest slid, enten at hente mærgelen den lille mils vej fra Skovling eller ovre paa Lindbjerg Mark, eller ogsaa, som de brugte paa Fynbogaarden i Øster

Hejbøl, selv grave den op i egen hede: Først flytte et overlæg af sand og ler 7–9 alen dybt for at naa ned til et lag mager sandmærgel paa kun 3–4 alens tykkelse.

Det var slid, der huskes gennem slægtled.

Vestjyden har ingen fælles tid

At bryde hede med studepænd var ikke hastværks sag. Det var livslangt slid, forsagelse og savn gennem slægtled for at naa frem til ringe – men selvhjulpne kaar.

Fremgangen kendtes aldrig fra dag til dag, knapt nok fra aar til aar.

Dagens dont og menneskers levned randt jævnt ens for hedens folk: slidsomt udholdende uden jageri. Der var jo intet at jage efter. Hver ting skete til sin tid og aldrig før, hvorfor saa forivre sig. Det man ikke naaede i dag, fik man kanske i morgen eller engang til næste aar.

Af tilværelsen selv lærte man at regne med lange tidsmaal i udviklingen: Menneskealdre og slægtled. De mindre tidsdele som timer og dage kom til at syne saa forsvindende lidt imod dette maal, de gled tit ud i eet uden mærkbart skel.

Tiden stod vel ikke stille her ude i de spredte hedebol, den tegnede sit løb ved højtiders og aarstiders skiften. Men den føltes ikke nærværende i rastløs vekslen som for senere tiders folk.

Og lidt af dette forhold til tiden har vestjydske bønder i dag taget i arv fra de gamle.

Der siges, at Vestjyderne har ingen fælles tid, men hver mand følger sin egen. Sandt er det, at de fleste vil føle det som en uoverkommelig anstrengelse at møde til et fastsat klokkeslæt. Skal folk samles, kommer de dryssende, som det passer dem. Først tre kvarter til halvanden time over den fastsatte tid tager møder og sammenkomster deres begyndelse. Bydes der til gilde til spisning kl. 6, er det en stiltiende forudsætning mellem vært og gæster, at ingen møder før kl. 7 eller senere.

Andre egnes folk, der har øvelse i at springe efter klokkeviserne, fortæller spottende, at naar Vestjyden skal til møde, kommer han en time over det berammede klokkeslæt – men skal han med toget, kommer han derimod en time før – for det venter ikke, ved han. Og træffe en fastsat tid kan han ikke.

De, som er kloge, ofrer megen hovedryst paa denne sløsen og ødslen med tiden af folk, som ellers er nøjeregnende og paapasselige til det yderste. Men hvem kender vel til bunds, hvor svært det er at gøre sig fri af det, der har rod i fortiden. – Det er arv fra de gamle, der intet havde til overflod uden den tid, de stred sig igennem.

*Worherre haar jo skaft æ tæer, men een haar wol lov te
sjæl o pynt ledt ve dem*

Heden var en haardhændet læremester, og dens folk lærte haardførhed og udholdenhed, saa det gik dem i blodet og blev noget af et karaktertræk og en arv.

Og vi sidder delt mellem smil og hovedryst, naar vi hører de gamle fortælle om, hvad livet bød dem – og hvad de turde byde sig selv.

Om en mand i Ansager fortælles, at han baade sommer og vinter gik barbenet, hvordan saa end vejret var. Kun een gang om aaret gik han med et par laante hoser – Den dag nemlig, han havde sit aarlige barn i kirke.

Der er noget af sagaernes barske selvtugt over de gamles forhold til smerter eller velvære. Nødig viste man sine følelser. Fattet og tillukket gik man gennem sorg og glæde.

Guds vilje sae man og tog fattet, hvad der kom af liv eller død. – En stærk religiøs tro – Ja, sikkert, men i sin grund dog mere skæbnetro end gudhengiven.

Og om haardførhed overfor smerter kan meldes mærkelige ting –

Om gamle Hans Krog i Lindbjerg fortælles saaledes, at han ved at gaa barfodet i snesjap havde faaet koldbrand i sin

ene storetaa. – Det var ikke blot frygtelige smerter, men det var ogsaa livet, der stod paa spil.

Saa sleb Hans Krog sin ragekniv, drak en potte brændevin og satte sig hen foran ilden paa den aabne skorstensarne.

»Worherre haar jo nok skaft æ tær,« sae han. »Men een haar wol lov te sjæl o pynt ve dem.«

Og saa skar han den syge taa af.

Da folk siden spurgte ham, om ikke det gjorde ondt? svarede Hans:

»Aa ett saa faale i æ føstning, men ilaw a kaam ind te æ malle, saa ga't jo en slem svirp.«

Men den afskaarne taa skulle selvfølgeligt fæstes i viet jord. Og her traf det sig netop saa heldigt, at i nabolaget havde gamle Niels Skomager (Niels Guldager) netop lagt sig til at dø paa samme tid. Saa fik han taaen med sig i kisten.

»Han haar jo aal daww van en ærlig mand,« sae Hans Krog, »saa a tænker wal, han awlevirer æ to te mæ, nær te den tij kommer.«

Et lignende træk en del nærmere inde paa vor egen tid fortælles om Karl Hansen – kaldet Karl Skomager –

Karl boede i 1920erne paa en lille ejendom, »Hvirvles«, Sydvest for Skærbæk Mølle. Her gik han i flere aar helt ene i det lille afsides hus og passede selv baade hus og ejendom.

En dag han var oppe paa sit høstænge, knækkede hanebjælken med ham, og han faldt ned i loen. Og i faldet fik han underlivet revet op paa en rusten spiger, der stak ud fra bjælken.

Det saa ikke ret godt ud. Men Karl hverken daanede eller prøvede paa at bjærge sig hen til naboerne for at faa tilkaldt doktorhjælp.

Han fandt synaal og sytraad frem, vædede begge dele godt i karbol, og saa satte han sig ind ved bordet i stuen og syede med kraftige sting det gabende saar sammen saa roligt og selvfølgeligt, som var det et par gamle bukser, han lappede.

»Hvordan kunne du dog faa det ordnet,« spurgte en mand Karl Skomager, da hændelsen siden blev kendt.

»Ja hwa,« sagde Karl – »Hwa andt sku a gyer, a ku da ett saan renn omkring mæ æ tarmer ud aa æ lyw.«

I denne sammenhæng kan ogsaa nævnes det i ældre tid almindeligt brugte middel imod hugormebid.

Blev en mand under sit arbejde i hede eller eng »howorm-slawn«, var han som regel myndig for at kunne klare sig selv uden doktorhjælp. – Hvad hjælp kunne man i grunden ogsaa regne med at faa fra en doktor, der maaske boede 5–6 mil borte.

Med et eller andet skærende redskab, det, som var nærmest ved haanden, en tørvespade, en sløv kniv, et leblad, skar den ormebidte bidsaaret bort. »O de maat jo ett saa gjaen taaes altfor nap.« – Et jævnt godt stykke kød skulle helst følge med.

Efter den operation gik manden saa hjem og drak en potte gammel lud. Og for det meste var han saa karl for igen at ta fat med tørvespaden eller høleen, som havde han bare holdt rast lidt for at skifte skraa.

Hæng i! Og hold ud!

Endnu mere end haardførheden er dog en egen sej udholdenhed kendetegn for Vestjyllands hededyrkere. Vist saa: Det træk er Vestjyderne ikke ene om. Men vist faa steder er det gennem slægtleds haarde tilværelseskamp formet og hærdet saa udpræget som her.

»Mæ hæng-i o hold-ud, ka en hammel en stud.« Det vil sige: den seje udholdenhed er det halve plovspænd.

Daglejeren staar om sommeren op kl. 2 om natten for at hente et læs mærgel til egen jord, inden han gaar paa dagleje hos fremmede.

Husmandskonen sidder aften efter aften ved lysskæret fra den aabne arne og spinder for en halv mark pundet.

Pottekonen kilter op i den tidlige martsdags morgendæm-

ring og fanger an med at ælte leret. Med de bare ben gaar hun løs paa æltningen. Ler og vand er iskoldt af rim og nattefrost. Pløret sprøjter op mellem hendes nøgne tæer og klasker mod lovæggene, naar hun ret træder til. – Hun ælter, vælter, former og hænger i til ud paa natten. Og mens den vanskelige braanen og brænding staar paa, faar hun kanske ikke søvn i flere døgn.

At gamle Klaus Ladefoged i Hejbøl havde halv tjeneste i Uhre og gik paa dagleje paa Nørholm, lyder jo ikke af saa meget. Kun den stedkendte ved, at han havde godt et par mil at gaa til arbejdsstedet, et jævnt godt tillæg til en lang arbejdsdag.

Vi bliver straks mere agtgivende, naar vi hører om, at Jens Hus, der boede paa Lindbjerg Hede i Ølgod, havde halv tjeneste »ud ad Riiv teen«.

I slutningen af 1840 byggede Jens Hus ude paa Lindbjerg Hede lige Øst for Frifelt en hytte, som blev kaldt »Lille Frifelt«.

Men af en smule hytte og ellers ene sort hede kan ingen faa sit udkomme. Især de første aar kneb det for Jens at bjærge føden til sig og konen, for i sognets gaarde var der flere end nok til det arbejde, der var.

Saa tog han da halv tjeneste, der hvor han var kendt og kunne faa arbejde – ude i nærheden af Ribe. En uge ad gangen her og der.

Naar han lørdag aften var færdig med sit arbejde hjemme, tog han træskoene i haanden og ga sig paa vandring sønderud, tværs over heder og marker, enge og vandløb, saa lige til som muligt. Der var mellem 6 og 7 mil at gaa. Det tog hele natten. Og han skulle endda strække godt ud for at naa sin plads til den tid, folk stod op.

Naar saa han havde slidt ugen ud i sin plads, gik han igen ved nattetid samme vej hjem for at stride med hytten og heden, den uge, han var sin egen mand.

Og vi sander igen: Det var strenge kaar, heden bød sine folk.

Gamle Jens Henningsen paa Galtho Hede i Tistrup sogn bedrede sit fattige udkomme paa en anden vis. Han gik i dagleje paa Nørholm og var kendt for sine kræfter. Under et ordskifte en dag bød ladefogden ham til, at hvis han uden at hvile kunne bære en tønde rug (100 kg) fra Nørholm ladeport og til sit hjem paa Galtho Hede helt oppe tæt ved Ølgod sogneskel, saa maatte han faa rugen til givendes.

Og Jens Henningsen tog ham paa ordet og bar en tønde rug den godt en mil lange vej. – Det betød jo for ham og hans det dyre brød sikret i lang tid.

Men til denne milelange vandring med rugsækken paa nakken krævedes ikke blot mandstyrke ud over det almindelige maal. Bag denne styrke maa ogsaa ha ligget en lyngsej vilje til at holde ud.

Det samme kan siges om alle de smaakaarsfolk, der tit langvejs fra slæbte sammentiggede halmknipper hjem paa deres ryg.

Smaamandens halmknipper

Naar hen paa vinteren foderet til koen slap op ude omkring i hedehytterne, og sneen laa over lyngen, saa var der ingen anden udvej: Manden, eller hvis han var paa dagleje, saa konen, maatte ind til sognets gamle gaarde for at be om et halmknippe eller to.

Og de bad vist sjældent forgæves. Ligesom konen gik med mælkekanden, naar koen stod sen, saaledes var det halvvejs en ret for smaafolk at be om et knippe halm.

Det var smaamandens ret, som længst holdt sin gyldighed, skønt fortidens fællesskab indenfor bolavet ellers længst var ude af hævd.

Blandt karlene var det en yndet spøg at binde disse halmknipper mægtig store for saa i skjul bag en lugesprække at ta sig en billig morskab over den arme stympers overmenneskelige strængen-sig-an for at slæbe halmknippet med sig. – Var knippet end stort og tungt, det skete vist sjældent

alligevel, at smaamanden fandt det for stort. Saa hellere slæbe sig fordærvet.

Nogle karle syntes, at halm vejede for lidt til, saa bandt de dygtigt med utærskede rugneg inden i halmknippet. Det var noget, der følte til husmandens ryg. Men til et saadant knippe lagde han gærne ryg og kræfter helt ud over det rimeliges grænser.

Til en gaardmand i Egknud kom en kone fra Vallund og bad om en visk halm. Gaardmandens karl fik saa besked om at binde hende et godt knippe, og for morskabs skyld lagde han en stor kampesten inden i knippet. Den borren halm var lige ved at blive konen for overmægtig. Og hvordan hun fik den urimeligt tunge byrde slæbt den lange vej hjem, er ikke til at forstaa. Derimod er hendes skuffelse og harme ved hjemkomsten forstaaelig nok.

Og næste søndag ved kirkestævnet gir hun gaardmanden kvittering højt og tydeligt i alle folks paahør:

»Du ska hejsten da ha tak for di kampstien. Folk sejer jo ow, te du æ stjenrig, no ka a da sie, te de passer, naar du æ saa gjawns (gavmild), te du ka uund smaafolk jen a di støst.« — — —

Den jydske linje og dem Vester fra

Mellem den gang og nu ligger i tid kun tre, fire menneskealdre. — Men i udvikling og forandrede livskaar ligger et spring, som der før krævedes mange aarhundreder til at fylde.

De usle hederønner er afløst af mønsterdrevne gaarde. Den tidligere hedebund er tæmmet og tugtet til redeligt agermuld med gode og retskafne afgrøder. Store haver, hegn og plantager lær for blæsten og stænger for udsynet.

Og stærkt virker det, naar vi færdes gennem sognene, og den stedkendte kan pege her og der og fortælle:

Der hvor vi nu kun ser frodige marker og nye røde gaarde

med store haver omkring, der var for blot 80–90 aar siden intet andet end sort hede og sur mose. – – –

I stedet for den store, smukke gaard hist henne laa der i min mors barndom et lille hus af stampet ler.

Et stykke derfra har ligget et lille fattigt jordhus gravet ind i en brink. Det kunne min bedstemor huske. – Nu ligger der to gode gaarde.

Og landskabet, hvor der i dag ligger en driftig lille haandværker- og forretningsby med frodigt opland omkring, det mindes de ældste som en nøgen lyngbakke med en gravhøj og et enligt hus. –

Vi ser og ser og undrer os: Saa frodigt et land skabt ud af kær og lynghede.

Men hvem magter vel – om blot i tankerne – at maale den mægtige sum af slid og forsagen, af vilje og udholdenhed, der ligger bag ved alle disse frodige marker og velbyggede gaarde paa den jyske hedejord.

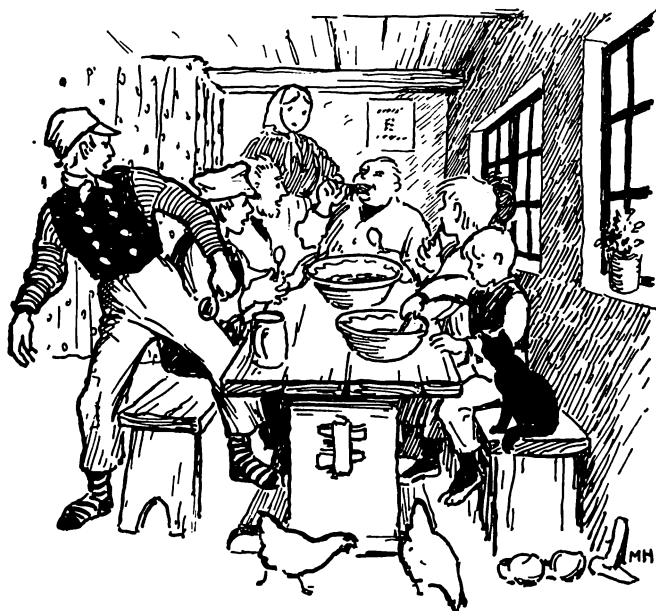
Vist saa: alle disse folk i disse mange bondehjem, de bor ikke trygt og gældfrit paa deres jord. – Langt fra. – Det skal ikke forties.

For den gang hededyrkerne fik bugt med lyngen, fik de gælden at slaas med i stedet for.

Men netop gennem denne aldrig afslappede livsspænding videreføres de karaktertræk, som tilværelseskampen og heden kaar har præget i slægten.

De livskaar, heden bød de gamle, var barske og krævende. Derfor fik de folk Vester fra ogsaa deres eget præg.

Et præg, der har virket med til at trække den jyske linje fastere i danskerfolkets ansigt.

SOGNETS FOLK – OG SAA DEM UDENSOGNS

Hjemme ved os selv

Os selv – det ved vi, hvem er.

Det er dem, vi stedse har først i tankerne, dem vi altid under det bedste og helst hører nævnt med hæder.

Os selv – Det er os her i sognet, som bedst kender, hvad ret og rimelighed byder – Den første part af vor verden og altsaa den vigtigste.

Saadn var det forhen for de gamle, og saadn er det for os i dag – Kan det være anderledes mon?

Og saa de fremmede – Det er dem paa den anden side skeldiget, alle de udensogns folk, der har djer egne skikke og har væsen og lader anderledes end os.

De ka somme tider være helt kunstige at gi agt paa. – Løjerlige folk. Jo vist, for de er helt anderledes i fremtræden end os selv.

Kanske er det ellers flinke og forstandige folk, som er værd at kende. – Men først vil vi ha lov til i al godmodighed at more os lidt over deres særheder.

Paa samme maade morer de sig over os og vore skikke – ja, det er da rimeligt, og det skal ikke taes dem ilde op.

Bagefter ka vi saa snakke os tilrette som gode landsmænd og drøfte det, vi har fælles.

Skel, der skiller. Og veje, der samler

Noget af det, vi er fælles om, er skellene mellem os.

Hele vort land er ligesom indmasket i et helt net af skel mellem sognenes folk og saa dem udensogns – skel, der skiller, og skel, der samler.

Vort land er ligesom bygget op af skel – som fuger i et murværk samler.

Og vi er landsmænd alle, baade Vester fra og fra de andre himmelhjørner med, men hver især har vi noget for os selv. – Og alle har vi noget, vi ka lære af de fremmede hinsides sogne- og herredsskel. –

De gamle byggede diger langs deres mark- og sogneskel – og spejdede saa agtsom ud over digerne efter, hvordan de fremmede teede sig. Det var digebygningstiden, en hel tidsalder for sig, værd at tegne.

Tit stod de unge piger med haanden over øjnene og spejdede langt over skellet mod det, der hinsides var nyt eller fremmedartet og derfor spændende at agte paa.

For kvinderne længtes ud – og blev hjemme. Mændene drog ud for at længes hjem.

Saadan var det alle dage viseligt delt.

Senere slægter sløjfede digerne og drog ud over skellene.

Men skellene var der endda: Skel i sognet og landet og

skel i folkesindet. – Skel mellem os selv og saa de fremmede tegnede i folkemaal og folkevid.

Hjemme ved os selv – Eller: Saadn bruger vi nu i vort sogn. –

To vendinger, tit brugte, der ligesom slaar kreds om en flok som en type, afgrænset ud mod andre sognefolk og andre folketyper.

Hver af de danske landsdele fik ud fra egenart i jord og livskaar sin egen folketype. – Det er saa tit sagt, saa det virker ikke længere som nogen nyhed. De fleste har forlængst gjort egne iagttagelser her over forskellen mellem Jyder og Øboer, mellem Nord og Sønder.

Men inden for landsdelenes folketyper er igen en rigidom af spaltninger og afskygninger: Skellene mellem lav og sogne og herreder tegnet i folkemaal og folkevid.

Her har hvert sogn sit at melde og sit lille træk at føje ind i Danskerfolkets ansigt.

Og det, vi her vil prøve, er da at finde nogle af de træk og egenheder, der ligesom skiller sognefolkene Vester fra ud fra andre sognefolk og gør dem til en folketype for sig.

Kanske faar vi ogsaa lejlighed til at kikke lidt ud over skeldiget, hilse paa andre landsmænd og trække sammenligninger mellem her og der – mellem os selv og saa de fremmede. –

Blandt danske landsmænd fik Vestjyden sit særpræg saa godt som nogen som en type for sig. Ikke en stivnet, een gang for alle fastformet type, ens til alle tider for alle vestlige egne. Langt fra.

Hvert slægtled og hver egn fik sit forud for andre og ga igen af sit eget.

Heden og engen: hver sin lød og hver sit præg til det vestjydske folkesind. – Lyngfladernes tavshed og tyngde, engens lyse frodighed og høslættens skæmt og arbejdsidræt, det er som rendegarn og islæt over folkesindets væv, der hvor traadene talløse og anelsesfine samles ud af fortid og ælde.

Inden for vestjydsk folkesind kan bag det lukkede ydre

findes en rigdom af ændringer i skiftende spil og samspil. – For ind gennem landet bugtes og krydses et helt fletværk af grænser og skel, der ogsaa er sporlige i folkesindet.

Der er syssel- og herredsgrænserne fasttrukne af ælde, synlige i landet ved gravhøje, vandløb og ødemarker (der nu oftest er nybygder).

Og der er de mange sogneskel. – Og lisaa mange sogne, lisaa mange sind.

Og inden for herreder og det enkelte sogn er igen et fint-masket net af skel: Markskel og bygdeskel, skel mellem lav og byer. Der er bylav og bydelav (gildeslav), skolekredse og møllekredse.

Og mellem de enkelte lav gaar der skel, synlige i marken eller kun kendbare for dem, der agter skellet. Og intet samlav er nøjagtigt ens med det ved siden af, eller det i sognets modsatte hjørne. En tone eller et træk, flygtigt at mærke, er maaske den hele adskel og alligevel nok til at trække skellet, der toges gyldigt af det ene slægtled efter det andet.

Men samles de saa paa kirkestævnet, folkene fra de mange bygder og lav, da er de sognefolk i samling om den sæd og skik, der er sognets, afgrænset ud mod andre sognes boende folk.

Hvad der er ret skik her, bruges kanske anderledes og rettere i nabosognet. – For rettest skik og brug er jo den, der er fastslaaet i ens hjem sogn. De andre djer lader kan være gode nok for dem, men kendes af andre for fremmede og tit kunstige at gi agt paa:

I Hoven kirke hang lige inden for døren – og hænger der da endnu, men forlængst gaaet af brug – et lille sort-malet brædt. Var der noget at kundgøre paa kirkestævnet, gik sognefogden først ud af kirken, og han vendte da brædtet omkring – »Gadestævne« stod der med snørklet skrift paa den modsatte side. Og saa vidste folk besked.

Noget lignende er inden for mands minde brugt i Aadum kirke, og i ældre tid i flere vestjydske kirker, mens skikken var ukendt andre steder.

I Ølgod formede kirkestævnet sig som en hel lille torvedag. »Udd o æ kjærkegaad« (pladsen foran den østre kirkegaards-stætte) stod handelsfolk og prangede med alskens kram: Reb, pottes, fisk, kød og andet nyttigt.

Naar saa præsten havde præket færdig, gik folk rundt og saa paa krammet, hilste paa kendinge og købslog til behov, mens sognefogden læste sine kundgørelser og proklama om tiende og skat, sognearbejde og skorstensfejning og hvad andet, der var. –

Havde nogen en stud til fals, eller en ronnevæder var rendt væk, da kunne man gennem sognefogden faa den »lyst frem paa kirkestævnet«. Taksten var en fireskilling.

Paa kirkestævnet traf man slægt og kendinge. Ungdom, der havde godhed for hinanden, uden at nogen maatte vide det, kunne her skifte blik, kanske haandtryk. Det var som en dulgt troskabsprøve, der stadfæstede, hvad med haand og mund blev lovet ved midsommermarkedet i fjor.

Sognets gaardkoner bar her deres stads til skue, og den ene ville nødigt stikke op for den anden. – En kone var saa uheldig at tabe sit underskørt her midt paa »æ kjærkegaad«. Hun bøjede sig rolig ned, samlede skørtet op og siger: »Det er da godt, a haar 7 mier o i daw.«

Og de af konerne, der havde giftefærdige døtre, viste dem frem for andre gaardkoner med passende sønner. – Der blev her paa kirkestævnet lavet flere handeler end blot om klipfisk og sorte mælkesætter.

Slumpede det sig, kunne det ogsaa trække sammen til en hestehandel – Kroen laa lige ved, saa lidkøb var at faa. Og blev der ingen handel, saa var en skænk eller to alligevel sært rar inden den lange hjemtur. De fjærnstboende havde over halvanden mil ad sølle hedeveje. Kvindfolkene frøs og skulle varmes op med kaffe. Og børnene fik en basse, som kanske en uge eller mere havde ligget og hoppet i kagekonens kurv, men hvis velsmag de siden mindedes, naar de var gamle. –

Var det eftermiddags-tjeneste, kunne det i vintertiden

blive baade mørkt og vildsomt, inden de fjærnestboende naaede hjem. Saaledes kørte Mads Foldager fra Hedehusene galt en vinteraften, da han kom fra Ølgod kirke med et læs kirkefolk. I mørket traf han ved siden af vadbros i Agersnap. Der var flod, og bækken var som en aa, saa han og de, der var med ham, nær havde sat livet til. –

En kirketur var den gang ikke saa lige en sag, hjemturen da mindst. Men glemte man undervejs hjem, hvad præsten sae i sin præken, saa huskede man i hvert fald, hvad man havde hørt og oplevet paa kirkestævnet – for derom spurgte de, der var hjemme. –

Grov verdslighed, vil mange i dag mene.

Nej ingenlunde. Kun rent praktiske forhold formet ud fra lange afstande, daarlige veje og ringe samfærd.

Naar man havde ordnet sig til kirketur og var draget de lange og trælse veje – kanske med maaneders mellemrum den eneste udfærd – saa skulle tiden og lejligheden bruges.

Først fik Vorherre og præsten, hvad de tilkom. Og bag- efter nyttede man saa kirkestævnets samvær til praktisk handel og gøremaal, saaledes som her bød sig en gunstig lejlighed til.

I sogne med mindre udstrækning fik kirkestævnet selv- sagt ikke den alsidige form og vigtighed som i det store sogn med de lange afstande og med 4–5 mil til nærmeste by.

Saa kunne der i det mindre sogn være andre skikke ud- formet – I Kvang og flere andre sogne ofredes saaledes brudeskænk til bruden i kirken, samtidig man ofrede til præst og degn. I nabosognene var denne bryllupsskik der- imod ukendt.

I Ølgod bliver der ringet med kirkeklokken, saa snart een er død i sognet. I Lyne derimod ringedes ikke, naar een var død, men saa snart graven var kastet.

Her bliver den bortdragende sjæl lyst i fred af klokke- klangen, samtidig med, at dødsbudskabet meldes over sognet.

Hist vies graven ind til hvilested for den døde.

Dette og andet er smaating kun for et flygtigt skøn, men

dog nok til at skabe adskel, gi udensogns folk fremmedfølelse og sognefolk samføling om det, der er deres eget. –

Og dog kan man ikke sige: Se, paa denne side bækken er det Ølgodsognere, og de er saadan og saadan en type for sig. Paa den anden side skellet er det Ansager-Tistrup- eller Hornesognere, og de er saadan og saadan, anderledes.

Saa enkel og lige til kan ingen dansk type udredes, dertil er fra gammel tid samfærd og sammenslægt for rigt og skiftende.

For paa tværs af alle de mange skillende skel, gaar de mange veje, der samler. Og sognenes folk har fra alders tid haft samfærd over skellene og er mødtes til stævne, til marked og ting.

Og fra sogne og herreder drog de ud, mændene, for i samling med andre landsmænd at værge riget og hævde dets grænser.

Det var prisen for trygheden hjemme ved os selv.

Skellene tegnet i folkevid

Skellene skiller, men vejene knytter sammen.

Modstilling og samfærd: Det evigt skiftende samspil af landsens folk i stræb og stævne, hvor hvert sogn og hvert lav har noget for sig, og hvert bosted tegner sit træk ind i lavet.

– Manden paa Store Hejbøl og saa ham paa Bejsnapgaard sad og spillede kort. Saa syntes Bejsnapmanden, at der lisom gik svind i hans medspillers penge, og han siger da for at ærte den anden:

»Sku di slip op for dig, æ pææng, saa ka a jo ta nower las ljøng i stej for.«

Men Hejbølmanden ga igen af samme skuffe:

»Ja, det ka du. Og hvis diin føst sku slip op, saa ka du jo levier mæ nower las syver.«

Ærtet og snærtet og ligemænd igen.

Men det er ikke blot to sognemænd, vi her ser hver for sig hævde sig og sin jord imod den andens.

Det er to af sognets gaarde i modstilling – skønt i samlav – hedegaarden og kærngaarden, lyng og siv, rødknæagre og rødbund-eng. Den modstilling, der gir veksling i folkesind som i landskab. For som hjemstavns jord er, saadan gror hjemstavns folk.

Og hjemstavns jord har grobund baade til lyng og siv og mangfoldige andre vækster. – –

Ølgod sogn fik sin store udstrækning, saa stor, at der skabtes delingslinje tværs gennem sognet med spænding mellem Østersogn og Vestersogn.

»I vejer lovlig lidt derudd,« blev der sagt fra Vestersognet, naar der lignedes til skat.

»Vi ka heller ett ligge hjemm i æ seng og dryww wor jord mæ en kwostskawt,« blev der svaret fra Østersognet.

Saa var det kvit. Og sognemændene mødtes lige gode til kirke og marked og kunne i fællesskab smile overbærende ad nabosognenes folk, især dem, der er mindst samfærd med: dem mod Nord og Nordøst og saa Grindsted hinsides herredsgrænsen.

»Grindstedsognere« kaldtes i Ølgod de smaa tudser, der tit fandtes i og ved kartoffelkulerne. De var kendelige paa en lys stribe hen ad ryggen, og saa havde de saadn et morsomt trav.

Dette er sagt uden ondskab, mere som en folkelig særprægning, hvor man tit tog dyrenavne til hjælp.

Vi husker saaledes nogle linjer af et par gamle byremser, hvis oprindelse og tydning ellers er gaaet os af minde:

Oddum forhaand, Egvad braand.

Skjærn fruere, Dejbjerg duer.

Stauning grøedlyww, Velling tørretyww.

Der fik de den. – Vi ka een mere med et lille hip til andre gæve bymænd:

Møglgaard svandser, Styg danser.
 Ferbæk trommeslaaer.
 Vostrup herrer, Laustrup smærer.
 Lønborg lyww, Bøll tyww.
 Kjæfling klækrotter,
 Tarm flynderhoveder.

Hvorfra saa denne og lignende byremser stammer, saa har der vel været en mening at finde bag ordene for dem, som tog og gav dem som overlevering.

Mon ikke remsen i sin tid er gjort paa hovmarken ved Lundenæs eller Lønborggaard til stor fornøjelse for dem, som lagde remsen i rim, men ikke let for os andre at kloges af.

Om andre gode bymænd længere mod Syd hedder det med byremsens ord mere fyndig end snerpet:

Lærkeholt knidere, Skovling skidere.
 Lunds kanusser,

Aalling fludser,
 Tiphede tudser.
 Uhd spejdere, Kvie forprakkere,
 Stenderup trekanter,
 Ansager kødhoveder.

Meningsløs remseri —. Ja, for os i dag. — Og dog viser remsen os en kreds af modstillede sognefolk samlet, saaledes som hovvejene til herregaarden Nørholm førte dem sammen.

Men vi kan bedre forstaa, naar der siges:

I Hown æ di bown.
 I Omm æ di gromm.
 Men i Grindsted o Grenn
 æ der ett ret møj o fortjenn.

Det er en nøgtern haandværkervurdering, som vore bedste og oldeforældre sikkert har sandet med et nik.

Om Hovensognerne vidste man ogsaa at fortælle, at de spiste megen melgrød. Deri var ikke noget mærkeligt, for

det gjorde man alle vegne i de jyske hedeegne, hvor det gjaldt om at drøje kosten.

Men naar de spiste i Hoven, tog de først en skefuld grød og bagefter en lille skefuld mælk. Og hvis grøden var for varm, saa hængte de hver skefuld grød til svaling paa underlæben, mens de fik mælken hentet i fadet. –

Se, derfor gaar saa mange Hovensognere rundt og er gemundede (har underbid som en gedde).

Naa, Hovensognerne hævnede sig ved at fortælle det samme om Skarrildfolkene. Saa var de da flere om at bære smilet. –

Til den anden side er andre byfolk, som ogsaa faar deres remse:

Hallum swanser, Kwong danser.
Aasted pewlinger, Kworup swewlinger.

Eller et par linjer af en gammel vise, som nu ellers er glemt:

Æ Nørholmer, de danser, til de kvolmer.
Æ Vesterbækker, de danser, te de smækker.

Men vi ka lisom bedre faa fat paa meningen, naar der siges:

»Naar Las fra Lynn kjør te Waaer, saa haar han fuld las hen o Las fuld hjem.«

Jo, Lynefolkene var fra gammel tid vant til at færdes, de havde jo midt gennem sognet fra Nord-Syd den store drivvej – »... En stor landevej af urgammel tid, saakaldt Herrestræde ...« som et gammelt tingsvidne melder. – Og baade i Lyne og Brorsbøl var kendte studekroer. Det gav altsammen udve.

Vi ka ogsaa fatte meningen, naar man i ældre tid sae, at i Strelluf sogn var der kun eet fattiglem – og han havde penge ude paa rente.

Strelluf var fra gammel tid kendt som et lille godt sogn med velhavende bønder. Strellufsognerne siges at være kendelige. De skal efter sigende være en del rundryggede, fordi de ligger saa højt med hovedet, naar de sover. –

Saa-aa?

Jo, for se, de har jo tegnebogen under hovedpuden, og den fylder for det meste godt til, og det bliver jo efterhaanden synligt paa figuren. –

Og naar der siges, at i Lønborg og i Stauning lever man af hø, da er det heller ikke vanskeligt at tyde baade meningen – og misundelsen.

Horne sogn midt i herredet af samme navn er fra gammel tid anset som et frugtbart og velhavende sogn:

»Hwonn sown er æ smørhwol i æ grødfad.«

Maaske derfor faar folkene fra Horne skyld for at være mere letbevægelige end Vestjyder er flest. Det hedder:

»Æ Hwonsowner, de sjønger te minnet (midnat) o græder te daw.«

Heller ikke maa vi glemme den gamle vise om manden fra Malle, her er det ogsaa den fede jord og de velhavende bønder i det gamle sluttede bolav, der stikles efter:

Der bue en mand i Malle,
han skid de baare talle –
Hans kuun, hun waar saa bister,
hun skid de baare ister.
Di haad en datter, som hied Mæt,
hun skid de klaare fjæt.
Hvis den mand ett ku sto si,
hvem ka saa bego si.

Om dem i Tistrup ved man at fortælle det samme, som siges om Himmerboerne, at de bruger tre dage til en kirketur – og saa kommer de endda ett længer end til æ krør.

Og i Øse har de ikke mere end eet par kirkebukser i hele sognet, de gaar saa paa omgang.

Men om hidsige folk plejer man at sige:

»Di skywter'et i æ guue mæ æ nøwer i æ huue lisom Urup mænd.«

Folkene i Urup og Grindsted sogn havde fra gammel tid ord for at være stridbare og krakilske, hvilket de gamle rets-

protokoller med processer, overfald og mordsager ogsaa tilstrækkeligt vidner om.

Men om æ havfolk, fiskerfolket i sognene ned langs Vestkysten, blev der fortalt, at de spiste torsk til fisk og søbede brændevinen ind med skeer lisom vælling. – Det var saa langt væk, saa det mest eventyrlige var det mest trolige. –

Det kan nu altsammen være, hvad det vil. Er det ikke andet, saa er det dog sognets folk i samling om deres eget og i modstilling til dem udensogns: Skellene tegnet i folkeviddet.

For landsmænd er for den bofaste saa mangehaande, men dog først og lettest delt i to slags: Sognets folk og saa dem udensogns. – Os selv og saa de fremmede.

VESTJYDENS ENER-SIND

Ikke fælle i en flok, men en ener i tilværelseskampen

Det var ikke lette kaar, livet og heden bød de gamle Vester fra:

Heden stor og overmægtig til alle sider. Og tit kun en fattig avl paa de tørre sandagre. – Og der var ingen social forsorg at slaa sin lid til. Kun Vorherre og sig selv at stole paa.

Som han sae den gamle hedebonde: Næst Vorherre er'et bedst at stole paa sig selv.

Denne altid standende kamp imod en strid, næsten overmægtig natur og denne bjærgen sig selv igennem trak selve den vestjydske folketype op med de allerkraftigste linjer: en egen mut og studs selvfølen og stædig hængen fast ved sit eget og en ukuelig trang til at hævde sig blandt sognefolk og landsmænd – ikke som fælle indenfor en flok, men som ener.

Denne trang til at hævde sig som ener og mand inden for lavet kendes fra de ældste tider som en stejl linje op gen-

nem vestjydsk folkesind. – Det er enkeltgravenes folke-
mærke, det taler til os gennem de gamle sagn lige fra Uffe
og Amlet, det møder os i mundhelds og sejers fyndige livs-
viden og i krøniker og æmter lige op til historier om navn-
givne folk dagen i dag.

Læg blot mærke til, at det, der længst huskes og fortælles
om en mand, naar maaske ellers alt andet er glemt, det er,
hvordan han paa denne eller hin maade har hævdet sig en-
ten overfor sine overmænd eller blandt ligemænd.

Det er ikke tilfældigt, at de gamle retsprotokoller er fyldt
med retstrætter ført af bønder ikke blot indbyrdes, men lige
saa ofte mod præst eller herremand.

Om nogen traadte den gamle vestjydske bonde for nær,
saa han troede sin ret krænket, da veg han ikke tilbage for
at gaa ind i aarelang proces selv mod sin overmand. – »A
vil ha mi ret, om de saa ow ska kost mæ mi gord.« –

Hævde sig og hævne sig

Og i forholdet herremand og fæstebonde har denne selv-
hævdelsestrang fundet stærke udtryk.

Udpræget i denne retning er saaledes historien om bonde-
karlen fra Lindbjerg, der ikke ville ta sin lue af for herre-
manden paa Lindbjerggaard og af den grund maatte springe
soldat i 8 aar. Ville han saa lette luen for herremanden, da
han omsider slap ud af militsen?

Nej selvfølgelig ikke. Nu mindre end før.

Og igen maatte han 8 aar i trøjen, for se, det havde herre-
manden i sin magt.

Og saa kommer historiens typiskprægede slutning. – Om
virkelighed eller folkedigtning er her mindre væsentligt.
Tankegangen er jo dog den samme: Trodsen, der ikke bøjes
ved tvang. Manden, der bier og holder ud gennem træse
aar, indtil han magter baade at hævne og hævde sig.

For bondesoldaten klarede sig bravt, blev afholdt af sine

overordnede. Og til sidst avancerede han og blev selv befalingsmand.

Og saa mødes han og herremanden en juledag paa kirkestævnet ved Ølgod kirke.

Ikkesandt: Der er dramatisk spænding over optrinet: Juledag, aarets højtideligste stævne, alle sognefolkene højtidsprægede og ventende uden for kirkedøren. Og saa her mødet mellem to fjender: Herremanden, der vil kue, og bondesoldaten, der trodser. –

For kunstdigtningen en rig lejlighed til udfoldelse af dramatisk effekt.

Livet og folkedigtningen former det mere jævnt, saaledes som de gamle fortalte det:

»Han blev staaende, hvor han stod, midt i gangen, med huen paa og keg blot lisaa spodsk op og ned ad herremanden uden at røre en finger til hilsen. Saa snurrede han rundt paa hans hæl og gik foran ind i kirken, og der satte han sig frammest i den øverste stol.«

Det var hævn og hævdelse paa samme tid – ogsaa for dem, der nøjedes med at fortælle.

Een af deres egne

Det samme i hovedtræk og tankegang fortælles paa en anden maade, ikke saa episk udformet, men lisom nærmere inde paa dagliglivet – mere æmte end sagn – endog navnet har været nævnt, men er nu glemmt.

– Jow sie kuns: De waar en kaal, der tint som røjter o Lindbjerggaard. Saa skir'et en maan tile, ilaw han gjæk o moget udd i æ kjørrs (kostalden), te æ herremand kommer dernier. Han waar gal, æ skidrik, o skjælder gutten kaal da saa møj læstelig ud, o tesidst langer han ham en ordentlig træk øver æ røk mæ hans kjæp.

Men de waa ligodt mier, end æ kaal vill finnd si i. Han griver æ herremand lig i æ kasilken o smækker ham nier i æ mogstøwt, ret te mog o skidt flywer te all sije.

O saa ud aa æ dar. O æ røk o en hest o astej derfraa –
ud aa æ sown, imen remmer o tøj ku haall. –

O æ herremand fæk hejer aller fat o ham . . .

Og tilhørerne godter sig og kender karlen for een af deres egne.

Han kunne godt være bror til en anden Lindbjerg karl, der ogsaa huskes.

Jo, det var den gang, stavnsbaandet blev løst, da var der flere af bønderne, der ret ville nyde friheden og derfor ga sig til at gaa som kræmmer.

Saadan kom en ung bondekarl til Lindbjerggaard med sin kramkiste og ga sig til at handle med folkene ude i folkestuen.

Herremanden mærkede uroen og kom ud for at se, hvad der gik for sig. Da han fik kik paa kræmmeren, som han godt kendte, bruste han op:

»Naa saa, det er ham, monsjø. Ja han har jo altid været en groww karl . . .«

Men kræmmeren bed ham snart af: »ja, det ved a nok, for mi faaer o mi muer, di gjør mæ groww, fordi di tætnt, te æ herremand skul ha haad mæ o trøgl o træk mej. Men de bløw der altsaa ett nowd af.«

Saa kunne herremanden gaa med det. –

Det, som huskes

Ikke blive svar skyldig, ikke taale overgreb, men hævne sig og hævde sig, hvor længe man saa maa bie paa sin tid, det er som en urdrift, en stejl linje op gennem vestjydsk almuesind. Og det er kærnen i de hændelser, der huskes – eller digtes.

Men hævde sig gjaldt ikke blot at staa paa vagt imod vilkaarlighed eller haan fra overmænd. Det var lige saa vigtigt at klare sig blandt ligemænd, ikke blot i arbejde og handel som i kræfter og slagsmaal, hvis det kom an paa det, men fuldt saa meget i ordskifte og vid.

Et godt svar eller et pudsigt indfald gav sin mand anseelse blandt granderne. Og den, som magter at dække sine følelser bag en vittighed eller bidende ytring, han staar stærk.

Ligevægt og sindig ro parret med en god del jydsk lune var den gamle bondes bedste vaaben i kampen for selvhævdelse overfor øvrighed og andre hovne overmænd.

Men alle de, som gennem ordskifte, vid eller et vittigt indfald har hævdet sig overfor fremmed nedladenhed eller overlegen haan, de huskes, og de faar jævnlige deres minde opfrisket i julegildernes samlav.

Ingen killinger i'en –

Saaledes var der auktion et steds.

Sognets folk var mødt for i samdrægtighed at snakke og handle, som det nu bød sig.

Der var ogsaa til stede en fremmed handelsmand, som tydeligt nok kendte sit eget værd og gerne ønskede den samme kendskab mest muligt udbredt. – Kort sagt: Han var saadn lidt stor i æ slaw, bød jævnt væk – uden at købe noget – og brugte en farlig kæbe. Han havde en stor, svær pengekat spændt om livet. Og den bar han ikke i dølgemaal. –

Saa bliver der en lille standsning i auktionen, og der er ingen rigtig gang i budene.

Herredsfogden siger da: »Naa, byd nu lidt villig. – Hvor blev han af, ham manden med katten?«

En gammel mand, der staar ved siden af, siger helt stiltørdigt: »Aa mon ett den kat var mjaws?«

»Hvad for noget?« siger herredsfogden. »Hvad var der med katten?«

»A trowr ett, te der waar killinger i'en. – –«

Og ingen er vist i tvivl om, at den handelsmand var færdig baade ved auktionen der og ude omkring i sognet. – –

Bonden og embedsmanden

Og de fremmedfolk, der ud fra større viden eller indbildt overlegenhed tog nedladende eller haanligt paa Vesterboen, de skulle saavist ta sig i vare, for selv hos den mest forslæbte hedebonde kunne selvhævdelsestrangen uventet glimte frem som lun eller snærtende vid, saa drævende sindigt end ordene faldt.

Kendte I Kræ Kjarhus og Trine?

Naa ikke. – Nej, heller ikke jeg har kendt dem. Men der siges, at de boede yderst ude i sognets vestligste og fattigste hede hjørne. Og de havde det jammerligt smaat i alle maader undtagen med børn, for af dem havde de en velsignelse. Og der kom regelmæssigt et nyt til huse hvert aar.

Da nu Kræsten er oppe hos præsten for at melde nr. 10, tar præsten sig for som Kræstens sjælesørger og som sognets fattigforstander at læse hedehusmanden en skrap tekst og foreholder ham det utilbørlige i, at en smaamand som han vedbliver at sætte børn i verden uden at tænke over, hvem der skal forsørge dem.

Kræsten staar andægtig og hører til, indtil præsten kører træt og ikke husker flere skriftsteder. Saa siger Kræsten lisaa fredsommeligt:

»Ja, de ved a saa ett, wor faaer, ska vi leg'en til, den bette – eller hwurdan?« –

I denne sammenhæng kan vi ogsaa opfriske det svar, den kendte vestjydske foregangsmand Niels Uhd i Egknud gav herredsfoged Kalcko i Varde.

Det var Niels Uhd, der sammen med gaardejer Niels Kristensen, Pedersborg, og mejerist Stilling Andersen en foraarssnat i 1882 skrev de første love for Danmarks første andels mejeri. –

Blandt mange andre tillidshverv var Niels Uhd ogsaa formand for den stedlige brandkasse.

Herredsfogden udtaler en gang sin forundring over, at der altid brændte saa mange landejendomme i foraarstiden?

»Aa, a tænker,« siger Niels Uhd paa sin sindige og grav- alvorlige maade – »det er vel fordi, te da er der saan en træk i æ huus, naar de staar tomm for foder.« – –

Eller den gamle sognefoged Anders Krænsen og saa pastor Olrik i Ølgod. –

Det var ved en jordefærd. Anders Krænsen kørte med liget, og det blev noget over den fastsatte tid, inden ligfølget naaede kirken, saadan som ske kan for Vestjyder.

Pastor Olrik var allerede kommen og ilter og stundesløs trippede han frem og tilbage foran kirkegaards-stættten. Da ligtoget omsider kommer, farer han frem mod sognefogden med uret i haanden.

»Hvem skal vente her – De eller jeg.«

»Ja hwa,« siger gaardmanden rolig. »Det ska wol den, der kommer føst.«

– En saadan parade var ikke let at hugge igennem.

Laust og Hans

Kun dem, der hævder sig paa denne eller hin vis, agter overleveringen værd at nævne.

Gamle Hans Smed i Agersnap i Ølgod og saa Laust Harkes boede paa hver sin side af engdraget langs Agersnap bæk. – Der boede saamænd mange andre stræbsomme folk, der passede deres daglige dont og svarede enhver sit, alt det, som selvfølgelig er, og derfor ikke omtale værd.

Men om Laust og Hans ved vi noget at fortælle:

Laust fik smedet ovre hos Hans, men der var lang vej uden om og over broen. Saa en dag stak han lige til, sprang over strømmen og ville ha smeden til at komme ned til bækken næste dag for at sko hans bæster.

Da Hans Smed saa, at Laust kom fladsende paa bare fødder, tog han sin ildske og strøede emmer fra essen omkring paa gulvet i smedjen. Det blev ikke at se i dagslyset, men desmere at mærke for hvem, der gik barfodet.

Det sved jo slemt i Laustes saaler, da han kom ind. Og

selv om han nødig ville la sig mærke med noget, kunne han ikke godt undgaa at gi nogle spjæt.

»Hwa, hurdan er'et, du gor o løwter o æ skanker?« siger smeden og griner.

»Aa, det er baar saadn en waan (vane), a er kommen i mej,« siger Laust og lader som ingen ting.

Næste dag stiller smeden saa med sit værktøj nede ved bækken for at sko bæsterne. Over bækken havde Laust lagt en fjæl, som smeden kunne gaa over. Men fjælen var omtrent gennemsavet og savsporet var vendt nedad.

Da nu smeden træder til, knækker fjælen, og han plumper i vandet.

Laust staar ovre paa den anden side og griner: »Ja i guer swæj du mæ, o i daw svaler a dæ!«

At Laust Harkes igen ved lejlighed fik tak for sidst, er dog mest troligt, for gamle Hans Smed var sjælden mundlam, derfor huskes han.

Engang ved et bryllup kom Hans til at sidde ved siden af præstemadammen. Hun var pæn paa det og dulgte ikke sit mishag med smedens simple manerer.

Hans Smed bliver til sidst hvep over dette her og saa siger han:

»No, saa er der da nok sluttet fred,« – for det var i krigens tid.

»Er der sluttet fred nu – paa hvad maade da?« spørger madammen forbavset.

»Jow, o de vilkaar, te der ka skaffes trej regimenter te vejj.«

Hvad det da var for regimenter, ville præstemadammen saa vide.

»Jow, for de føst en regiment smee, der ett er for o drik brændvin, o saa en regiment skråjerer, der ett er stuersinne, og ennele en regiment præsst, der ett er gjærre. – Men de sidst især, mjen di nok, vil blyw de mjest wanskele.«

Det svar har fornøjet mange flere, end der var med til det gilde.

Krigskarlen Pæ Klink

Og hvordan et rask svar i rette tid kan hæve sin mand ud over det halvt ynksomme smil og ind i grandernes agtelse, derom melder historien om krigskarlen Pæ Klink.

Men lad hellere gamle Jes Smed fortælle begyndelsen, for den kan han bedst.

»Jow sier I: han hid Pæ Klink, o han waar ett ret stuer, men de, der waar, de waar kaal, de hile. Han haad van mej i 1848 o vill grumme gjann fortæll derom. Han haad ow van mej i æ slaw ve Isted, o der bløw han soret. Derom fortoll han tit:

»Joow, vi bøwlet jo løs o æ tysker de bæst, vi kunn. Sikke nower donner de ga, naar te æ kanoner futtet aw. Frederik den Sywen sjæl holdt o hans hest opp o en hyw o so o wos. O han raawt lisaa javle te wos:

»De waar ret lille kaall, gi dem døgte.«

Men saa lijij mæ jet fæk a en kull her i mi jenn bien, ret saa a skwat derve. O da Frederik sier de, saa rover han mæ de samm:

»Hold kaal. Slaa ett mier, for Pejer, han er soret!«

De bløw sinn saan en mundheld herr o æ ejn. O en ka ino aw o te hør folk sejj: »Hold kaall, slaa ett mier, for Pejer han er soret.«

Men der waar ligodt mirr kondovitter ve den samm Pæ Klink, end en sku ha troj ham te . . .«

Saadan kom han engang ind paa amtsstuen ude i Varde for at faa sin pension udbetalt. – Han modtog nemlig en mindre pension for den skade, han fik i krigen.

Amtsforvalteren her var en meget dygtig mand med en enestaaende orden i sine sager. Men han var ogsaa ud over herredet kendt som en bøs og hidsig karl, der nok kunne faa en jævn bondemand til at vende skraaen i munden, inden han »pikkede« paa amtsstuens dør.

Men Pæ Klink kommer nok saa rask ind paa kontoret uden at banke paa eller lave andre dekedariser.

Frejdigt fremfører han sit ærinde, og imens lægger han sin laadne kabuds fra sig paa skranken.

Amtsforvalteren maa ha været i sit gale hjørne, for han stryger Pers lue væk med en arrig haandvending: »Væk med det skidt der.«

Saa tæller han pensionen op til Per, men enten det nu har været i gammel mønt eller i tyske penge, ved ingen. Nok er det, noget galt har der været, for Pæ Klink stryger med en rask haandvending det hele paa gulvet:

»Væk mæ de skidt der. A haar tint den dansk kongg. O a haar ret te o fo mi pension udbetaal i dansk pængg.«

Og amtsforvalteren maatte bøje sig – endog i aller bogstaveligste forstand, saa han selv samlede pengene op fra gulvet. Og de af Pæ Klinks sognefolk, der var med inde paa amtsstuen, saa nu, at mandslingen, de før halvejs havde til grin for hans prals skyld, han var alligevel mand for at kunne hævde sig. Og de kendte ham siden for god mand i lavet.

Klog mand hævder sig

Det samme igen paa en anden maade møder os alle vegne: Kærnen i de æmter og overleveringer, der huskes. – Vestjydske folkesinds stærkeste attraa: hævde sig og gøre sig gældende, ikke i fællig med granderne, men som ener, som mand i lavet.

Saa kunne lavet være det hele herred eller sognet eller blot by- og gildeslavet – ja kanske kun en søskendeflok.

– Søren Madsen, eller Søren Smed, som han kaldtes, var i sin tid kendt som klog mand baade i Ølgod og omliggende sogne (omkr. 1860).

Skrantede folk, vantrivedes kreaturerne, eller kunne man ikke faa smør i kærnen, saa søgtes raad hos Søren Smed. Han kunne ogsaa vise igen, sætte vorter og bullenskab væk, stille blod og løbske heste. – Folk havde egentlig mere skræk end respekt for ham.

Kun hans egne brødre, Jørgen Madsen i Lindbjerg og

Niels Madsen ved Krusbjerg troede ikke rigtigt paa hans gaver og ville ikke ret respektere ham som klog mand.

Det harmede Søren, og han lovede brødrene, at de nok engang skulle faa syn for sagen.

Saa sker det en aften, de tre brødre følges ad. De skyder genvej ned over Bejsnap enge. Det er i efteraarstiden og slemt vandet derude i engen, saa det svupper godt om træskostøvlerne.

Søren Smed gaar forrest, de andre to lidt bagefter. Saa lige med eet standser Søren og raaber:

»Men jøsses kors! Hwa er'et endda, dæ kommer? – Smid jer. Smid jer endda nier!«

Og selv smed han sig bardus ned, hvor han stod, det kunne han sagtens, for han havde først sørget for, at han var oppe paa et tørt sted.

De andre to blev saa forfippede, saa de smed sig plat, hvor de stod, ret saa det sae svap i vandet.

Lidt efter letter Søren paa sig: »A trowr næsten, de æ drøwn over den gaang. Men baare ett de kommer igen.«

Og saa snart han igen er oppe paa en tør pold, mens de andre tramper ude i det bløde, raaber han:

»Jøsses. Dæ æ't igen! O de æ møj varr end sidst! – Smid jer, smid jer!«

Selv smed han sig ned, det kunne han sagtens, for han var paa det tørre. Men de andre to maatte ogsaa ned, hvor de stod, og det sae svup.

Saadan gik det flere gange.

Da de kom til vejs ende, var Søren Smed tør nok, men hans to brødre drev vandet af. Saa havde han alligevel hævdet sig som klog mand og som de andres overmand. –

Formand i Østerrige

Dagligdagens hændelser, savn og stræb, lange graa hverdage og korte feststunder – alt hvad livet og Vorherre tilskikker – gled og glider som rendegarn over tidens vævebom.

Men islætten, der gir farve og mønster til det store væv, det er alle de sognefolk, der paa een eller anden vis skiller sig ud eller hæver sig op over de andre i handling eller vid, haardførhed eller særsind. Livets spil i folketypen, hvor den enkelte forsvinder, men dog er med til at forme arv og præg.

Een af dem, der paa sin vis var med til at gi bidrag til fællestypens træk, var Jeppe Graversen i Hedehusene.

Han var født i stampemøllen Assenbæk i Tistrup sogn. Her voksede han og broren, Anders, op sammen og drev mange løjer.

En dag skulle saaledes Anders sætte mølleværket i gang, og han gik ind og tog naglen fra. Men Jeppe ville ha spil med broren, og han løb ind og satte sin finger i hullet som nagle. Han tænkte vel, han kunne standse værket med fingeren.

Men det gik ikke saadn til, for det rev fingeren af lige som en trævl. Jeppe var dog ikke mere forknyt, end han løb ud, holdt haanden i vejret og raabte:

»Si Anders, si kuns!«

Forknyt var noget, Jeppe Graversen sjælden var, hvor haardt det saa end gik til.

Med et ukueligt humør og altid til hest fartede han vidt omkring, og ingen har vist hørt ham sige nej til en dram. Men de gamle, der har kendt ham, vidner endnu, at de aldrig har set en karl, der sad bedre til hest end Jeppe Graversen.

Han kunne være saa fuld, at han knap kunne flytte benene paa jorden, blev han saa hjulpet i sadlen, kunne han staa oprejst i een stighbøjle, imens hesten sprang, hvad den kunne.

Jeppe var karl for sin hat, og de, der prøvede at ha ham tilbedste, kom som oftest tilkort.

En dag sad han saaledes paa kroen i Ølgod. Fuld var han allerede, og endda krævede han rask væk punser ind. Saa kom en mand ind og ga sig i lavet. Han brugte kæften godt og fik snakken drejet hen paa heste og dygtige ryttere. Og

han mente bestemt ikke, at Jep var mand for at ride hjem paa sin hest. Han turde i hvert fald holde 10 dalere paa, at Jep ikke kunne.

Det var ingen klatskilling. Men Jep slog til uden lang betænkning, for han vidste, at endnu havde han aldrig været saa afkørt, saa han ikke kunne sidde til hest.

Hvad han ikke vidste, det var, at hans hest laa død ude i krostalden.

Jep krævede endnu et par omgange ind. Og saa stavrede han ud for at tjene de 10 dalere. – Der laa saa hans hest død og stiv. Det saa ikke videre lysteligt ud.

»De ka der ste wal blyw raa for,« sae Jep.

Og saa lejede han en mand til at køre den døde hest hjem til Hedehusene. Selv sad han strunk i sadlen og red hele den lange vej hjem paa sit døde øg – og tjente endda en køn skilling derved.

Folk lo, men mindst ad Jep.

Den, der er mand for at klare sig ud af en knibe – hævde sig – ham skader latteren ikke.

Blev Jeppe Graversen paa sine farter spurgt om, hvem og hvorfra han var, svarede han gerne med sine snurrende r'er: »Formand for Østerrige.«

Det lød som en vittighed eller et kunstigt paahit, men bundede dog – bevidst eller ubevidst – dybere. Det var bonden, der trodsigt hævdede sig og sin magre hedegaard i sognets fattigste udkant mod de gamle og velhavende bolav »op i æ tyk sown.«

– Formand i Østerrige. Karl for sin tømme og mand i sin gaard. – Vil I mig noget saa kom an!

Og det selvvalgte formandsnavn gjorde han ikke til skamme. Trods farter hid og did og mange glade markedsdage og -nætter drev han sin ejendom bedre end nogen af granderne, og han var en af de første paa egnen, der anlagde have og plantede i større stil.

»Du er jo tovelig Jep, mæ de plantningsvæsen,« sae folk til ham.

»De ka ste godt være,« svarede Jep. »Men de æ da o mi ejen grund, o derr æ a sjel mand!«

Mand paa sin egen grund

Selv mand. – Det er baade styrke og svaghed.

Styrke, hvor den enkelte staar som ener. Svækkelse, naar enerne nødes til at gaa i samling.

Alle disse mænd fra de spredte vestjydske bol, sikre og myndige hjemme paa deres eget, blev utrygge eller splidagtige, hvor de mødtes i samlav og skulle prøve at virke sammen.

Det var ikke blot markedsdage i Varde, Vorbasse eller Ullborre eller i høslættiden i Fahlen kro, der jævnligt var kævl og slagsmaal. Men ogsaa gilderne inden for det hjemlige bydelav endte tit med et rygende slagsmaal, saa kvindfolk og fredelige folk maatte redde sig ud gennem døre og vinduer, som bedst de kunne.

Dette forhold tegnes lyslevende i et gammelt ordskifte:

»Waar’et en grom gill, i waar te udd i æ Hiehuss i jawes?«

»Ja, de ka du trow. De waar nowd mæ hower ve! Vi slowst, ret til hor o tænd o stullbinn knøg runden om i æ stoww!«

De var lovstærke og kløgtige paa tinge, de gamle vestjydske bønder, men i bylavet var de fattige paa udformede vedtægter, der krævede fællesfølge og underordning under flertallet.

Det er ikke tilfældigt, at der i Vestjylland findes saa forholdsvis faa af de gamle bylove og videbreve. Og de, der kendes (Varde, Henne, Sndr. og Nr. Bork, Grimstrup, Vong, Aarre) viser tydeligt deres tilblivelse især ud fra det, der i Vestjylland mere end andet virker baade samling og særpræg: engen.

Og saa kan det hænde, at selv i Vestjylland, hvor folk stod stærkest som mand paa egen grund, kan man rent uforvarendes støde paa rester af fortids fællesskab og fællesdrift.

I Lønborg sogn, Nr. Horne herred, ude i kroen ved Skjerna-mundingen ligger det lille bolav Vostrup. Her bruger man endnu at »holde vide«.

Det vil sige, nu er der jo ikke ret meget tilbage af det, der engang var. Egentlig kun en hesteforsikring, hvor man Mikkelsaften samles til generalforsamling i een af gaardene. Ogsaa denne hesteforsikring er nu sammen med hestene kørt bagud af traktorerne.

Men blot for faa aar siden gik det paa regelbunden omgang blandt bylavets gaarde. Et aar ad gangen. Mikkelsaften skiftede man om ved et »videgilde«, der holdtes det sted, hvor folkene var tilfalden til i det kommende aar at gi husrum for bymændenes sammenkomster.

»Var der oldermænd?« spørger vi – »Eller videbrev?«

Hun, der fortæller for os, ryster paa hovedet: »Nej, ikke det jeg ved. Men først, jeg kan huske, var bytyren opstaldet der, hvor der holdtes vide. Den flyttedes saa ogsaa der ved Mikkelsdag.« –

Bytyren. – Ja, saaledes vendes op og ned paa menneskelig vurdering. Her gik vi i den tro, at stillingen som oldermænd var bylavets vigtigste post – for ikke at nævne skaarsbroder, bysmed og byhyrde. Og saa er det bytyren. Da alle fællesskabets øvrige embedsmænd er bukket under for udviklingen og allerede tildels glemte, da udfylder bytyren endnu sit tildelte embede og følger efter gammel lov den hævdvundne omgang blandt bymændene. –

Vide, grandestævne og oldermænd kan være brugeligt og godt for granderne i de gamle bygder. Men nybyggerne og udflytterne lærte at klare sig foruden og ordnede sig med mindst muligt fællesskab. En teglovn eller en maltkølle, det gik an. Lergraven, hvor man hentede ler til potter eller til stuegulve, kunne ogsaa være fælles. Men arbejdet, ansvaret, det var den enkeltes.

»Naar te een sjæl gjør'et (arbejdet) saa er der budde takket og betaalt,« sae de gamle og blev hvasse i blikket og stramme i rynkerne.

KVINDESIND OG KVINDESTRÆB

Hvem trak det tungeste læs?

Ogsaa kvindesind og kvindestræb tegner sine linjer ind i sognets og lavets træk, mere stilfærdigt og i det skjulte, men maaske ikke mindre virkningsfuldt.

Var mandens dag lang og krævende, da var kvindens som oftest længere.

Og hvem, der trak og trækker det største læs i de mange bondehjem landet over, er vist ikke let at afgøre.

Først oppe ved daggry og sidst i seng sen aften. Barnefødsler, nattevaagen over børnene, pleje alt det spæde i hjemmet, sørge for mad og ordne klæder og endda gi en haand med i stald og mark, trøste, styrke og støtte. – Saa-dan var kvindens lod her Vester ude, og den regnede hun ikke selv for ringe.

Naar manden er ude paa farten, da maa hun blive hjemme og passe alt det, der skal passes, og nøjes med at spejde ud ad vejen.

Det blev manden, der gav udtryk for sognets eller landsdelens folketype, men det var kvinden derhjemme, som i det stille formede den.

Er det en livsens trang for manden at hævde sig udadtil, hævde sig for enhver pris som en ener, da er det kvindens drivende attraa at gøre sig gældende gennem hjem og børn, det er hendes form for selvhævdelse.

Derfor blev hendes dag saa lang og krævende, og selv hendes korte hvilestunder fyldt med uro af alt det, der skulle gøres. Saaledes som det hedder i skæmteform:

En dygtig kone, hun skal baade kunne koge grød og spinde, vugge barnet i søvn og kærne smør paa een gang, imens hun hviler sig.

Ugørligt. – Nej, det kunne virkelig lade sig gøre, fløden blev i en flaske lagt i vuggen hos barnet, og ved at skvulpe frem og tilbage med vuggen blev fløden til smør.

En sjælden grom kone

Jo, en dygtig kone, der var over sine ting, havde meget omhaande. – Som han sae, en mand i Horne, om sin kone:

»A haar no en sjælden grom kuen. Hun ka budde brøg o baagg, wask klejer o gyr bassel i jen uww (uge) uden saa møj som o sej: Aaja.«

Godt gjort, hvor mange mon gør hende det efter, selv af dem Vester fra, der er vant til at ta deres rigelige part af livets barske tilskikkelser.

Om en navngiven gaardmandskone i Stauning fortælles, at hun i den travle høsttid en hel dag igennem læssede korn for saa om aftenen at lægge sig til sengs og planmæssigt barsle.

Naa, det var maaske ikke saa ualmindeligt, snarere noget selvfølgeligt, de færreste hæftede sig ved.

Men oppe i Hejnsvig var der en kone, som var endnu skrappere i de dele.

Jo, hun og manden kørte tørv. Han kørte hjem, og hun læssede af derhjemme. Det gik støt og jævnt.

Men saa engang, manden kom hjem med et nyt læs, var konen ikke helt færdig med at læsse af. Det murkede han jo lidt over: Saadn smøleri.

Konen undskyldte sig dog paa bedste maade:

»A haar stræft de, a ku, o saa kaam'et øwer mæ, saa a lij rend ind o jawet til o fæk en dreng. Derfor naaj a ett o fæk de hile lasset aw den her gaang.«

Det lyder som en skæmt, men er virkelig nok. Og drengen, som blev sat i verden mellem to tørvelæs, hed Frederik Øhhlenschlæger. Han var veteran fra 1864 og boede i Grindsted, til han døde godt 90 aar gammel.

Men konerne kunne ikke blot slide og døje. De kunne ogsaa, naar det gjaldt, være snarraadige til handling.

Saaledes var det engang, der huserede noget tyvepak i Vestkær, og tyvene kom ogsaa en nat til Gammelgaard. Konen her var alene hjemme, men ikke forknytt af sig. Da hun hørte det pusle inde i spisekammeret og forstod, at der var ubudne fremmede, snuppede hun et af børnene og ga det nogle ordentlige smæk i enden, saa det skreg dygtigt.

»Anders,« raabte hun saa. »Aa Anders vend dig lig herr om o gi æ ungg en vending mier.«

Saa luskede tyvene af snarest, de kunne. De kunne jo ikke tænke andet, end Anders var hjemme – og ham holdt de ikke af at træffe.

Abelone og den store gryde

At kunne dreje latteren bort fra egen færd eller fordelen fra sin overmand til sig selv, det var og er alle dage den form for selvhævdelse, der yndes mest og helst mindes. Og her finder kvindesindet ogsaa sin egen udtryksmaade.

Gamle Ablon paa Frifelt – død 1860, 78 aar gammel – nød ry som en sjælden dygtig pottetekone, men havde det ellers smaat som alle sine fæller blandt udflytterne. Efter

sin mands død 1846 maatte hun klare sig selv og selv bjærge føden til sig og sin lille dattersøn.

Et foraar kneb det særlig haardt med brødkorn. Rugen var slaet fejl sidste høst, og der var smalhans i udflytterhjemmene.

Saa gik Ablon om til Kræ Hvælplund paa Kathrinelund, om ikke han ville laane hende et par skæpper brødrug til høst, eller til hun fik en brænding potter færdig og solgt?

Men Kræ Hvælplund var en forsigtig mand, der ikke saadan lige uden videre busede ud med et laan uden først at gi de nødvendige formaninger:

»... Sæt tæring atter næring – Howsk o, te de er let som en fir o laann, men taang som en stien o bær hjem igen. For naar te laanngods gor ud, saa gor tit smalhanns o naagenrøw ind i æ støj ...«

Men Ablon satte næverne i siden og ledte ikke om svar:

»Spaar, naarentij te en haar nowd, o swaalt, naar te en ett haar, de sku døwlen gyrr.«

Det endte da med, at gaardmanden lovede pottekonen saa megen rug, som hun kunne ha i een af sine sorte gryder – ikke til laans, men til givendes, for Kræ Hvælplund var aldrig fedtet imod smaafolk.

Gamle Ablon sae tak. Og saa gik hun hjem og stillede an med en pottebrænding, saa tidligt paa aaret det end var.

Og da hun havde leret tilpas sandblandet og godt æltet inde paa sit stuegulv, tog hun og klappede en »stok« sammen, der var forslag i. Og saa satte hun sig paa sin sime-stol med »æ gryddfjæl« over knæene og brugte sine pottekonenæver, sin »taannstien« og »gryddklud«, sine »skavpinde« og »glaass-stien« saa vel, at hun en 14 dags tid derefter kunne stille paa Kathrinelund med en nybrændt gryde, der kunne rumme sine 4 skæpper saa omtrent.

Det var kanske ikke helt det, Kræ Hvælplund havde tænkt sig, men han stod ved sit ord som en rele mand.

Se, det var ikke blot en kone, der forstod at være om sig – ja, og et sjældent fint stykke pottearbejde, der endnu

opbevares i slægten – men det var først og fremmest konen fra udflytterstedet, der hævdede sig overfor gaardmanden i den gamle solide arvegaard. Og derfor huskes gamle Abelone endnu og nævnes med respekt.

Hvad vej driver skorstensrøgen?

Der siges jo, at alle arrige piger og alle søde koner, de ka køres paa een skravvogn (høstvogn). –

Paa den vogn var der næppe plads til gamle Per Martins kone – efter hvad han da selv sae.

Jo, han sae rent ud, at hans kone skulle da allermindst ha tærsk hver tiende dag. Bedst var det, naar hun fik hver ottende. Og det var næsten ikke til at være ved hende, hvis det drev baade den ottende og den niende dag over. –

Naa, men konerne blev vel – enten de nu var saa eller saa – som pigerne tegnede. Og pigerne kunne som regel svare for sig selv. –

Saaledes tjente der engang paa Thorlundgaard en rask og dygtig pige. De holdt hingst paa gaarden, og det var pigens bestilling at trække vrinskeren ud, naar der kom hopper.

En dag kom manden fra Lille Grønlund med en hoppe til hingst. Han var kun en bette mand, og modet var i forhold til størrelsen. Da pigen kommer med vrinskeren, og denne kronner og skaber sig, bliver den bette mand rød, smider strikken og render sin vej. Naa pigen kunne nok klare sagen alligevel og holdt baade hoppen og hingsten.

Men da hun leverer øget tilbage til den lille mand, siger hun lidt snert:

»Du ka helsen di hosbond o sejj, te næst gaang, han ska ha en hop til vrinskers, saa ka han send æ kaal o ett æ dreng mæ'en.«

En saadan pige skulle, naar hun engang fik hus og mand at regere med, nok sige, hvor skabet skulle staa, og faa røgen til at drive den rigtige vej.

Jo, det er da en kendt sag, at man kan se paa skorstens-

røgen, enten det er manden eller konen, der raader i huset.

Se, naar skorstenrøgen driver med vinden, saa er'et konen, der raader. Men alle de steder, hvor røgen driver mod vinden, der er det manden, der raader.

Er det bare løjer og skæmt, her fortælles. – Kanske. Men den gammeldags skæmt har altid sit udspring i en solid virkelighed. Og virkeligheden her er da, at de vestjydske kvinder, først som piger, siden som koner, stiltfærdigt, men ukueligt samlede al deres villen og kunnen om at klare for sig.

Gøre sin tur

»Hun ka gyr hin tur.« – Det var højeste ros, der kunne siges om en pige, selv om det blev sagt som en selvfølge.

Og ligesom mangen ung knøs i høslæt eller i mærgelgrav har strengt sig an ud over alt rimeligt maal for at regnes for karl, saaledes har ogsaa mangen ung pige knebet munden sammen og hængt i, til det flimrede hende for synet, for at det kunne siges om hende: Hun ka gyr hin tur.

Det modsatte: Ja-a, hun sir jo godt nok ud, men hun ka ett gyr hin tur, var som en dom, der satte hende uden for og gjorde hende til undermaaler.

– Forhen var det en selvfølge, at kvinderne udførte al slagtning af husdyrene undtagen fuldvoksne kreaturer. Og mangen ung pige har rystende og med væmmelse slagtet sit første faar. Men det skulle jo gøres, hvis man ville ha ord for at kunne gøre sin tur – og saa blev det gjort, hvor haardt det end kneb.

Da Knudthilde Thomsen i Gaasdal i Borris som helt ung pige tjente i Faster, maatte hun værsgo selv slagte faar. Hendes madmor hjalp hende at binde dyret, ga hende kniven i haanden, viste hende, hvor hun skulle stikke, og saa gik hun og lod Knudthilde selv om resten. For pigen skulle oplæres til at gøre sin tur. Og saa hjalp der ingen kærmor, om man saa nok saa nødvendig ville.

Da Kjørsten Alkjær sig i sin pure ungdom tjente paa Skjærnbrogaard og første gang var sat til at stikke et faar, klarede hun sig stolt.

Faaret var bundet og lagt tilrette, og hendes medhjælper rakte hende stikkniven. Kjørsten havde hjertet helt oppe i halsen og vidste ikke sit levende raad til at gøre det, der nu skulle gøres. Men hun sae helt roligt:

»Naa, nu du staar med kniven, ka du næsten lisaa godt stikke det.« – Og saa var det gjort i en haandevending.

At kunne gøre sin tur hvor som helst, det falder for: Ved slagting, i dejtrug, ved væv, som i møddingsted og mærgelgrav, om det krævedes, det var at hævde sig som pige og siden som kone, der hvor man nu blev sat.

Og saa ellers forresten med ro og fatning ta livets tilskikkelser, som det nu var Vorherres vilje. Bære, hvad byrde man fik, uden altfor megen klage. Og heller ikke som en stjampe forglemme sig og blive overgivet, om man fik noget at glædes over. –

Se, det var ret skik, som hele livet var en opøvelse i.

Det sku no saan værr –

Denne ukuelige ro, ihvad tilværelsen saa end byder af modgang og uforudsete hændelser er sikkert i sit udspring mere en religiøs end en etisk drift.

Det kan bunde i en trosstærk given-sig-hen under forsnyets vilje. Men det er sikkert oftere en mindelse om ældgammel skæbnetro, hvis ubøjelige lov er: Det, der skal ske, det sker.

– En gammel kone fortæller fra sin ungdom om en ung pige, der holdt af en ung mand, som ogsaa holdt af hende. Hun fik dog ikke lov at faa sin hjertensven, men maatte i stedet for nødtvungent bøje sig for sine forældres vilje og gifte sig med een, hun ikke brød sig om.

». . . Som hun endda græd paa hendes bryllupsdag. – Men

siden hørte man jo aldrig andet, end de levede godt sammen. – Jo, saadan var nu det bestemt at være . . .«

Den gudhengivne havde sagt: Saadan var det nu Guds vilje.

Begge udtryk dækker dog samme tankegang: Forsage uden ynke eller klage og bære det, der nu een gang er lagt hen til een.

– Forstaaeligt om den unge kvinde, der fortælles om, maa græde paa sin bryllupsdag, fordi hun tror sin livslykke forlist. – Men siden? – Naa ja, siden tar hun som alle andre sin tørn og lukker sig sammen om det, ingen andre skal vide. –

Det er kun de svage og barnagtige, der viser eller gir udtryk for deres følelser. Saaledes er de gamle sagaers livslære. Og saadan var ogsaa de gamle jydskes bønder og deres kvinder sindet.

GILDESFÆRD OG GILDESSKIK

Skal vi følges ad til julegilde – ?

Skal vi ta og slaa følge til julegilde – ?

– Ja, tak, for min skyld gærne. Men hvor staar gildet? –

Jo, ser I, der er, som I ved, julegilde baade her og der – festlige storartede gilder, der kun har een eneste lille skavank. –

Akkurat ja: Vi mangler indbydelsen.

Og endnu flere gilder har der fordem været. Og dem, der engang var, vil vi ikke regne for de ringeste.

Se derfor er det vor agt at ta og opfriske mindet om nogle af de gode gamle julegilder, der engang var.

Ja netop, saadn lisom i samling følges ad i mindet til vor barndoms julegilder. Og det, den ene glemmer at faa med, kan saa den anden minde om. Saa faar vi kanske alligevel lidt gildes-stemning ud af følgeskabet. – Og vi er ikke smaalige med at byde ind:

Til alle, der vil være med en bette stød, siger vi: Vel mødt. Sid hen til æ skyww.

Altsaa: Julegilde engang i sin tid et steds i sognet.

Og det er ikke blot de gilder, der holdes i selve juletiden, vi har i tankerne. For julegilde eller jullbojl er fællesnavn for de fleste af vintertidens sammenkomster.

En julehæget stue lummerhed af kakkelovnsvarme og taa- get af fed madduft og sur piberøg, der tætter sig om lam- pen som en mat lysende straalekrans. Folk i sæde, feststemte af jul og mad, tætpakket hvor sidde kan paa stole, skamler og senge.

Stuens luft er som mættet med gilde: Konernes snak og fnisen som dur af en tom kværn. Mændenes skogren og bladren over beterne. Kortbladenes smæld mod bordski- ven og bindepindenes tynde staalklirren. – Og saa den for- jættende syden og brasen hist ude fra køkkenet. –

Aa for en festlig aften. Og saa alle de historier, der blev fortalt.

For hør blot: Ud af gildes-stuens dur stiger en stærk rolig stemme i sindig fortællertakt, enstonigt og dog med en farve over stemmeføringen, der maler lyslevende det, der for- tælles.

Og bindepinde og spillekort gaar i hvil, indtil det sidste samlende ordtag udløser spændingen i et lattervæld blandet af mange slags lyde, lige fra kvindfolkenes hivende hik i fistel og falset og til mandfolkenes gjaffen og dybe hoste- stød. –

Og drengen i stuens yderste mørkekrog mellem sengen og dragkisten sidder med øjne og øren paa stilke og sanserne lyttende vaagen mod alle de krøniker og historier, der en saadan festlig-frodig gildesaften gror frem som urter af grøn engbund. –

Og da drengen siden bliver mand, staar mindet om denne og andre gildesaftener friskt og levende i hans sind, saa han kan forme det for sig igen altsammen.

Og han ser nu, at alle de krøniker og historier, der en saadan aften i et festligt samlav kan blomstre frem, de er ikke ligegyldige fnug, der tilfældigt som vissent løv drysser

og hvirvles bort i intetheden. – Nej, de er hver for sig rodskud i nøje samvær med folkets sind og attraa. Her møder vi baade os selv – og saa de fremmede.

Og de krøniker, drengen hørte, tegner for manden sider og træk af det folkesind og den folkearv, hvori han selv har del.

Glimt af folkets sind

Hver landsdels folk har sit præg og særpræg ud fra jord og kaar og slægtens arv.

Og dette særpræg glimter ogsaa frem gennem de krøniker og æmter, der fortælles en saadan gildesaften: Stærke mænd, vældige slidere, drevne folk til at handle. – Folk, der har hævdet sig paa denne eller hin vis gennem arbejde, handel eller slagsmaal eller i ordskifte og vid – alt det, som for almuesindet findes værd at agte og efter evne efterleve. Jo, det huskes og fortælles, naar ellers alt andet om de folk forlængst er glemt. –

Og ind mellem alle disse glimt ud fra jydens inderste tragten og trang: at hævde sig som ener – der tegnes gennem æmter og smaatræk andre sider og afskygninger indenfor folkesindet.

Faamælt, sindig og træg var et særkende for flertallet af de gamle jydsk bønder. Og den fremmede eller udenforstaaende vil kanske tit fristes til at dømme dem for at være sløve, afstumpede og stupide.

Denne stoiske ro og træge eller tvære ligevægt overfor alle forhold og hændelser kan for andre landsmænd ogsaa nu og da synes næsten fæisk, naar træk herom fortælles løstrevet og uden sammenhæng med egnens kaar og folkets væremaade. –

– Saadan skete det engang paa Grønlund, at karlen, der stak ud for tækkemanden, faldt ned fra hanebjælken og slog sig ihjæl.

»De waar da godt, te de ett gjæk varr,« sae gamle Jens Kr. List, da han hørte om ulykken.

Ja, folk syntes da ellers, det var gaaet noget nær saa galt, som det kunne gaa.

»Jow, a sejer« – sae Jens Kristian – »han kun jo da ha faalden nier o skamfiredt jen mier foruden si sjæl.«

Ufølsomhed, vil mange mene. Men det er langtfra givet. Prøver vi at skimte bagved for at forstaa sammenhængen mellem disse mange smaatræk om koldsindighed og ligevægt, da vil vi opdage, at her er mere end morsomme æmter om tilfældige træmænd.

Det er en hel folkestammes væsen og væremaade udformet i noget af et folkeideal: Overlegen ro, aldrig vise sine følelser, aldrig lade sig kue eller bringe ud af ligevægt, men altid møde enhver hændelse med fatning og sindsro og helst magte at dække sine inderste følelser og tanker med en fyndig eller skæmtende ytring.

Det er denne opøvelse i selvtugt, der gang paa gang møder os i heltesagn og sagaer mærkede af fortid og ælde.

Og det er den samme tragten, almuesindet gir udtryk for gennem mange af de gamle julegilders historier. – –

– En gaardmand paa Skjernegnen: Therkild Christiansen, Lundenæs (omkr. 1870), havde en stor faareflok. Saa kom der smitsom syge blandt dyrene, og de døde en efter anden. Det saa trist ud, men manden klagede sig ikke.

Hen sidst paa vinteren kommer røgter en dag og fortæller, at nu tror han da nok, den slemme syge er overstaaet. Men der er rigtignok heller ikke mere end eet faar tilbage af hele flokken.

»Naa,« siger manden, »det var da godt, de slog til.« (Motivet er brugt af Anton Berntsen i digtet: »Trols's Foer«).

Store Nis og Vorherre

Den, som kan dække sine følelser bag en vittighed eller en bidende ytring, han er næsten uangribelig.

– – En ung mand fra Ølgod egnen var af sine forældre sendt hen for at fri til en gaardmandsdatter. Det var et godt

parti, og forældrene var stærkt opsatte paa at faa partiet i stand.

Det blev sent, inden den unge mand kommer hjem igen, og de gamle er allerede gaaet i seng. Men han maa ind og gøre rede for, hvordan det er gaaet. »Naa?« siger hans mor spændt og sætter sig op i sengen – »Hwa fæk du saa?« – Hun mente jo: Ja, eller nej?

»Jow,« siger den unge mand. »A fik revelsbien o sød-sup.« – –

Eller store Nis – ogsaa kaldet Roldborg Kromand, fordi han boede ovre i Roldborg mose og var kendt for at kunne unde baade sig selv og andre en skænk. Engang faldt han i en dyb mærgelgrav og havde nær sat livet til.

»Hvordan slap du saa op af det hul?«

»Jow, a bad til Worherre!«

»Og saa hjalp han dig?«

»Ja wal gjor han saa. De ku han ow nok vær bekjennd, for de er en kaael, a ett gor o øwersnøfler te hverdagsbrug.«

Ordene i sig selv tyder ikke paa overdreven kristelig ydmyghed – og kanske var det heller ikke en egenskab, der særligt udmærkede store Nis. Hvad ved vi. – Vi ved kun, at det ikke er ordene, men tonefald og stemmeføring, der her vil røbe sindelaget bag ved. – –

Kræ Waang og Dorte

Tilværelsen og dens travrigheder taget med ro og fatning viser bl. a. ogsaa fortællingen om Kræ Waang og Dorte. –

I hvert fald havde Dorte den rigtige indstilling, at Kræsten ikke magtede den samme overlegenhed og selvtugt, blev jo netop hans ulykke.

Oppe paa »æ Køllbank« uden for Ansager by boede i sin tid Kræ Waang og Dorte i et lille hus.

Dorte var jo nok lidt skrap, som kvindfolk ka slumpe til at blive, naar først de er gift, og Kræsten døjede en del

med hende. Blev det ham altfor stramt, truede han med at ta sig selv af dage.

En dag, det var særlig slemt, ville han drukne sig. Han vadede ud i aaen, til vandet gik ham til halsen, saa kunne kællingen da se, det var alvor.

Men Dorte stod oppe paa brinken og raabte:

»Du ska dennemæ ha æ hue under, Kræsten, hejsen dur'et ett.«

Og saa maatte Kræsten til at kravle i land igen, for han kunne ikke udstaa at faa vand i ansigtet.

Omsider slumpedede han til ved et rent uheld at hænge sig selv ude i haven i en stikkelsbærbusk – endda det slet ikke var meningen.

Han havde faaet rebet om halsen og gjorde fagterne. Træer var der ingen af i den lille kaalgaard, saa han maatte nøjes med en stikkelsbærbusk oppe paa kaalgaardsdiget. Saa smuttede hans fod, og han trimlede ned af diget, og rebet strammede.

Dorte havde holdt øje med ham, og da hun saa, det gik galt, rendte hun hen til Kaaren Prins, der boede i et lille hus tæt ved.

»Aa Guj endda. No er Kræsten ve o hing si sjæl igen. Og i daw trowr a nok, te han for held aa'et.«

»Waar han bløwn rolle?« spurgte Kaaren.

»Nej ett ino, men han blywer'et nok snaar.«

Og det slog til. Da konerne kom derhen, var Kræsten blevet rolig.

Dus med Klør Knægt

Morsomt nok saa mange spaltninger og lag i folkesindet, der kan skimtes en saadan gildesaften. –

Hvem kan forstaa, at Vestjyderne – blandt landsmænd vel nok de mest arbejdsivrige og paaholdende og i handel de mest nøgterne og drevne – at netop de som regel ogsaa er de ivrigste kortspillere, dus med Klør Knægt de allerfleste.

At søge grunden her i trang til vinding, er for letkøbt. Det kan ramme en enkelt, men ikke selve den trang til spil, der siges at være et særkende for Vestjyden.

Er det menneskesindets af arbejde og pligt bundne spændstighed, der finder en udløsning gennem spillets spænding, en udløsning, som de graa slidsomme hverdage ikke kan gi – ?

Eller hvad – ?

Men hvor end aarsag og udspring maa søges. – Der spilles forhen, og der spilles i dag, med samme nidkærhed, som der dyrkedes hede op.

Saaledes var en kendt gaardmand i Ølgod en knag til at spille kort, og han ville gärne.

Der tjente engang paa gaarden en forkarl, der hed Villads, han var ogsaa en stor kortspiller. Der kom tit bud ud i marken efter ham, naar der var fremmede, og de mangede en makker.

En dag var Villads i Ølgod med svin. Og saa glemte han at komme hjem igen. Manden blev omsider utaalmodig, og hen over middag listede han af efter Ølgod til for at se, hvad der gik af karlen.

Lidt uden for byen møder han Villads, der er hjemvejs, og han begynder straks at læse karlen godt ind.

»Ja,« siger Villads. »Det tog jo lovlig lang tid. A kom lige til at spille kort med Just fra Tøstrup og et par andre gaardmænd, og saa gik æ tij.«

»Tror du, de er der oppe endnu?« spørger Bejsnapmanden.

»Ja, det skal de nok være. De er vist ett færdig for det første.«

»Aa ta liij o vend æ vuen og læ vos komm der op igen.«

Og saa kravlede manden til vogns. Og han og Villads kom ikke hjem inden næste dags morgen. –

Boghvedegrød eller finker?

– Ja, hvor var de festlige, de drengetidens julegilder, med de gamle fortælleres kappestrid om tilhørernes gunst og med æmternes og historiernes mangfoldighed.

– Var det datidens film og biograf. – Naa, lad gaa med det. – Men det var nu langt bedre, for her fik man lov selv at digte med.

Kanske folk af i dag ville ha kedet sig og gabt inderligt? – Nok muligt. – Hver tid har sin form for fest. Og hver især synes bedst om sin.

Vi ka lige til slut mindes julegilderne i Aadum i gammel tid, saaledes som Peder Medum tegnede dem lyslevende i sin stilfærdige fortællen:

»... I Aadum, der brugte de til gilderne i ældre tid at gi dem boghvedegrød hen paa morgenstunden, inden de gik hjem.

Men folk i Aadum var den gang lisom folk andre steder slemme til at drikke og slaas. Og saa sloges de i disse her grød, saa det sad op ad baade vægge og loft.

Det saa farligt ud. Og folk var jo ikke saa godt tjent med at faa djer stuer saan handlet til.

Saa hittede de paa at gi folk finker i stedet for grød.

Men saa blev det først rigtig galt, for nu var der knap en hel rude i huset, naar de var færdig. (Finker: sur suppe kogt paa slagtedyrenes indmad og knokler).

Jo, for nu sloges de i finkbenene! ...«

Var det sindige, træge Vestjyder, der en gildesaften var i det humør – lyder det ikke fast utroligt? –

Slet ikke, men for her at forstaa ret, maa vi kende spændvidden i disse menneskers tilværelse fra surt søgnedagsslid til drøj gildesskæmt.

Een ka letter fortaal end fortie sig

Vidt mellem naboer, og endnu længere ud til de fjærne himmelrande. – Det var i gammel tid Vestjydens hjemstavnspræg.

Og Vesterboen, der i ældre tid tit maatte færdes ene paa mark eller vej blev faamælt – indesluttet, siger vi – Jo, for dette vældige rum omkring ham var ligesom for mægtigt for en menneskestemme, naar ingen skove eller bakker kunne fange lyden og svare igen.

Talte den gamle Vesterbo, da var det med en mærkelig lyst til at trække ord og stavelser sammen til det mindst mulige, og ordene kom til at lyde ligesom ubrugte og knudrede.

Af alle danske folkemaal har det vestjydske mest udpræget stød og stavelsessammendragning. Det lyder omtrent som folk bider ordene over til bare brokker, inden de spytter dem fra sig. Vi kan blot lægge mærke til snakken mand og mand imellem. Eller vi kan ta et danmarkskort for os og prøve at tælle efter, hvor mange enkeltstavelsesstednavne vi kan tælle nede fra Esbjerg og op til Lemvig: Sig, Tarm, Skjærn, Lem, He, No, Sir, Vemb, Bur – og mange flere.

Et dansk folkemaal, kraftigt, men stødende, mindst smukt i sang, bedst kommer det til sin ret i fyndords og sejers afstumpede eller tilspidsede knaphed:

Een ka letter fortaal end forti sig.

Ligesom maalet i folks mund trækkes sammen til det mindst mulige, saaledes var de fleste ældre Vestjyder ogsaa ret sparsomme med at slide altfor meget paa »æ mundtøj«.

Knøsen med hølæsset

– Vestligst i Nr. Bork sogn ude ved overgangen til den store eng-ø i Ringkøbing fjord: Værnet og Tipperne, ligger Fahlen kro. Gennem fladvandet over den $\frac{1}{2}$ mil brede »Sande«

kørte forhen i høslættiden hundredvis af hølæs over »æ Kast« og forbi Fahlen kro.

En dag kommer en ung knøs kørende med sit hølæs gennem fladvandet, over »æ Kast« og hen forbi kroen. Her holder mange hølæs, mens kuskene faar en læskedrik, det kniber at komme forbi, og karlen kommer for nær grøften og vælter med sit hølæs.

Knøsen er snart igen paa benene og aser løs med det væltede læs. Kromanden er en venlig og hjælpsom mand. Han kommer ud og siger til den unge karl:

»Naa, du har nok haft waanheld med dit hølæs, ka a se, Det er strengt for dig at faa reddet ud, kom ind og faa en kop kaffe, saa gaar'et lettere.«

Knøsen takkede for indbydelsen, lod kaffen og basserne smage sig og gav sig god tid.

»Naa,« siger den venlige kromand, »nu maa du hellere ta dine heste og køre hjem og fortælle din far og mor, at du er væltet med dit hølæs – «

»Det ved de godt nok,« siger knøsen.

»Hvordan kan de dog vide det?«

»Jow, de ligger begge tow ud under æ hølæs.«

Mutter og brønden

Det samme paa en lidt anden maade fortælles oppe fra Vorbasseggen:

I en gaard her skulle folkene lige til at spise djer onnen (middagsmad). Saa kommer naboen ind. Han bliver selvfølgelig straks gæstfri budt hen til skiven og gør ogsaa god fyldest ved kartofler og flæsk med meldyppelse:

Da nabomanden har det sidste stykke flæskesvær tygget godt igennem, mæler han sindig:

»A kom forresten herøwer, om ett a ku laane et stykke reb – Jow for mutter derhjem slumpet til at dumpe i æ kiel (brønd). Og hun sidder jo nok o kukkelurer dernier endno – – «

Det danske smil som værn imod vold

Selv om Vestjyden kun ugærne brugte overflødig tale og tit havde svært ved at finde de vanskelige ord til sindets udløsning, saa er det dog netop gennem de jævne dagligdags ord, han tit evner at hævde sig og kort, fyndigt sætte urede ting paa plads.

Derom har vi allerede fortalt adskillige træk, og flere kan følge. Men her former sig let det naturlige spørgsmål:

Er denne form for selvhævdelse gennem vid, lune og knappe fyndige svar noget, der kun kendtes i ældre tid? – Kan ogsaa i dag ellers ordknappe folk uventet ramme en sproglig knytnæve ud, saa megen oppustet vigtighed og selvglad snak ynkelig falder sammen.

Aa jo, det samme sker dagen i dag oftere, end de fleste i hastværket lægger mærke til. Det er i dag genfortællingen af det skete – overleveringen – der er ved at gaa i staa. Kun nu og da møder man i nutidens fortælleform glimt af det gammeldags jyske lune, som før i tiden gav farve til en tit graa søgnedag.

Ogsaa besættelsestidens bitre ydmygelser under den tyske brutale tvang prøvede man at mildne ved hjælp af lune og vid. Kendt er saaledes historien om de to tyske officerer, der var inde i det ejendommelige højmuseum for at se vikingskibet: Ladbyskibet.

Ikke andet end en saadn smule baad. Tyskerne savlede over af ynke og haan over saa ringe sømandsskab, der gad bygge museum over en saadan smule pram. Hvad kunne vi Tyskere saa ikke vise frem! –

Kustoden hørte en tid taalmodig paa Tyskernes pral, indtil han stiltfærdig paa perfekt tysk sae:

»Ja, det var nu alligevel med den slags baade, vi Danske i sin tid erobrede England.«

Det var en ytring, der kunne dølle selv en brovtende Tysker ned.

Meget muligt, at denne stiltfærdige sætten-paa-plads ikke

kan tages til indtægt for jydsk lune, for det er mest troligt, at kustoden var øbo.

En anden af besættelsestidens historier er derimod ægte jydsk: sønderjydsk:

Det var i en krostue paa Tønderegnen. En del tyske soldater sad og skrydede over deres sejre: Holland, Belgien, Franzossen kaput!

England ogsaa snart kaput! – Kaput alle-zusammen! Det sølle lille Danmark allerførst kaput – Hele besættelsen af Danmark den 9. april kostede den tyske værnemagt kun een eneste mand! –

Et par ældre sønderjydske bønder sad i en krog af stuen og hørte paa de skrydende Tyskere. Omsider mælede den ene Sønderjyde paa sit tvangslærte sønderjydsk-prægede tyske:

»Sig mig engang, den jenle mand, I mistede, var han int saadn lidt svagelig?«

Tyskerne maabede, for finten var saa fin, at den ikke trængte ind til deres opfattelsesevne. Men smilet, det danske smil, bredte sig fra den sønderjydske krostue ud over landet. Og gang paa gang mødte besættelsesmagten dette smil: den danske humor, som de stod værgeløse overfor, fordi den laa ud over deres fatteevne.

Det waar mæ, der skod ham

En anden historie fra besættelsestiden, ikke national, men folkelig jydsk selvhævdelse, er stedfæstet til et bumletog mellem Skjærn og Herning, her hvor D.S.B. har indsat sit ringeste vognmateriel med stive fjedre og ottekantede hjul. Bilerne var den gang klodset op, og alle handelsrejsende var tvunget til at nøjes med den befordring, D.S.B. bød.

I en tætpakket kupe sad bl. a. to repræsentanter og kedede sig ynkeligt. Lige over for dem sad en sindig bonde-mand i vadmestøj, med træsko og sur pibe. Han saa ikke ud af ret meget, og de to repræsentanter blev enige om, at i

mangel af anden tidsfordriv, kunne man da sidde og drive lidt løjer med denne her træskobonde.

Til deres medrejsendes oplivelse gir de to handelsrejsende sig til at fortælle om deres mange mærkelige oplevelser, den ene historie mere fantastisk og haarrejsende end den anden. Til sidst siger den ene:

»Naa ja, alt det, De der fortæller, lyder jo meget troværdigt, men det er nu det bare tynde tevand mod det, jeg oplevede forledent aar, da jeg rejste i færdigsyede knaphuller derovre i U.S.A. Engang boede jeg i Chicago paa et stort hotel paa 218 etager. Jeg boede oppe paa 88. etage. En nat blev der brand i en etage lige under os. Det tegnede ikke godt, for det saa ud til, at vi alle snart blev kvalt af hede og røg.

I den forvirring, der blev, er der en mand, som snarraadig løber langs den lange hotelgang, hvor gæsterne havde stillet deres fodtøj ud. Han snupper alle de galocher, han kan overkomme, og tar dem paa, det ene par uden over det andet, indtil han ligefrem gaar paa gummistylter – Og saa springer han ud af vinduet. Ja, altsaa fra 88. etage.

Vi regnede jo alle med, at manden slog sig ihjæl. Men hvad skete? Jo, alle disse her gummigalocher fjedrede saa gevaldigt, saa han røg tilvejs igen – Som en gummibold ja – Lidt efter ser vi ham stryge forbi vinduet helt op til 98. etage – Næste gang, han gaar ned, tar han i opspringet 15–20 etager mere. Det varer ikke længe, før han naar helt op over toppen af skyskraberen.

Og da branden forlængst var slukket, stod vi allesammen og kikkede til vejs efter denne her sølle mand, som vi forstod, til sidst var nødt til at ende som drabant uden om Maanen og ynkeligen omkomme.

Ingen vidste raad til at hjælpe manden eller forkorte hans pine.

Først da han for 99. gang gaar ned mod gaden, er der en resolut mand, der trækker sin revolver og – bang, – skyder stakkelen ned. – «

Bondemanden har uden et ord interesseret fulgt med i fortællingen. Nu hugger den handelsrejsende over mod ham:

»De siger ingenting, min gode mand – Tror De kanske, det er løgn, jeg her sidder og fortæller?«

Manden tar piben ud af munden og siger sindig: »Nej da, det skal nok passe altsammen, du der beretter. Det var jo mæ, der skod ham.« –

Forstaaeligt nok, at de to handelsrejsende skiftede kupé, saa snart de kom til Herning. –

De bedste mellemleder først

Ogsaa dagen i dag kan dette stilfærdige lune glimte frem og nu og da afrunde en dramatisk udvikling med en koldsindig og jævn ytring.

Om en navngiven mand fra Nordenskov ved Varde fortælt fra sidste sommer, at han med hele sin familie var paa udflugt til »Eventyrets Land« omkr. Oksbøl-Vejrs-Ho. Her hvor skydeglade officerer en stor del af aaret holder skydeøvelser.

Rundt om ved veje og stier er der opsat plakater:

»Adgang forbudt. Livsfare under skydning.«

Nordenskovmanden maa ha overset et enkelt af disse skilte. Han kører uden skrupler ned ad en rar lille bivej og finder en dejlig lun og læt klitgryde med fyrrekrat omkring. Og her pakker saa familien madkurven ud og gør sig rede til at nyde tilværelsen.

Saa tar kanonerne fra de svære centurietanks til at tordne, mens granaterne gaar i hylende buer hen over den fredelige klitgryde for at eksplodere med brag i klitbæltet lidt længere ude.

»Hov,« siger manden, »er det saadan fat. Saa er'et vist klogest, at vi tar de bedste mellemleder først.« – –

– – Sae du hæ og hø, og at dette her er da det bare snak om løst og fast – ?

Akkurat ja: Gildes-snak, det er just, hvad det er. – Vi var jo enige om at følges ad til julegilde en bette vending.

Og saa heldig er den stillet, som her snakker, at der i en gammel bylov fastslaaes:

»Hvad snak og ordskifte, der møles i gildes-stue ... det er ingen mand skyldig at hæfte for dagen derefter ...«

HÆRDET AF VEJR OG MÆRKET AF ÆLDE –

Den skilling, der ærer dig –

Ikke noget skyldigt til nogen. Selv mand paa sin egen grund. – Kanske knap nok det tørre brød i spisekammeret, men endda i sindet denne hovne selvfølelse, der kræver at være sig selv og klare sig selv, hvordan det saa end gaar.

Det er den gamle vestjydske bonde. Og det er arven fra ham, der endnu rører sig i vort sind, naar det harmer os, hvis der bydes unge arbejdsduelige mænd understøttelse i stedet for arbejde.

Men hvor haardt der end blev knebet og sparet til daglig brug i disse vestjydske hjem, kom man en enlig gang ud mellem folk, maatte det nødigt siges, at man var »fjæte«.

Naar den gammeldags bondekone formaner sin søn: »Howsk o, te den skjælling, der spaares, er lisaa gue som den, der fortjenes.« – Og saa føjer til: »Men naar te du kommer du imell di fremme, saa ska du ett vær en hund imell dem. Du ska ha den skjælling, der ærer dig, lisaa kjær som den, der nærer dig« – Se, da er hendes ordsprogsknappe livslære formet ud fra de to hovedbud, der stærkest præger

vestjydske folkekarakter: Arbejde og spare hjemme, hævde sig ude.

De, der førte dagligdagens sparsommelighed med sig ud til stævne, saa de kendtes knebne eller fedtede mellem andre, de skulle nok blive belært om, hvad der er uskreven lov, hvor folk færdes.

– En mand fra Forsomho kom jævnlige kørende til Ølgod kirke og staldede ind i kroen.

»Ja, du vil jo nok fuur o wann æ bester, lisom du plejer,« sae han til staldkarlen, naar han kom.

Og naar han igen kørte, sae han ogsaa hver gang ligedan: »Ja, æ drikkeskjælling kommer du te o ha tegue te næst gaang, a haar ingen smaapænng i daw.«

Det gik saadan i længere tid, saa en søndag, da staldkarlen, som han plejede, havde fodret mandens heste, tog han de pærer, der laa bag hestene, og puttede i mandens fodersæk og lagde det op i vognen, for som han sae:

»De er bedst, te æ mand foor, hwa hans er mæ rææt. De er da en skam, te han liigfram ska ha taav aw o kyrr te kjærk.«

Men næste søndag havde Forsomhomanden smaapenge til en drikkeskilling.

Jakob Krapp og hans 11 sølvknapper

De gamle skelnede nøje mellem at være »popassen« og saa »poholden«, det sidste regnedes for lig med »fjæte«.

Den paaholdende er saa nøjeregnende, at han hellere sparer en skilling end hævder sig, hvor det er hans skyldighed. Og det kendes som en skam.

Men at være »popassen« nævnes som en ros. For den paapassende er sparsommelig til det yderste, kun ikke over æresskillingen, naar den kræves.

Bliver der sagt om een, at han »forstor o vær om si«, da kan der menes to vidt forskellige ting, som kun tydes ud af tonefaldet.

Det kan udtales halvt i beundring som en anerkendelse: være aarvaagen, paapassende, forstaa at udnytte alle muligheder.

Og det kan hæftes paa en mand som et nedsættende begærlighedsstempel.

For begærlighed, der kun opfattes som en hidsig skraben til sig, gives der vanskeligt noget forsonende træk.

Den mand, der møder til gilde med sin største pibe, stopper kraftigt af værtens tobak og bagefter gaar udenfor og kradser piben ud i sin frakkelomme for ogsaa at ha gratis tobak hjemme, han dømmes og straffes haardt – for han faar latteren over sig.

Men den, der forstaaer at være om sig med humør og hævde sig ogsaa i sin begærlighed, han faar mildere dom og skades mindre af latteren.

– Jakob Krapp i Aadum gik i mange aar med 11 sølvknapper i sin vest. Og de knapper var han kommen til paa en lidt egen maade.

Det var engang ved et gilde, der kom en bissekræmmer til stede. Han havde ogsaa sølvknapper til fals, som den gang var meget brugelige. Og der blev handlet og tusket i svære maader.

Saa var der nogle filurer, der fandt paa at byde Jakob Krapp til, at hvis han ville æde de 12 sølvknapper, saa ville de betale dem. – De vidste, han plejede at være om sig, og godtede sig nu ved at sætte ham i knibe.

Men det blev ligegodt de her filurer, der blev snydt, for Jakob slugte knapperne alle 12. De 11 fik han ogsaa godt nok fat paa igen. Men den tolvte blev væk for ham undervejs, hvor saa ellers den blev af? – –

Og manden fremviser siden stolt sine 11 sølvknapper. Og maaden, hvorved han bjærgede dem, tydes mere som en god spøg end som begærlighed, fordi han havde held til at vende latteren fra sig selv og hen paa dem, der maatte betale.

At tænke i malkekøer og dalere –

Hver hævdede sig paa sin maade, nogle gennem handel, andre gennem slagsmaal og andre igen ved ordskifte og vid. Men de allerfleste hævdede sig gennem livslangt slid, nøjsomhed og forsagen for at stride sig frem til maaske kun ringe – men selvhjulpne kaar.

»Spink o spaar, ka længg waar« – sae de gamle, der kunne snakke med om den sag. Og de føjede kanske til: »Spaar o æ brøj, for æ bund spar o si sjæl. – O den, der ett spar o æ skjællinger, han for aaller en daaler.«

Var det mærkeligt da, om dette tilværelsens haarde sparsommelighedskrav, der mødte de gamle slægter livet igennem, ogsaa efterhaanden bundfældede sig i selve slægtens sind som en trang til paaholdenhed og en egen kølig vurdering af ting og forhold ud fra faste haandgribelige og hævdvundne værdimaal: Saa mange dalere, malkekøer eller arbejdsdage er dette eller hint værd. – En gave, hvis indkøbspris er raderet ud og ikke nævnes, agtes kun som en halv gave. –

Veteranen slutter sin fortællen om de ustandne lidelser under tilbagoget fra Dannevirke:

»De waar endda en grimme tur. A vill bando ett gyr'et om igen sjæl for en gue tiletij kuw.« (En foraars-kælvende ko).

Og gaardejeren ønsker sin nabo til lykke med den nyfødte arving: »En dreng. Sikket held. De er næsten lisaa gue som 1000 kr. i æ spaarrkas.«

Og en ældre kone forsvarer præsten overfor dem, der tvivler lidt om nytten af hans meget lange prækner:

»A sejer no: saan en gue skrap tow stowners præken, den er relefon lisaa møj vard o respektir som den bedst das kaaelarbed i æ klyenmuss.« – –

Set ude fra af den fremmede, kan denne Vesterboens haandfaste vurderingsmaade maaske lettest tydes som grov jordbundethed eller afstumpet følelsesliv. Og først, naar

man prøver at se bagved, skønner man, at de, der tilsyneladende kun tænkte i dalere og malkekøer, ogsaa havde stærke og ømme følelser. De var kun for blufærdige til at vise det. –

– En smuk og omsværmet ung pige sae nej til alle sine friere og fristende tilbud og gik i stedet for ind til en omvandrende skræderpiges og gammeljomfrus triste lod. Kun en enkelt af hendes nærmeste vidste, at hun livet ud ventede paa sin kæreste, der som ung rejste til Amerika – og blev der.

En gammel bondekone gaar og hæger om en lille fattigmaanedsrose i sin vindueskarm og prøver forgæves at holde liv i den, da den sygner hen af ælde. – Rent tilfældigt slumper det ud af hende, at blomsten er en aflægger af en rose, hun i sin tid fik af sin mor. –

Og gaardmanden, kendt som en haard negl baade i arbejde, til handel og kortspil, han hvisker hver aften, naar han tror sig ene, den simple lille aftenbøn, han i sin tid lærte af sin mor. – –

Selve livets barske opøvelse til selvhjælp gennem slægtled, lærte de gamle at vurdere tilværelsen haandfast – at tænke i dalere og malkekøer.

Det er de vækster, der toner synligt frem i dagen. Men hvem har vel rede paa alle de spirer og rodskud, der skjult lever og skyder i bondens sind –? (Vi mindes igen Anton Berntsens smukke og kloge digt »Æ inderlomm«).

Fra skjulte lag –

Sammengroet og hærdet af livets vejr som kroget egekrat under vestenvinden, saadan er for et flygtigt skøn Vesterbondens sjæleliv.

Men under det ru ydre er lejret lag paa lag fra længst svundne slægters liv og tro. Og hænder det, at livets plov gaar dybt i almuens sjælegrund, da kan fortiden fra disse

skjulte lag skyde sine sejglivede rodskud, der syner sære og afstikkende imod nutid og kristentro. –

Det var sommeren 1926 ved en brand et sted i et vestjydsk sogn. –

Folk, der havde travlt med høslætten, saa en kulsort røg vælte til vejrs, forstod, det var brand, og løb, hvad de kunne. Men det var forsent endda. Al hjælp var omsonst.

I utrolig hast var et straatækt hjem forvandlet til et flammende baal. Saa hurtigt gik det, at en lille dreng ikke var naaet uden for i sommerdagen, men havde fundet døden et eller andet steds derinde i flammerne.

Grebne og tystmælede stod folk i en halvkreds om brandstedet. Og rundt mellem dem vandrede en fortvivlet mor, halvt fra samlingen af rædsel over ulykken, smaasnakkende mere med sig selv end med nabokonerne, der søgte at trøste.

» – Hvad har vi dog gjort, at vi skal straffes saa haardt? Nu har vi lige mistet vor lille pige. Og saa nu –.«

En deltagende naboerske prøver at finde trøsteord: ... Guds vilje, der altid er den bedste for os – De to smaa har det jo godt nu, dem har Vorherre taget sig af ...

Gode og sande ord, talt ud af et medfølelse sind.

Men hvad magter ord imod saa stor en sorg. Den haardtprøvede mor virrer blot med hovedet og bliver ved med sin stødvise enetale:

»Ja, vor lille pige har det jo godt. Det ved vi nok. Men lille Ejnar. – Vi finder vel ingen ting af ham. – Og hvordan faar han det saa? – Aa hvordan. – Hvordan –?«

Det er et gribende klagesuk ud fra en tung tilskikkelses knugen. – Men ogsaa noget andet. Det er i sit udtryk tilige bud fra et af de fjærneste lag i almuens sind, ved tusinder af aar skilt fra kristendommens sjælelære saavel som fra senoldtidens sjæletro.

– Vi finder slet ingen ting af ham. Og hvordan faar han det saa? –

Bag den klagende tvivl ligger tanken: Om nu hans lille krop rent forsvinder, hvad salighed kan han da faa? –

Legemet gaaet til grunde, sjælen dermed udslettet. Det er en forestilling saa primitiv, at den hører til hinsides jættestuer og gravhøjstid.

Og dog er den endnu stærk nok til at slaa igennem, naar dens tid er inde. – –

Anders i Rævegraven

Og fra sjæledybets skjulte lag kan gro andre sære vækster frem, saa brave folk inden for vor egen kreds, vi troede at kende som os selv, med eet bliver os mere fremmed end dem hinsides sogne- og herredsskel. –

Anders i Rævegraven var en slider som sine fæller, lidt mere endda end de fleste. Sin manddomsgærning indledede han i et jordhus halvt gravet ind i en bankeside. Derfra fik han tilnavnet. – Det kan ogsaa godt være, han hed noget andet. Men for dem, der mindes ham, gør navnet mindre, de kender ham nok endda.

Gennem mange aars slid og forsagen blev hytten til en gaard, grundmuret og firelænget, kaalgaarden blev til have, og lyngheden agermark.

Men da var Anders tilaars og duede ikke til stort mere. Gigten sled og jog i hans lemmer, og benene ville ikke lystre mere. Hans dag rakte ikke længere end fra omhængsengen til stolen i kakkelovnskrogen.

En dag forlangte Anders at faa præsten hentet. Tvært imod skik og brug, præst og doktor hentedes kun til dem, der laa for døden. Og Anders fejlede jo ikke noget.

Men han blev føjet. Præsten blev hentet – Og Anders kom til alters. Og natten derefter endte han sit liv i en løkke paa sit sengebaand.

Folk gyste over slig gruelig gærning og gættede paa sindsildelse. Hvordan ellers?

Og præsten, der gennem en menneskealder havde kendt Anders, gjorde – nogle til trøst og andre til forargelse – en pæn tale over ham.

... Den gamle ærlige slider for hvem livet og arbejdet hørte saa uløseligt sammen, at han ikke kunne leve arbejdet foruden. Da alderen tvang ham ledig, følte han sig sat uden for livet, og da mørknedes hans sind, saa han med egen haand brød livets og forsynets love ...

Meningen var god, og talen da med.

Men det, der var sket, forstod ingen tilfulde, fordi det havde rod i tid og tankesæt fjærnt tilbage i glemselens mulm.

Ørkesløshedens pine havde som kulegraverens spade i hede bunden kulegravet den gamle bondes sjæl, saa dybets skjulte lag lagdes blot: Hin tid, da de af stammens ældste, der blev affældige og ætten til tyngsel, selv søgte døden.

Og saa kom det over ham saadan, at han maatte følge et bud, der engang var stammens lov og endnu havde hævd i hans sind, saa det blev stærkere end hans vilje til at leve.

Vækkelser og landvinding

Hedenaturens tyngsel og ælde var stærkere i Vestjydens præg end engens lyse frodighed.

Derfor fik grundtvigianismens glade, syngende fællesskabs-kristendom heller aldrig i Vestjylland den stærke omskabende magt over enkeltsindede som Indre Missions dystre fortabelseslære og stærke omvendelseskrav til den enkelte.

Himmerig og Helvede – det var paa sin vis lige saa reelle ting som hartkorn og fattigvæsen. Det var til at fatte og ta stilling til.

Og faa steder var jordbund og sindelag mere modtageligt for sekternes lære end her, hvor selvhævdelsestrangen gav en egen lyst til at sætte sig op imod det udefra vedtagne – til at skille sig ud og sætte skel.

Efter gamle Hans Feld i Vogslund bruges som en sej: »De æ da ow groww mæ all di manne insekter, dæ æ no te daws. I fordoms daww ku vi da hjælp wos mæ æ præst o æ dejn.« –

Netop ja: Præst og degn er det een gang fastslaaede. De

var sammen med de store offerdage ligesom samlingsmærkerne i anerkendt kristendom, der hørte søndagen til og havde til huse i sognets ældste og bedste bolav, hvor kirken laa, og hvor fællesdrift om søgnedagen heller ikke har været helt ukendt.

Men de folk fra udmarken og hederne, der i tilværelseskampen havde lært at klare sig selv, har ogsaa tit mistet trangen til samling og fællesskab i deres gudsforhold.

De former da deres kristendom ud fra eget behov eller finder den i en eller anden sekts lære.

I det store Ølgod sogn fandtes der saaledes for en menneskealder siden 7–8 forskellige sekter og trossamfund foruden de fire retninger, der kan rummes inden for folkekirken.

Og ind mellem disse mange modstridende trosretninger uden hensyn til, hvad skel her skiller, skyder saa fortidens tro og levn sine underlige ukuelige rodskud frem – som bævreaspen skyder frem mellem lyngen ude i heden.

De vækkelser, folkelige, kirkelige, politiske eller nationale, der rejstes i andre af landets egne og lig tøjbrud eller tordenbyger skyllede over landet og rev folk med, de mistede som oftest deres stærkeste bærekraft, før de naaede helt vesterud. Sindigt steg og ebbede de gennem folkesindet, skyllede vel hist og her lidt nyt ind og gammelt ud. De kunne trække nye skel, men sjælden slette de gamle.

Plantningssagen blev i Vestjylland den vækkelse, der stærkest ændrede folkesind og præg, fordi den virkede paa menneskene ved at omforme den natur, der mere end andet gir sognefolk deres særpræg.

Og saa var plantningssagens tidsmaal ikke aar, men menneskealdre.

Dalgas blev i store dele af Jylland den store førerskikkelse, mindre i kraft af en ny og genial idé, end fordi han forstod egenarten hos de mennesker, der enkeltvis stred for det, han ville samle et folk om.

Hvad gudelig vækkelse eller politisk røre ikke havde formaet, det magtede han: at samle enerne fra de spredte

hedehjem – ikke i bylav, foreningsvæsen eller samfund, men til en hær, der fra nødværge gik over til landvinding.

Og Dalgas blev hærens høvding.

»Oberst Dalgas« kaldtes han af bonden. Det tydes ikke som officeren, men som høvdingen.

– Ude paa Hejbøl østre hede gik en gammel hedebonde, Kristen Mikkelsen hed han, og stred med heden paa gammel-dags vis. En dag han var i lav med at brække hede op med en stud og en ko for ploven, kom oberst Dalgas forbi.

»Den mand, som der gaar og gør Danmark større med en stud og en ko for sin plov, han fortjener, at man tar sin hat af for ham,« sae Dalgas til dem, han fulgtes med. Og selv tog han sin hat af, hver gang han siden mødte husmanden.

Og Kristen Mikkelsen stindede i selvfølen sin krogede ryg og meldte sig som stridsmand til Dalgas's hær: Han plan-tede hegn langs alle sine skifter og markskel.

Se, saadan hvervede Dalgas hedens stædige og stridige enere ind til den hær, som under hans og hans fællers fører-skab gik ud i landvindingskampen mod lyng og al, flyve-sand og sure sumpe.

Den landvindingskamp, der i løbet af godt to menneske-aldre helt har ændret det vestjydske land, gjort det fro-digt og læet af haver og hegn.

Det tog det frie syn ud over skellene, men gav som veder-lag: Læ, lunhed og god høst. Og over de fordums hedeban-ker koger nu skov og læhegn i vindsuset og er med til at lægge ny tone i landets lød og i folkets sind. – Skellene, som fordum gik, gaar der vel endnu. Men i dag skiller de min-dre, end de samler. Vi har lært, at os selv, det er ikke blot sognefolk i lav, men landsmænd i samling.

Og de fremmede er kun dem, med hvem alt fællesskab er udelukket!

ENGEN OG SLÆTTEN OG FOLKESINDET

Kvægavl og gravskik

Blæstens gang over det vestjydske land er mod Øst. Alt, hvad bøjes og slides kan, viser den vej. Men Vest paa imod havet bugter sig bække og aaløb. Hver strøm gennem sit grønne engdrag.

Og som engen drager sit friske, grønne bælte ind gennem mørke heder og sandede sogne, saaledes lister dens stemning af høslæt og frodighed sig gennem vestjydsk almuesind, tit skjult af hverdagens og lyngens graa, men dog nærværende.

Engen blev skæmten i bondens liv, kilden til lunet i hans færd.

Og glimted nu og da hans vid som aablink og svungne leer, eller hans sind uventet slog ud i fest som en høslætdag mellem stakket hø, da var det engen, der grøn og frodig kom til syne mellem hverdagens lyngbrinker.

For engen var ikke blot vesterboens rigdom, der gavmild aar efter aar fyldte hans høgulv og gav saftigt græs til faar og fæ, selv naar tørken sved sandagrenes fattige grøde

gusten og gul. Men engen var mere endnu. Den blev som den lyse islæt ind i hans slidsomme tilværelses graa væv.

Og engen gav maaske mere end noget andet bofolket sin egenart.

Lige fra stenalderens gravhøjstid har folket i Vest- og Midtjylland ved en egen gravskik »Enkeltgravene«, skilt sig ud fra folket i de øvrige danske landsdele, hvor de store fællesgrave, dysser og jættestuer brugtes.

For godt og vel 4.000 aar siden kom Syd fra denne særegne folkestamme, Enkeltgravsfolket, vandrende ind i Jylland. Det var et stærkt og krigerisk folkefærd: Mandens kæreste vaaben var hans stridsøkse af sten, som han stedse fik med sig i graven. De var kvægavlere, derfor holdt de sig til landets vestligste strøg, hvor kærstrækninger og engdragene langs de mange vandløb gav rigeligt med græs eller hø til føde for kvægflokkene.

Hvor mange og bitre kampe, der gennem hundredaarene er udkæmpet mellem de indvandrende Øksefolk og det bondefolk »Storstensgravsfolket«, kan vi kun gennem fantasien gætte os til. Hen mod overgangstiden til bronzealderen synes de to folkestammer at ha levet (fredeligt??) side om side i Vest- og Midtjylland. Men hver især med sin særegne gravskik.

Og som i gravskik var der adskel i levevis – hvor saa sammenhængen mellem dette og hint maa søges, om sammenhæng her kan findes? –

Og denne forskel mellem her og der holdt sig, da graven blev ens. For engen saavel som heden satte skel.

De mange engdrag gav rigeligt græs til kvæget i sommertiden og hø til vinterbrug. Folket, der slog sig ned langs bække og aaløb, blev naturbestemt mere kvægavlere end korndyrkere. Kvægflokkens størrelse blev maalestok for en mands velstand. Men kvægets antal ahang først og fremmest af, hvor megen eng og grønning man havde ejendomsret til. Saa blev det da engen, der spurgtes efter, naar man ville skønne over en mands ejendom eller en gaards værdi.

Engen var langt mere end de fattige kornmarker, værdismaal og grundlag for driften. Slætten tilvisse saa betydningsfuld som høsten.

Derfor blev Enkeltgravsfolkets ætlinge ud fra de givne kaar et Høslætfolk i modsætning til de korndyrkende bønder, Høstfolket, i landets andre egne.

Høslæt og høst var for den gamle jydsk bonde aarets to største højtidsfester og dog vidt forskellige ikke saa meget i arbejdets art som i dets stemning.

Høsten var højtid med islæt af ældgamle kultusrester.

Der var noget af en gudsdyrkelses ærbødighed og dunkle mystik i den gammeldags bondes forhold til brødkornet. Ikke maatte et straa eller en kærne gaa til spilde. Det var synd.

Kun i smug lod han en haandfuld aks eller et neg ligge tilbage paa marken. »Til fuglene« sae han, om han blev spurgt. Og det troede han kanske selv? Men offergave havde tanken været.

Høslæt-tiden derimod var fest, og dens arbejde idræt, hvor det var en æressag at være den fremmeste.

Engfest og Solfest

Ingen steder har solen magt og vælde som over de grønne flader langs bæk og aa, eller over marskfladerne ud mod hav og fjord. Hver eneste soldag sommeren igennem vælder livet frem herude, planter og dyr, i overdaadig fylde.

Og som midsommersolen, mægtig og gavmild, hersker i englandet i dag, saaledes ogsaa fordem.

I lundene var oldtidens hov og offersted. Langs farvejene eller afsides i bygderne nær skellene laa helligsteder, helligkilder og viede sten. Langs aaser og veje var gravpladsen og de dødes boplads.

Men hvor strømmene randt og gav fugt og frodighed, mens lys og varme uhæmmet flød ned fra solens væld, der

var rettelig stedet for solens og sommerens dyrkere. – Hvor skulle man vel feste for og fejre denne guddom om ikke her, hvor dens magt og gavmildhed kendtes mere end andre steder? –

Vaarfest og sommerfest blev her til *engfest*.

Og dagen i dag er der steder, hvor man endnu fejrer sommerens fest ude i engen. –

I Nørre Horne herred ude ved Skjernaa munden ligger det lille bolav Vostrup med gamle solide gaarde tilpas velhavende ved hjælp af de store engdrag i Lønborg-Vostrup enge. Her er fest i engen endnu kendt saavel som adskillig anden gammel skik.

En sommersøndag, naar høet i de store engdrag langs Skjern aa helt eller delvis er bjærget, eller ogsaa ved den tid høslætten gaar ind – helst ved midsommertid, hvis det kan føje sig saadan – stævner egnens folk, gamle og unge i skønt fællesskab, sammen derude i engen et fastsat sted til »engfest«.

Dansetelt, mad og drikke og hvad andet, der kræves for at feste ret, køres ud i engen. Musikken spiller, og dansen gaar.

Vidt ud over de grønne flader driver fløjtetoner og festgny. Her er intet til at hæmme lyden, saa lidt som noget til at skygge for solen om dagen. Saa langt synet kan række ud imod Øst, er enge og kun enge: grønt græs, vuggende hvene eller hø i stak.

Nærmest mod Syd ligger Vostrup gaardene og Lønborg by med kirken paa sin høje banke synlig som et vartegn vidt over det flade land.

Nær festpladsen driver aaens vandmasser ud mod »æ fywer«. Med flods bredde og dybvandsro over strømmen trækkes dens leje hen gennem englandet, som et afgørende skel baade mellem sysler og herreder og imellem folkemaal.

Hinsides ligger de udstrakte Stauning enge, hvor man ogsaa fester omkring midsommertid og brænder blus. – Bag de grønne flader derovre mod Nordøst trækker Dejbjerg

dystre hedebanker en mørk bræmme, hvor gravhøjenes grupper syner mod sommerhimlen som sorte muldskud.

Der oppe var døde-mands-bjærgene, de dødes raaderet og boplads, hvis gys rækker gennem umindelige tider og endnu som en dunkel uhyggefølelse ligger i almuens sind i langt dybere og ældre lag end røverhistorier og natmandskrøniker. –

Men her ude i engene nær den glidende strøm var livets og glædens land og sommer- og soldyrkernes stævneplads – som endnu kan samle solglade mennesker til fest og fællesskab.

Alle andre danse-gilder begynder først langt ud paa aftenen. Kun engfesten tar sin begyndelse først paa eftermiddagen, mens solen endnu staar højt –.

Bliver luften for tung, og dansen gaar træg inde i teltet, da er engbunden den herligste tumleplads til alskens idræt og kraftprøver.

Man prøvede ogsaa at indlede festen med et foredrag. Det var aandslivets fremstød imod almuelivet. Men her gik det ikke, som det oftest gaar, at almuesindet bøjer til side og lukker sig inde i sig selv, naar aandslivets fornemme karet knirker frem.

Alle mulige andre steder var man villig til i timevis at sidde stille og høre paa foredrag af hvemsomhelst om hvad-somhelst. Kun ikke her. »Det levende ords magt« mægtede ikke den livsfrodige engs stemning.

Lidt oplæsning kan til nød gaa an, om det blot er noget med humør i og ikke trækker for længe ud. Man gaar ikke til »engfest« for at spekulere over dybsindige problemer.

Ingen af somrens andre fester udløser saa rigt et maal af ungdomsmod og livsglæde som engfesten.

Faldt engfesten omkring midsommertid, brændte man blus. Og faldt festen senere, blussede man kanske alligevel.

– »Gammel skik?« – De gamle smiler, om man spørger dem ud – »Ja, den skik er nok ældre end nogen af os, selv om det ikke lige er gaaet ens til altid. – Først a ka huske, var

der en bestemt plet eng, der skulle bjærges i fællesskab. Det var mellem aerne. Den dag, høslætten begyndte der, var der ligesom en festlighed. Alle folk havde særlig god mad med, og det gik lystigt til. Og det var retten trist for dem, der var nødt til at blive hjemme den dag. Somme tider har den festen lisom været ved at gaa i glemme. Men alt saadn noget, der har gammel hævd, det skal nok leve op igen til sin tid. – «

– De har ret, de gamle: Alt det, der vandt hævd i slægtens tro eller sæd og faar styrke af ælde og arv, det kan vel glemmes en tid, men aldrig udslettes.

De gamle slægter, vi ikke kender, fejrede og festede for sommeren og solen, der hvor dens magtfulde kendtes stærkest. Og den dag i dag stævner solglade folk sammen paa samme sted for at fejre høslætten, sommeren og ungdomsglæden – alt det af solen givne. –

Feststemning og »tospring«

»I Lønborg lever de af hø,« siges med slet dulgt misundelse af andre sognes folk, der ikke har saa rig en høbjærgning.

Og om Lønborggaard ved man, at den har en dagslæt eng til hver dag i aaret.

Og sandt er det: De folk i Lønborg kender mere end de fleste til høslæt og ret skik i engen.

I sin tid var Lønborgfolkene hoveripltige til Lundenæs og skulle køre hø hjem til gaarden sammen med de andre hovfolk. Og der fortælles, at naar de havde høet aflæsset nede i den store lade, saa tog baade mænd, karle og piger hverandre i hænderne parvis og dansede »tospring« op til den store dør. Her blev de saa trakterede og hver fik en mark i drikkepenge.

Det var engfesten ført hjem til gaarden, fejret med selve bryllupsdansen, den lystige, voldsomme »tospring«. Enhver anden tid i aaret ville den festlige bryllupsdans over gaardspladsen være utænkelig – kun ikke i slætten.

Og gransker vi efter i folkemindet, vil vi rundt om langs de jydsk engstrøg finde spor af denne fest under mangfoldige former og navne: Engfest, slætgilde, græsfest. – Ikke ens overalt eller regelbunden som en offerhandling efter fastformet ritual, men kun fest efter folks trang og behov til at feste: Dans, blus, tospring, mad, øl eller hvad nu der kræves i bygden som vigtigste festtegn.

Lad os gøre et lille svip ud til marskengen Syd for Ribe og se, hvordan høslætten der gaar ind. – Karen Guldager, barnefødt i Spandet i Sønderjylland, fortæller:

»I mine unge dage tjente jeg paa en stor gaard i Høgsbro. Vi var to piger paa den gaard, og jeg var indepige. Det var jo nok saa pænt som udepige. Og jeg var tit glad ved, jeg kunne blive inde, naar den anden skulle ud i marken. Men da høslætten kom, var den storhed forbi, og jeg ville gerne ha byttet. For komme med i engen var jo næsten som gilde regnet.

Her ude i marskengene begyndte høslætten alle tider den første søndag i juli. Og der blev lavet til ret som til gilde eller anden festlighed. Der blev bagt, og et lam blev slagtet.

Omkring kl. 2 eller 3 søndag morgen drog karlene ud i engen og begyndte at slaa. Det gjaldt jo om at bruge leen, mens natduggen var i græsset, da var det lettest.

Op ad formiddagen kom de hjem igen. Saa haaret de høleerne og hvilte sig, til det blev ondentid. Og det var ikke hverdagskost, der vankede den dag, lammesteg og andre gode sager. – »De waar nowd mæ nowd ve.« –

Karlene sov nu en god lang middagsøvn, til de hen paa eftermiddagen igen drog af ud i engen. Rigeligt med mad og drikke fik de med. Den dag var der ingen smalle steder.

Og saa hen mod aften trak vi piger i vor søndagsstads og gik ud i engen med en god skænk til karlene. Saa blev der jo tit løjer og lystighed derude, forstaaer sig, for det hørte sig jo til den første slættdag.«

Og den kendte Kjersten Alkjær sig fortæller fra sin barndom paa Skjernegnen i 1860erne:

... »Jeg husker endnu, hvorledes mor ved efteraarsslagtingen mærkede de to fineste lammelaar. Det ene var beregnet til julen, og det andet til høslætten ...«.-

Ja, jul og slæt – det var de to store tidsmærker og festtegn i aarets kreds. –

Børneleg og karls gavn

Men her som i de mange andre forhold: Da de voksne slap de gamle festskikke og lod dem forfalde, da tog børnene dem op og førte dem paa deres maade videre i leg. Det kender vi baade ved nytaar, fastelavn og midsommer. Og herudfra maa sikkert søges tydning paa drengenes pinsegilde i Ølgod:

Allerøstligst i Ølgod sogn ude i nogle kæreng har drengene forhen holdt deres pinselag – fortælles der – Der var en rummelig firkantet plads med grønne bænke uden om, hvor de kunne sidde, og noget afsides derfra var et lille, rundt hul, hvor svinepiskeren sad. Saadan kaldtes den dreng, der var kommen senest ud med sine kreaturer pinsemorgen. De samlede æg til gildet, og der skænkedes mjød for dem.

Denne i mange maader mærkelige drengefest – vist nu ganske glemt – er uden tvivl de sidste forkomne rester af en fortidens vaarfest. – Hvad er vel svinepiskeren for noget? Er det mon den af granderne, der drev offerdyret?

Flere spor af engfesten synes ikke at kunne opdrives i hele det store Ølgod sogn med nabosogne, endda disse sogne netop faar præg af og regnes for særlig velhavende ved deres mange engdrag. Næppe et bosted i sognet hvortil der ikke hører lidt eller mere eng.

Men al denne eng ligger ikke samlet. Den ligger langs alle de mange smaa og større vandløb ind gennem sognet i bugt og slyng mellem markerne. Faa har her langt til eng, færre maa helt undvære den. De fleste har deres engskifter langs deres ager-ender.

Men de store flader med engskifterne kilet ind mellem hverandre med fælles lang høvej og samtidighed i arbejdet, alt det, der virker spænding og feststemning: Samling, det kendes kun svagt her. Mest vel i Lindbjerg enge. Og her er da ogsaa en dunkel mindelse, om ikke af engfest, saa dog om fællesskab.

»Di haar ett ino begyndt o bjærre i Lindbjærre enge, saa er'et i gue tij,« siges der. Eller ogsaa: »Æ slæt er i fuld gaang i Lindbjærre enge, saa er'et ve æ tij o fo begyndt.«

Lindbjerg enge er ligesom sognets tidsmaal for, naar høslætten rettelig gaar ind.

Det er en dunkel mindelse – det eneste vist – fra hovdagene til Lindbjerg gaard.

Men der, hvor man gennem tiderne havde tabt »engfæsten« af mindet, der var dog selve arbejdet i engen, høslætten, saa festpræget som intet andet arbejde.

Derfor var det enhver rask ungersvends attraa at blive en dygtig slætkarl. Det var mere end noget andet prøven, der løftede ham op fra knøs til karl.

Og i engen er de karle, hver og een, der kan bruge en le. – Der siges ikke slætmand, som der paa andre egne siges høstmand. Men det hedder »slætkarl« – selv om saa og »karlen« er aftægtsmand og over de 80. Tar han sit skaar, er han karl som de andre. Engens arbejde er idræt. Og idræt sletter aldersskel.

»En groww slider«, det var som ros hædrende og attraaværdigt for alle mandfolk. Men »en grom slætkaal«, det var endnu større ros.

Og »den bedst slætkaal her o æ ejn«, det var et ry, svært at naa og værd at slide for. Højere hæder kunne vanskelig tænkes for nogen mand eller karl, fordi arbejdet med høleen i engen, saa strængt det end kunne være, ikke var slid, der sløvede, men fribaaren idræt, prøven for den enkeltes duelighed.

Tro, hvem der vil, at det var blot for daglønnen, han sled, Graves Andreasen fra Hedehusene, naar han ude paa

Fynbogaarden, sommer efter sommer, slog otte dagslæt eng i kun fem dage – for saa lige saa mange dage derefter at ligge til sengs, syg og elendig af overanstrengelse.

Det var idrættens spænding. Kappelysten, der hidsede ham frem, saa han spændte sig an til det yderste, ud over det rimelige maal.

For af alt bondearbejde var slaaning med høle i engen vel nok det mest krævende mands-arbejde, ikke blot hvad angik færdighed og øvelse, men ogsaa med krav til kræfter og udholdenhed.

Selv den øvede slætkarl kunne, især de første dage i engen, faa stærke smerter i lænd og ryg.

Og den unge knøs, der første gang gik med i engen som karl, kunne blive saa elendig af værk i lemmerne, saa han ikke var i stand til at trække af tøjet, og knapt kunne gaa i opret stilling.

Den gamle slætkarl kunne da sige med spottende ynk: »Ja, æ hjølekal ka vær strenng nok o fo – A har prøwet'et i mi tij.«

Men saa var der næsten altid en anden, der føjede til: »Aa, skidt, de er da ett nowd o snak om mæ æ eng herr – Nej, sa sku I liig prøwet ud o æ mæsk (marsken) de er nowd, der ska kaal te.«

Fynboen har jo ikke som Vestjyden eng at bjærge, og han maa derfor regnes for ukyndig i høslættens vanskelige kunst, følgelig maa han holde for, naar der er brug for en vittighed, og man lader ham i sin troskyld sige:

»Katskæg, er det noget at snakke om, det ka drengene jo sla – Næ, saa skulle I lige prøve bukblade og kragetæer, det er den slags, der skal karlfolk til at sla.«

Ligesom katskæg er det haardeste og vanskeligste græs at slaa, saa er bukblade og kragetæer det letteste af alt. Det var den slags, drengene fik lov at øve sig paa. – Det skal efter sigende kunne slaas med et riveskaft.

Det stive, haarde katskæg var derimod mange slætkares skræk, helst gik man i lav med den slags en regnvejrsdag el-

ler ogsaa tidligt om morgenen, saa græsset var vaadt af natduggen.

Og om katskæg rimer den magelige slætkarl:

»Om æ maan i æ dog
da goret saa trog.
Mødt o æ daw
ka a ett foet aw.
Men om æ awten, da a vill,
da waaret for sill.«

Æ hjøle haares

Den dag vesterboen tog sin høle ned fra hanebjælken, varsledes sommeren ind. De rappe hammerslag, naar han »haaret æ hjøle«, gav genlyd mellem de lave, lyngtækte længer og satte trit i alle dem, der nu havde engens glæder i vente.

Høslættens indledning var at faa leen godt skærpet. Ikke ved at slibe den. – Prøv til en rigtig slætkarl at nævne en slibesten i forbindelse med en høle. Og det vil trække i hans mundvige af ynk og haan: »Sliw en hjøle. Ja, det er jo det, di bruger øwer o Fyn, naar de ska høst pasille te en pot sup.«

Nej, en høle, der skal skære, den skal haares.

Til »æ haarrtøj« hører tre ting: Haarrstej, haarrstill og haarrhammer.

Som haarrstej kan bruges, hvad der byder sig til: En lav træbuk, en ende af en planke, en opgravet mose-eg, blot træet er friskt og stærkt nok til at »æ haarrstill« (en jernkile) kan drives i.

Manden sætter sig i ridestilling over æ haarrstej, lægger lebladets med undersiden opad fast imod æ haarrstills øverste flade og glatte bane, der er af særlig haardt staal. Og med smaa velrettede, nøjagtig ens pik af haarrhammerens duppe pen hamres æggen tyndt ud. Der begyndes inde fra leskaftet og fortsættes ud mod »æ aaj«.

En høle kan haares paa to maader. – Ja, der er egentlig

tre. For den uøvede hamrer æggen ud i takker og hak, saa den ligner et savblad. Derfor kan leen dog godt skære en kortere tid. Men æggens tyndt udhamrede hak vil snart lægge sig, og saa er slætkarlen hurtig færdig.

Øvede folk kan haare leen paa to forskellige maader. Nogle hamrer æggen ud ganske jævn og tynd, næsten som var den sleben. Leen er da skarp som en ragekniv og skærer godt den første kvart eller halve dag, som nu græsset er mer eller mindre haardt til.

Men den slætkarl, som vil holde længe ud og ha en skarp le, naar de andres er ved at døves, han »randhaarer« sin le: fører hammerslagene i en nøjagtig linje tæt inden for den yderste æg, saa der her bliver ligesom en svag fure, hvor dugdraaberne kan løbe som i en rende.

At haare en le paa denne maade er noget af et kunststykke, der kræver baade øvelse og godt haandelag. Leen skærer dog ikke særlig godt i førstningen, men den bliver skarpere for hver gang den stryges. Og den holder »æ bid« adskilligt længere end den glathaarede le.

En anden fremgangsmaade ved leens haaring er brugelig Vest paa og saa langt ind i landet, som der bjærgedes hø ude i marsken, paa Værnet og Tipperne.

Manden, der haarer, sidder ikke her i ridestilling, men ligger udstrakt paa maven med en sæk hø eller en favnfuld afhugget græs under sig.

Og leen anbringes her med knagene opad, saa det er paa lebladets øverste side hammerslagene falder – Hvorfor?

Jo, siges der, hvis man her ude i marskengene haarer leen paa undersiden, saaledes som folk gør inde i landet, da vil der ret snart under brugen sætte sig et lag fedt i den fine rende af haaringen ude ved æggen, og saa er karlen færdig. Leen kan ved dette fedtlag paa undersiden ikke skære i det haarde marskgræs.

Ogsaa den liggende stilling under haaringen er tilpasset efter langvejs farten ud til de fjerntliggende marskenge, hvor det tit var umuligt at finde et træstykke til haarstøj.

Og hvor man inde i landet finder spor af denne form for leens skærping, da ved man, at den er lært ude fra de store marskenge.

Leen stryges

Strygen og dens rette brug er ogsaa yderst vigtig – »for æ strygg er æ hall hjøle, o æ skarpen (skærpingen) æ hall slaaen.« – Det er en træspaan, ikke for tyk og heller ikke for tynd, bedst lavet af gammelt eg, allerbedst af opgravet mose-eg. De nymodens cement- og smærgelstryger ser de gamle slætkarle paa med stor foragt – »De er nowd skidt, di rywer æ bid aa æ hjøle.«

At stryge leen rigtigt er næsten lige saa vanskelig en kunst som at haare den. Strygen lægges an imod lebladet under en ganske bestemt og nøjagtig holdt vinkel, føres hurtig, hverken for haardt eller for let med en egen smidig vridning af haandleddet. – For den øvede en selvfølghed, han ikke tænker over eller kan gi regler for. Men for begynderen et svært kunststykke, det kan ta aar at faa lært til fuldkommenhed.

»Kys din kone, naar du staar op af din seng, og stryg din hjøle, naar du gaar fra æ eng, saa har du en glad kone og en skarp hjøle,« siger den erfarne slætkarl, der kender til baade sin kone og sin le.

– Om han huskede eller glemte det første? Han glemte i hvert fald sjældent det sidste – At stryge sin le, før han om aftenen gik hjem – Hvorfor? – Ja, spørg ham. –

»No æ der strøgen te næt,« siger han og bliver lukket og tavs. Ingen skal faa ham til at røbe, at »der stryges til nat« som værn imod onde øjne og andet skidteri, der ellers har magt til at døve og skade den gode le. – Om værnet saa ligger i det skærpede staal eller i strygens korstegn, er vist vanskeligt at udrede?

Naar hen paa dagen leen begynder at sløves, kan det hjælpe at »saaen æ strygg«: Bløde strygen i vand og gnide

den godt ind med vaadt sand. Gnider man haardt efter med en glat sten bliver det endnu bedre.

Har æggen lagt sig, eller man af vanvare har hugget i sten eller moserod, da er det godt at ha et stykke strygestaal i kanten af sin stryge til at rette æggen ud med – magnetstaal mentes at være særlig godt til dette brug, saa kunne leen næsten ikke døves, fortaltes der.

Første gang man haarer leen før høslætten, undersøger man ogsaa, om den er ret skaftet – sidder rigtigt paa skaftet. Og der er meget at iagttage.

Skaftet er lige med de to krumme knage. Forknagen (den midt paa skaftet) er noget længere end bagknagen yderst paa skaftet. Bladet skal sidde i et ganske bestemt forhold til skaftet. En ubetydelig afvigelse kan gøre arbejdet træls. Er den for »aajtaang« (oddetung), hugges odden let i jorden for »jore« (bladets æg viser for meget nedad), vil den let gaa for haardt i bunden. Viser æggen opad, er leen for »flaade« og gaar ovenud af græsset.

Et vigtigt spørgsmaal, slætkarlene altid grundigt drøfter og undersøger, er, om leen er over, under eller lige i hug. – Naar bladets odde og nakke er nøjagtig lige langt fra skaftets yderende, da er leen »lige i hug«. Det maales paa en portdør. En til tre tommer »under hug« er det almindelige til en høle. Jo mere den er under hug, des mindre hug kan der tages frem i græsset. – Den, der skal slaa »katskæg« (en tarvelig, særlig tør og haard græsart) han skal nok faa sin le sat dygtig under hug, tre fire tommer eller mere.

Men skal leen skaftes til at høste, sættes den lidt eller mere »øver hug«.

Og rundt om gaar der frasagn om slætkarle, der var saa stærke, at de kunne ha deres høle »øver hog« som en »mejle« og derved tog saa drabelige hug, at ingen kunne hamle op med dem.

En god høle var saa værdifuld en ejendel, saa den af ejeren blev behandlet med den største omhu.

Og hølesmedning var en vanskelig kunst, der enkelte ste-

der naaede en forbavsende fuldkommenhed. Tit gik haandværket i arv fra far til søn.

Særlig ry nød Gonsager-leerne. En tid var Ansagerleerne ogsaa stærkt efterspurgte.

Den kendte gaardejer Niels Christensen, »Pedersborg« i Vestkær, der sammen med Niels Hansen Uhd, Egknud, og mejerist Stilling Andersen skrev lovene for Danmarks første andelsmejeri 1882 og blev mejeriets første formand, han var i sin ungdom en meget dygtig hølesmed og arbejdede som saadan i Ansager.

Men kun den meget kyndige kunne, ved at ta et leblad i haanden og prøve dets æg, vurdere dets brugbarhed. – Dets værd bundede hverken i klangen eller udseendet, men først og fremmest i æggenes finhed og særegne hærkning.

Og det er en gammel kendt sandhed, at den, der køber høleer efter klang og piger efter sang, han bliver let narret.

Ak ja. Den livsvisdom har nok mere end een slætкарl maattet sande. Gud bedre det – baade leen og pigem. –

Saa fanger vi an

Er leen haaret og skaftet ret, da er man færdig til, at høslætten kan gaa ind.

Det sker først i juli.

I de store sammenhængende engdrag: Tipperne, Værnet, Skjernaengene og i marskengene ned langs Vestkysten er høslættens indledning præget af fest og ældgamle overlevelser. Forskellige træk paa de forskellige egne, men ens præg: Festpræg.

Høslætten gaar ind efter gammel skik en fastsat dag – Tit den første søndag i juli – Og den dag regnes med til aarets store festdage, som længe forud ventes med spænding. Der drages i samlet følge til engen. Slætкарle og afrivepiger møder i søndagstøj. Der spises festmaaltid enten hjemme eller i engen. Enkelte steder toges en lille svingom ude paa den grønne flade. – Engfesten.

I de mange forholdsvis mindre engdrag ind gennem landet er denne festlige indledning ligesom mere afdæmpet eller ikke saa stærkt udformet. Fællesskabet over den festlige indgang til dette aarets vigtigste arbejde er kun lidet kendelig her. Hver mand fanger an, naar hans tid er. Det bliver dog omtrent samtidigt alligevel. Her og der holder man endnu fast ved gammel skik, at høslætten skal ta sin begyndelse en fastsat dag. Og lidt festmad skal der til alle vegne – om ikke andet saa en ekstra dram eller to.

Manden gaar forrest, magter han ikke det, de første hug skal han dog gjerne slaa.

Og saa fanges an. To, tre, fire slætkarle bag efter hinanden alt efter gaardens størrelse. Mellem slætkarlene en vis afstand – 3 til 6 alen – som helst skal holdes.

Er græsset svært, hugges ind i græsset og der maa da en afriver til at »rive af skaar«. Er græsset derimod mindre svært, hugges ud af græsset, og man sparer afriveren.

At gaa foran er en ærefuld post, men ansvar følger med. For det er »æ forslaaer«, der bestemmer farten og gangen i arbejdet. Naar han stryger, er det ogsaa strygehvil for de andre, men heller ikke før, selv om leen saa nok saa meget kræver at skærpes. Og der skal »holdes hug« rækken igennem.

Næppe noget andet bondearbejde afhænger saa nøje af takt og samtidighed som slaaningen i engen. Mænd og karle, som ellers er vant til at gaa og sysle hver for sig og hver i sin tummerum, maa som slætkarle indordne sig under den fællesfølge og fællestakt, arbejdet kræver. Det er, som een drift og fællesvilje raader rækken igennem. Lerne følges nøjagtig i udsving og hug, som ført alle af den samme mand – ham, der gaar forrest.

Blot en enkelt mand hakker i sit hug eller slinger en smule i takten, straks vil de andre slætkarle i rækken mærke det som noget, der trælser og gør usikker.

»Holde hug« er grundloven for slætkarle – Om hver mand fulgte sin egen maade og huggede som han bedst

kunne, da ville det næsten være umuligt at gaa et skaar til ende. Saa megen magt ligger der i arbejds fællesfølge i engen.

Den mand, som ikke kan »holl hog«, maa finde sig i at gaa bagest i rækken paa drengens plads, hvor han mindst hæmmer de andre. Den skam falder haardt paa sin mand. Kun en tort mere kunne blandt slætkarle tænkes endnu større.

Jo, hvis forslaaeren blev drevet ud af sit skaar af den, der gik bagefter.

Det hændte jo imellem, der blev kappestrid mellem karlene, eller kanske mundhuggeri og arrigskab, der maatte ha afløb, saa klemte man løs paa knagene, saa learne hven i udsvinget og sang i hugget. Og ve den forslaaer, der ikke var mand for at hævde sin plads.

Dersom karlen bagved havde sin le bedre skaftet eller skærpet eller bedre føring paa den, saa han kunne ta lidt større hug, da vandt han jo ret hurtig ind paa sin formand. Og var han nu en smule ondskabsfuld, da kunne han med et eget kast med lebladet under hugget, kaste det afhuggede græs frem i sin formands skaar, saa græsset her blev umuligt at hugge af.

Den overvundne maatte da enten lade en større græsbusk staa i sit skaar eller ogsaa hurtigst muligt springe til side uden for sin bagmands hølesving. Skammen var i begge tilfælde lige stor.

Og der gaar frasagn om haardhændede karle, som i hid-sighed eller kappestridens hede kastede deres formand ud af skaaret med leens bagside i udsvinget. – Det var ikke altid ufarligt spil at slaa omkap.

Naar flere slætkarle slaar i rad, skal det nok kendes, hvem der forstaar at skærpe leen, og hvem der er mindst dreven i denne kunst. Den karl er ilde stedt, som faar sin le døvet, det skal – efter de gamles udsagn – kunne gøres, naar en messing knappenaal trækkes nogle gange hen ad biddet. Saa vil leen ikke skære, hvor tit og kraftigt, der end stryges,

kun at haare kan hjælpe. – – Der var nok adskillige piger, som var slemme til at drive de kunster med de karle, der ikke stod dem an.

At kunne klare sig i kapgang er dog ikke nok til at gi sin mand ry som en grom slætkarl. Han skal ogsaa kunne lægge sit skaar jævnt og glat som et gulv, ikke hul i midten som »en drøwtrow« eller med »naktotter« (græstotter yderst i skaaren) »aajjhak« (inderst i skaaren) eller »skaarbaalker« (højning, hvor skaarene støder sammen). »Musetrapper« der viste hvert lehug, var ogsaa ilde set.

Var græsset godt, blev der revet af skaar. En pige eller større dreng til at rive af for hver to slætkarle. Det afhuggede græs bliver da »slaet ud« med det samme. Et lille raskt hvist med riven, og græsset ligger jævnt strøet ud over skaaret.

Men er græsset tyndt, slaes der »follskaar«: Skaarene hugges sammen to og to. Først hugges et skaar ind i græsset, saa et ud af græsset ind imod det første – skaarene foldes.

Naar der slaes »follskaar«, bliver græsset »strænet«: slaet ud jævnt med riven, to follskaar ind imod hinanden, saa det ligger i en passende tykkelse, ikke for tyndt, saa det bliver »forvejret« og heller ikke i saa tykt lag, at det vejres for lidt. – Mellemlummet rives rent. Er græsset »strænet«, ligger det i regelmæssige lange bede med skaars længde med rentevne stykker ind imellem.

– Høslættens indgang var nogenlunde samtidig og samtlig. Afslutningen faldt mere ujævn alt efter vejr og vind, folks dygtighed eller deres høbjærrings størrelse. Men de, der blev bagefter med at slaa deres eng, skulle nok blive mindet med et par briller.

Det var blandt slætkarle en yndet spas at gaa over i anden mands eng, som endnu var uslaet, og der slaa to runde pletter, »øjne«, med et smalt skaar imellem. Det var briller. Og det var ikke just nogen udmærkelse at faa »slaet briller« i sin eng. –

»Der driver høduft med krydret vind – «

Har høet ligget »stræn«, passende længe, et par dage eller saa, alt efter som vejret tørrer, da er det vejret til at rives. Men først skal det »hverres«, vendes.

Man gaar langs skaarene (nu »æ stræninger«) og med smaa raske kast med riven vendes høet omkring. En saadan scribe vendt hø hedder en »hwærle« (hverrelag). Og der er to, tre hverrelag paa hver høleskaars bredde. Dette arbejde udføres oftest lige før middag, for at det hverrede hø kan faa den skrappe middagssol.

Naar man er færdig med middagssøvnen, kan man saa gaa i gang med at rive høet.

Først »raanes« det. Tre, fire piger og karle bagefter hverandre, hver tar et »kast« med sin rive, saa bredt som han nu magter. Drengen eller pigerne gaar foran, for det er lettest. Den stærkeste karl bagest, for her er »æ raaning« vokset til et helt lille dige, der skal kræfter til at flytte.

Det er karlenes arbejde at skyde »æ raaninger« sammen til stakke, og drengens at rive rent bagefter: »ryw æ haal op«.

Manden eller konen selv »pynter æ stakk«: river dem af og gir dem ret form med buet top, der kan skyde regnvand. At skyde stakkene sammen er det strengeste, at pynte dem det ansvarsfuldeste arbejde.

Mest almindelige er de smaa langagtige stakke netop saa store, at to mand kan bære dem paa to bærestænger. – Enkelte inde i landet tog ved lære ud fra marskengene og »tømmede« høet sammen: Naar det var revet sammen i raaninger, slæbtes det sammen til stakke ved hjælp af en hest spændt for siden af en stige eller et læssetræ. Det blev til store runde stakke med et halvt eller helt læs i hver.

– Er slaaningen idræt og kappestrid, en dyst mellem mænd, da er det fest og skæmt at rive hø. Mands- og kvindearbejde i samling og fællesskab.

Aldrig var skæmten flagrende lys uden ondskab, og lat-

teren let at løsne, som naar hø laa paa skaar, og stakke rejstes. – Luften, hedet af sol og krydret af høets og urters dufte, var for de vaagne sanser som mjød og gammeløl, der æggede frem et overmaal af kræfter og livsmod.

– Ja, hvor var – og er – en saadan slættag i engen festlig ud over al maade og lignelse.

Vi forstaar saa godt den gamle Inger fra Lind ved Her-ning. Hun laa og domsede paa sit dødsleje. Man mente, hun var ved at sove hen, da siger hun pludselig: »A leger li o tænker o Kølkjær eng.«

(H. P. Hansen).

– For den, hvis barndoms og ungdoms skønneste timer er levet i høslættens travlhed mellem duftende hø paa den grønne eng, hans Himmerig er hverken de gamle jødekræm-meres »ny Jerusalem« med gader af guld og safirporte, ej heller ørkenstammernes Eden med de strømmende floder og skyggende palmer, saalidt som eddaens valhal – Nej, bille-det, der dannes i hans sind, naar Paradis nævnes, det er ba-gende julisol over brede, grønne enge med hø i stak langs barndommens bugtede bæk, flokke af glade skæmtende slæt-folk i fart og kappestrid – Ja, og mellemmadshvil i en hø-stak. –

Saaledes kendtes høslætten op mod dagen i dag. Og saa-ledes mindes de gamle den paa deres vis.

Selv hovdage blev festlige

Min gamle bedstemor (født 1835 i Thorstrup sogn ved Varde) fortalte mig engang, hvad hendes bedstemor i sin tid havde fortalt hende fra hovdagene til Nørholm.

I høslætten var der især blandt de unge ligefrem rift om at faa lov til at komme til hov. Der var jo altid kommers og lystighed, naar saa mange var samlet ude i engene. Den var jo mest æstimeret, som kunne lave de værste kunster, uden at ladefogden opdagede det. Kunne man se sit snit,

naar han vendte ryggen til, saa en ordentlig borrenfuld hø ud i aeen, saa havde man da det mindre at slæbe hjem. Den, der saadan kunne skaffe det meste af vejen, var jo den grommeste.

Men naar der kørtes hø hjem, var det skik, at den, der om aftenen kom sidst af engen, han skulle rive op alt det, der var spildt hele den lange høvej. Det var jo ikke ene narrespøg, saa det gjaldt jo bare om at faa læsset og komme afsted, hvordan det saa end blev. Sidst ville ingen være. Det hændte vel ogsaa, der blev slagsmaal og væltede hølæs, naar det kneb haardest at slippe. Og een var jo nødt til at blive sidst. – –

Det er høslættens folk og stemning lyslevende: Feststemningen, kappestriden, trangen til at slaa sig løs. – De, som til daglig er vænnet til yderste sparsommelighed og passen paa hvert straa, de føler det som en bedrift at kaste mest muligt hø i aeen. – Noget lignende ville være utænkeligt i høsten, da var det en helligbrøde, som stemplede sin mand.

Men høslætten er fest. Og høslætfolkene er under festen overdaadige og gavmilde som selve den frodige eng.

Det er det samme paa en anden maade, der fortælles om bønderne i Skjern.

Jo, de havde for skik, at naar de fæstede dem en pige, saa de efter at faa en, der holdt en god vægt og trippede smaat, for naar de skulle til Lundenæs paa hov at slaa og bjærge engene, saa kunne saadanne piger træde mere ned i engen, end de kunne bære op. For engen var blød, og høet skulle bæres op paa fast land. Men det, der traadtes ned, var man fri for at køre hjem til gaarden. –

Et ypperligt billede af høslætten i en anden egn gir dr. phil. H. P. Hansen i sin bog »Fra gamle dage« 1 s. 88:

... »Før Køljkær blev bebygget, havde Lindboerne nogle engstrækninger og lavninger derude, hvor de bjærgede hø hvert aar. Men afstanden var saa stor, ca. 10–12 km – og vejene elendige, og derfor blev folkene derude, medens høbjærgningen varede – nogle laa der i 14 dage. Naar en karl

kunne tage en forbej' i jæn' haak', regnede man med, at han kunne slaa et læs hø om dagen.

Om natten laa karlene og pigerne mellem hinanden i høet, og saa fik de en gammel mand te og gwaal djæ bij'n (dække benene med hø og træde det godt til). De første aftener blev der kun lidt søvn. En aften Ane, der siden blev gift med rigsdagsmand P. Nielsen i Hammerum, lige skulle til o i seng, traadte hun i et hul. Blev du vaad? spurgte man. Nøj, svarede hun, men a fæk saa møj døj o mi jæn træ'sk o bij'n. Næste morgen viste det sig, at hendes træsko og ben var overklistret med – surgrød. Kræ Smeds folk fra Lind havde en mægtig grydefuld grød med, beregnet til hele ugen. Gryden var gravet ned og dækket med et klæde, men det var mørkt, og da Ane intet kunne se, havde hun det uheld at dumpe ned i grøden.

En anden gang kom der en vogn fra Lind med varm boghvedegrød og mælk, som folkene skulle have te djæ onden. Det var jo en stor herlighed, men da de skulle i lag med grøden, viste det sig, at man havde glemt at sende skeer med. Der var en mil til hjemmet, og gode raad var dyre. Da fandt en paa at hule en Æ-ndskal ud af et rugbrød og bruge denne indretning som ske. »Skeen« gik saa paa omgang, og man drak mælk til . . .

Ovennævnte Ane fortalte, at der et aar kørte 18 læs hø fra Kølkjær i retning af Lind. Vejen var sølle, og da de kom til Lo's Waas, paaend di aasse aald atn. Men høet var lagt godt og surret godt fast, saa seks karle kunne uden større vanskelighed bringe vognene paa ret køl igen . . .«

Paa hølæs langvejs hjem

Er høet stakket, kommer hjemkørselen. Vognene i trav ud, tungtlæssede hjem. Til en ordentlig høvogn hører »skravler«: en træramme lagt ovenpaa vognkassen, saa hølæsset kan faa bredde og længde. Ti, tolv gode bærestakke gir et

læs. Karl og pige bærer stakkene sammen paa to bærestænger, drengen »rywer stakstejer op«, bagefter skal han i lag med »æ lasstej«. Manden forker og konen lægger læsset, saa er der gang i arbejdet.

De ældre kan endnu huske, at forke til hø var ret ukendte. Man brugte armene, greb en favnfuld hø, saa meget som gørligt, og hev det op paa læsset. Det var et arbejde, der gav en øm ryg. Men ser man datidens klodsede, hjemmesmedede forke, forstaar man, at hænder og arme var lige saa brugelige.

Er læsset paa vognen, og fyllden rigtig lagt, højt foran, lavt midt paa, højest bag, saa skal der bindes. Læssetræt stikkes op. Forrebet, hvis begge ender er fastbundet til vognkassen, vikles om træets »hoved« til det strammer haardt. Saa bindes bagrebet, hvis ene ende gaar med en skydeløkke om læssetræt. Først trækkes det gennem en ring eller krog nede i undervognen, saa igen op over træet, der helst skal rage et stykke uden for læsset. Træ og ring virker nu som en talje. Og er mand, reb og læssetræ stærke nok, kan læsset trykkes voldsomt sammen og bindes meget fast. Springer reb eller træ, sker let en ulykke – Det haardt strammede træ kan da slaa meget voldsomt til vejrs. Og det er sket baade her og der, at læsseren er blevet dræbt.

Sjældent gaar det som et sted i Ansager: Pigen sidder skrævs over træet for at klemme det ned, mens manden binder. Saa springer rebet. Træet farer til vejrs og vipper pigen oven over hestene langt hen i engen, hvor hun slaar et par kuldbøtter. Hun faar sig samlet op, ryster skørterne i lave og siger sindig: »De ka hejsen værr, te de waar wal tile a kaam nier?« –

Naar læssetræt er bundet, svøbes læsset: Et tyndt reb, »æ swøvrev«, trækkes en eller to gange om læssets sider og bindes bagpaa i bagrebet. Skal det være særlig solidt, bruges ogsaa holdereb: Et reb tværs omkring læsset og ned om vognkassen.

Andre steder – især i Vester og Nørre herreder – bruges

ikke læssetræ, men bindes krydsvis over hjørnerne med rebet ned om en krog i skravlernes hjørner. – Og hver egns folk holder for, at deres maade er den bedste.

Jo længere der var at køre, des bedre skulle jo læsset bindes. De folk, der ude fra Tipperne og Værnet eller fra Skjernaa-engene kørte to, tre, ja op til fire mil ind i landet med høet, maatte selvfølgelig ha læsset godt »svøbt« og bundet.

Denne lange hjemtur paa hølæsset gav om aftenen en kærkommen hvile for de trætte slætfolk.

Var der kanske et helt lille selskab karle og piger oppe paa læsset, kunne det gaa lystigt til – hvornaar er vel ungdom for træt til leg eller skæmt.

Det kunne dog hænde, at een efter anden »faldt hen«. De trætte lemmer, hvilen i det stærkt duftende hø, og vognens gyngen som en blidt rørt vugge, alt virkede sammen til at kalde søvnen frem.

Kusken skulle jo helst holde sig vaagen, men kanske faldt ogsaa han hen og vaagnede først op, naar hestene gik i staa hjemme ved lolugen.

Det hændte jo ogsaa opvaagningen blev mindre blid, hvis hestene tog svinget ind til gaarden for brat, saa læs og hele redeligheden hældtes af i en kraftig væltning.

Kun de færreste havde saa godt et sovehjerte som æ Barslund i Grindsted, der efter en saadan væltetur borede sig bedre til leje ind ved det væltede læs, mens han brummede arrig:

»Sluk æ lys, Maren, og krøwl i æ kas, saan vi ka fo natro. Saa ka du spej æ sengehalm en anden gaang!«

Det var dog ikke alle, der sov paa hølæsset under hjemturen. Der var ogsaa dem, som med aabne øjne og sanser sugede ind af sommernattens stemning og sære tvelys.

Og stærkere følt har ingen oplevet hølætten eller første gang sanset sommernatsskumringen, end den, der selv som barn saaledes har aget langvejs paa hølæs – suget høduftens pirrende vellyst i lange aandedrag, ligget paa ryggen i den

bløde vugge og talt stjernerne, som de blege og fjerne glimtede ud af dunkelheden, mens aftenvinden svalet af dugfald og krydret af mynte og mjødukt, strøg over ens ansigt blødt som luftningen fra aftenbakkens vingslag.

Det er et saadant barndomsminde Kjersten Alkjær sig opfrisker naar hun fortæller («Vestkysten» 2-7-35): –

... »For ikke at køre hjem med den tomme vogn var det skik at læsse den med nyslaaet græs – hvis høet endnu ikke var tjenligt – Græsset blev saa ved hjemkomsten spredt ud over »æ strøplads«. Det var saa de hjemmeværendes arbejde at hverre og rive det sammen.

Mod de mangfoldige pligter, der kunne tilfalde konen hjemme i gaarden, var vort arbejde i engen kun som en leg at regne ...

... Solen var nede nu. Jeg laa saa salig træt paa det dufte græs, der vuggede og gyngede behageligt. Over mig paa den grønne gennemsigtige himmel tændtes stjerne efter stjerne.

Far nynnede en salme, som han havde for skik, naar han var ene med sig selv. –

Godt, at vi skulle køre endnu et par smaa timer, før vi var hjemme.«

»Hjøgelløjer«

Er høet i gode maader naaet hjem til lugegabet, da kommer arbejdet med at faa det læsset af og »stappet hen i æ hjøgel«. –

Det arbejde er høslættens skyggeside, som faa er glade for. Her er intet ud over høduften, der minder om engens friskhed og frihed. Kvalmt og lumrende hedt kunne der være i en gammeldags hjøgel, hvis krinkelkroge lurede med mørke og gammelt straatags mug og spindelvæv.

Kørelader kendtes kun paa de allerstørste gaarde. Selv en køreport var sjælden paa smaagaardene. Høet stoppedes ind ad en luge i ladevæggen. Det var sent arbejde, og man havde

sjældnen raad til at ofre dagen dertil, for »en ska pris æ suel, ilaw en skjæn.« Saa væltede eller smed man læsset foran lugen. Naar saa folkene efter solnedgang kom hjem, laa der fire, seks, syv læs udenfor »æ hjølogg« og skulle »sættes hen«. – Et lille tillæg til en lang og streng arbejdsdag. Og der skulle et rigt forraad af kræfter og livsmod til at holde humøret friskt inde i den kvalme, bælgmørke hjøgel i slid og sved til hen imod midnat eller derover.

Men alligevel: Sommerens, høslættens festsødme randt dem i blodet, kappelysten dirrede dem i lemmerne, selv naar de værkede af træthed. Skæmten blev blot en kende mere saftig, tilraab og svar drøjere i arten, som mørket og trætheden steg. Saaledes blev »hjøgelløjer« kendingsnavn for usnærpede, løsslupne løjer.

En gammel kone mindes med smil og hovedryst sin ungdoms glade høslætdage og strenge hjøgelslid:

– »O naar vi saa kaam hjem o æ auten, lo der flir las hye i en dønge uden for æ logg. De sku vi saa ha saat væk inden sengetid. De waar strenng, men a howsker ett, te der waar nower surhid a den grund. Men spil drøw vi manne af. De waar jo om, hvem der ku sej de støst snak te æ kaal udenfor æ logg. En haad ett behov o vær rej for o blyw rø i æ hue, for de waar bælmørk derinn i æ hjøgel. – Ja en waar jo ung de gaang, o i æ hjøslæt ku en finn løjer i alting. – «

For at husene kunne rumme mest muligt, skulle høet stoppes fast sammen, trædes haardt ned ved bjælker og langs tagsider.

Og faldt der en regnvejrdsdag i høslættens, kom folkene »ud i æ hjøgel o stop hye.«

Det kunne være et sveddryppende arbejde saavel som en haardt tiltrængt hvilestund – alt efter som man lagde kræfterne i.

– Lille Milter tjente som ung karl paa Forsomhogaard i Ølgod. En dag var han sendt op at stoppe i høet.

Konen i gaarden var skrap og holdt opsigst med ham. Da

hun synes, der bliver for stille deroppe i høet, raaber hun til en anden karl ude i gaarden:

»Aa, gaa lige op og sig til Milter, te han skal stoppe noget bedre i høet.«

Det hører Milter, og han er ikke sen. Kniven op af lommen og nogle tagsimer snittet over. Saa benene for det løsnede straatag, saa det presses ud i en bule.

Da raaber konen nede i gaarden: »Aa stræb endda og rend op og sig til Milter, te han maa ett stoppe altsaa haardt. Han er jo lige ved at splitte os husene ad.« – –

Mangfoldige steder, især hvor man havde lidt længere engvej, brugte man at køre en del af høet hjem i grøn tilstand. Paa en plet jævne agre »æ strøste« (strøstedet) nær gaarden blev det saa strøet ud. Her var det nemmere at passe med strænen, hverren og stakning til den rette tid. –

Halleluja, vor strid er endt

Ja, saadan formede høslætten sig, naar det var »ret hjøvejr«, og arbejdet gik let og glat. Da gav det gromt hø, saa godt – saa man – saa en husmand godt ku være bekendt at æde det.

Anderledes blev det jo, om regnvejrløbet ind. Regner det »Skiden Magretes daw« (d. 13. juli), faar man raaddent hø. Og det hændte jo.

Stort bedre er det ikke, om det regner Syvsoverdag (27. juni), for saa vil det regne hver dag i syv uger. Sker det, da bliver baade folk og høstakke triste at se til.

Ved de større vandløb kunne der i regnfulde somre eller efter stærke tordenskyll blive store oversvømmelser, saa engene stod under vand, og høstakkene ragede op hist og her som smaaøer.

Nu og da kunne i ældre tid disse oversvømmelser, særlig langs Skjern aen og dens tilstødende strømme, komme saa hurtig og voldsomt, saa høet i snesevis, ja i hundredvis af læs førtes bort med strømmen ad havet til.

– Engang i høslætten kom der et vældigt tordenskyll, og aæn ved Sdr. Felding svulmede voldsomt op.

Man kunne se, hvorledes hø og græs kom drivende med strømmen. Først i bunker og striber, som det havde ligget paa skaar. Og som vandet steg, kom den ene høstak efter den anden sejlene.

Paa een af stakkene laa en høle. Lidt efter kom der en stor stak drivende, og paa den laa der en karl og sov midt-dagssøvn.

– Er det løgn. – Naa ja halvvejs maaske – Men der laa da en frakke paa stakken – Og var der ingen karl i frakken, saa havde han da været der engang. –

Efter en saadan oversvømmelse er det ikke rart at komme i engen. Græsset, hvor vandet har staaet op, er næsten ikke til at slaa. Og det hø, der ikke er drevet til havs, er noget pjask, der aldrig bliver til rigtigt hø.

Og saa følger der – hvad ogsaa tit var nødvendigt i lave enge – et haardt, træls arbejde med at bære det tunge, vaade græs eller hø op paa tørt land.

De, der har prøvet dette arbejde, længes ikke efter at gøre det om igen.

Kommer endelig en tørvejrdsdag, faar man travlt med at strø de vaade stakke ud. Saa skal det strænes, hverres, raanes og stakkes paany – om da man naar saa vidt, inden regnen er der igen. Det kan nemt blive syv lange uger fra syv-soverdag og frem. – –

Giftermaal, slædeføre og høslæt skal passes, mens tid er. Og hver ting til sin tid, det gælder høslætten saa godt som noget.

Det hænder, der bjærges efterslæt, »høstgrøde«. Men skønt arbejdet her er det samme som i den egentlige slæt, saa bliver det langt fra det samme alligevel. Det er arbejde, ret og slet arbejde. Ikke slættens fest og idræt.

Og det gælder endnu mere, hvis vejret bliver vanskeligt, og slætten trækker ud. Uge efter uge. Da gaar feststemningen af blodet, som duften gaar af høet.

Og mere end een har en regnfuld sommer lukket sin port efter det sidste hølæs og sukket ligervis som en kendt Ølgodmand:

»Halleluja. Vor strid er endt.
Wor hye er ett en skid bevendt.«

Gamle varsler og ny rytme

»Æ eng, den gror, imens en anden jen sower,« siger vesterboen – Veltilfreds, om han er ejer af et engstykke. Med et dulgt suk, om han maa undvære.

Engen gror af sig selv, som Vorherre gir vejrlig til. Ikke som sandmarkerne, hvor man baade maa tigge og betale selv for en simpel avl – Jo, engen er agerens moder, hævder de gamle bønder.

Derfor var i tidligere tid engen og høslætten saa afgørende for de fleste vestjydske brug.

Og følgelig passede og plejede man sin eng bedst muligt. Var det vandingseng, som ved hjælp af stemmeværk i vandløb og gennem grøfter og render kunne overrisles i efteraaret og foraarstiden, da var engen dobbelt værdifuld og gav altid en sikker afgrøde.

Og der uddannedes særlige engmestre til at anlægge vandingseng og sætte system i overrislingen.

Jo, da var engen anset og i værdi.

Hø til dyrene og brødrug til menneskene, det var, hvad man ventede og haabede af aaret.

Varsler for det kommende tog man ved de mærkedage, varsler havde magt. Lisaa mange istappe, der kongeaften hænger ned fra ladetaget, lisaa mange læs hø vil man age ind til sommer.

Ved kjørmis lægger man en tot hø uden for lodøren. Blæser den bort, lader man den roligt fare, for da er der udsigt til god grøde i engene. Bliver den derimod liggende, gør man klogest i at samle det ind igen ogsaa hvert straa, for da skal man nok faa brug for det.

Om frow næt (frue nat, d. 24. marts) ved man, at da flyver storkene over Det røde Hav. Og man rimer:

»Frow næts tye (tø)
gavner bonden for manne hunner las hye.«

Men ilde er det, om det den nat fryser.

Og tidligt i foråret lægger man mærke til, om viberne flyver højt over engen, det er et godt tegn for en god slæt. Men løber de mest langs jorden og krykker i ly ved knoldene, da spaar det ikke saa vel.

Men »godt mæ fyen (kæruld) i æ kjar
det æ manne stakk hye vaer.«

Og sne i julen gir sved i slætten.

Jul og slæt er de store mærketider og vendepunkter i aarets kreds. Og om, hvad de kræver for retteligt at fejres, har man ogsaa et rim:

Mjø te æ jul o øl te æ slæt,
de gir glaa jul og gjør æ hjøle let.

Julen er festen med god mad, stærk mjød og lystigt gildeslav i lune, julehægede stuer.

Slætten er sol og grøde, ungdom og kappestrid. Midsommerfesten og engfesten forlænget som arbejdsidræt gennem mange lyse sommeruger.

Aldrig var skæmten lys, og latteren let at løsne, som naar hø laa paa skaar. For livet er let at leve i slæt.

»Ja, det var den gang,« vil mange indvende – Den gang. – Men nu. – Hvor er nu de strøgne leers sang, de stærke slætkarle og de raske piger med riverne? Hvor er ungdommen, latteren, fællesfølget imellem stakkene paa den grønne eng?

Nu sidder en sølle ensom mand paa en osende traktor og skal ene mand gøre hele det arbejde, der før var en glad, syngende flok om. – Hvis man da i det hele taget bjærger hø og ikke blot »grønhøster«.

Maskinerne kom, og poesien og fællesfølelsen forsvandt. Aaja, saadan siger jo somme. Og ret kan de ha baade her og der.

Men mon dog ikke hver tid og hvert arbejde har sin særegne poesi, blot den findes frem?

Engens blomster og krydrede duft, dens bløde, frodige bund er dog ens, enten den slaas med le eller maskine.

Lyt blot ud mod engene en sommerdag, eller helst en aften nær solnedgang, naar maskinernes lyd som en fjærn storkeknébren stiger og falder med aftenbrisen. Jo, vist er der rytme i den lyd, ikke leens klangfulde, lystige syngen, det er sandt. Det er en anden, ligesom mere hidsig og æggende takt, der lægger en ny rytme ind i arbejdet og dagens liv.

Eller se ud over et engdrag kort før slæt, naar hvenernes sølvgraa silkefrynser nikker og nejer for blæst og brise, saa hvert engdrag er som en duvende strøm af glinsende, glidende silkespind med farveleg og skyggeskift, langt mere farvefin og spindelvævslet end rugens bredbølgede vuggen.

Intet i verden er skønt som den vestjydske eng lige før slæt.

VI OPLEVER VÆRNET OG TIPPERNE

Fest i Fablen kero

Var slætten den bedste og mest spændende del af sommeren i de fleste vestjydske hedehjem langs bækkenes og aaløbenes engdrag, saa var den for hele sommeren at regne i de gaarde, der havde part i Skjernaens og Vardeaaens, marskens og Tippetnes vidtstrakte engstrækninger. Høet og engenes græsning var paa disse egne det bærende og afgørende for hele driften. Og man havde her sin egen inddeling af aaret:

»Jo, de tre lange maaneder (slættiden) de er til at arbejde i, og det ogsaa den hele tid. De tre korte er til at more sig i. De andre seks ka bruges til begge dele.«

I høbjærgningstiden her blev søndagene slettede baade i almanakken og virkeligheden. Og af nætterne blev tit kun 3–4 timer til søvn.

Som han sae, gammel Mikkell i Lem (han havde i sine unge dage tjent i Sædding og bjærget hø langs Skjern aa):

»Det ku saamænd vær strengh nok, for letle søvn gaet jo. Vi sowet ett mier end trej, fiir timer hver nat.« –

»Fik I saa heller ingen middagsøvn?«

»Jo liig en snes minutter – Men hwa, de waar jo knap sowet.« –

– Alt andet arbejde maatte i denne tid som mindre væsentligt skubbes til side til bedre tider, saadan som det sta-

dig er tilfældet paa de egne, hvor høslætten endnu er aarets vigtigste arbejde.

Forfatteren, museumsforstander dr. phil. H. P. Hansen, Herning, kom med sin familie i 1920 til Kr. Pedersens gæstgivergaard i Tønder.

Der var ingen folk at finde. Omsider finder man dog en pige, og Hansen spørger, om de kan faa lidt mad og logi for natten?

»Nej, I ka' int,« siger pigen, »for vi kører hø.«

Færdig. Det var forklaring nok. Enhver maatte jo kunne forstaa, at naar man var i gang med at køre hø, havde man ikke, selv paa en gæstgivergaard tid til at sinkes af vidtløftigheder med gæster og den slags.

Og H. P. Hansen havde saa megen kendskab til bondearbejde, saa han forstod saa tvingende en grund. –

Noget helt for sig selv og intet andet ligt i det ganske land er høbjærgningen ude paa Tipperne og Værnet, disse store, flade marskenge, der som en godt 3000 td. ld. stor ø ligger aflejret i den sydlige del af Ringkøbing fjord.

Tipperne, der ejes af staten, er den nordligste del knapt nok tredjeparten af denne eng-ø. De øvrige to tredjeparter, Værnet kaldet, ejes i fællesskab af sognefolkene i Nørre og Vester herreders sogne og forvaltes af en »Værnkomite«.

Hvert aar ved midsommertid bliver høslætten paa disse store marskenge, baade statens og fællesejet, bortlejet parcelvis ved offentlig auktion.

Nu om dage er denne engauktion først og fremmest en forretningsakt, hvor efterspørgselen og priserne ikke blot er følsomme overfor aarets høstudbytter, men ogsaa for de sidste kornnoteringer paa verdensbørserne.

Men før i tiden. – Spørg de gamle omkring i Vestersognene om, hvilken af aarets fester, de regnede for størst. Og er de flere i stuen, vil de sikkert rage i en alvorlig trætte om, hvilket stævne, der kan regnes for det bedste og mest fornøjelige: Midsommermarkedet, mikkelsmarkedet eller engauktionen?

Flokkevis fra Nørre og Vester herreders sogne – og fra flere af Øster herreds da med – stævnedede mændene sammen, oprømte og gløtøkørende som til en markedsfærd.

Stævnepladsen var »æ Fahl kro«, der de 9 af aarets maa- neder laa forglemt i sin ensomhed her ude ved fjordkanten, fjærnt fra andre menneskeboliger.

Men i slættiden var den ensomme kro her ved hovedover- gangen til engene det samlende midtpunkt i et larmende festligt og arbejdshidsigt liv, hvis pulsslag randt stærkt og solskinshedet ad den ældgamle engvej over »æ Kast« og »æ Saann« til og fra engene med tusindtallige vogne og hølæs.

Det var, som det hele aars liv og samfærd herude var trængt sammen i disse to sommermaaneders anspændte ar- bejdsjag, der uden aflad randt omtrent ens baade søgn og helligt, ved nat som dag.

Forbi æ Fahl kro gik og gaar kun een vej. Men baade paa denne og hin side kroen deles vejen i flere.

Tæt Vest for løber Lydum aa ud i fjorden. Over det ret brede aaløb, æ Kast, er for en del aar siden bygget bro, ind- til da brugte man efter ældgammel skik et stensat vadested. Hinsides dette stiler vognene over »æ Saann«: En flad, lav- vandet fjordarm, ligest muligt mod de forskellige engkanter.

Og Øst for kroen deles vejene ud mod de mange sogne og bolav.

Men her ved æ Fahl samler vadestedet – som nu er bro – hele den hastende mangfoldighed af vogne og læs til to gli- dende strømme, een ud og en anden hjemad.

I snesetal – berettes det – kunne hølæs holde uden for kroen dage igennem – ja og nætterne da med – mens livet larmede derinde i de lavtloftede stuer, saa lystigt og stærkt levet, som kun tænkeligt i slæt, naar folk fra mange sogne stævnedede sammen.

Kendinge mødtes og styrkede venskabet. Uvenner traf sammen og drak forlig eller gjorde op med hinanden i et rygende slagsmaal, saa postelin og ruder kvasede.

Nu og da rev det ud til drønende slag, større end kro-

stuerne kunne rumme, om bolav eller sognefolk med fjendskab imellem – som de Lyninger og Viumer – kom hinanden paa tværs, og ordene faldt lidt forkerte.

Og Fahl kro gav gæstfrit husly for baade vennelav og drikkelav, fejde og forlig, som det nu kunne føje sig. Den havde jo tid nok at sunde sig og sove ud, den gamle kro, naar først slættiden var slut. Men i slæt levedes livet her mangedobbelt, saa det kunne fylde ud i al aarets øvrige øde.

Og indgangen til høslætten paa Værn og Tipper var engauktionen.

Den var for et jævnt stort marked at regne, men mere lystig og kaad. Og det var ikke ene bar enggræs og hø, der blev pranget med, her hvor mænd og heste fra mere end 10 sogne stævnedes sammen.

Omegnens kromænd undte ikke Thames i æ Fahl hele den Guds velsignelse af fortjeneste, som den dag var at bjærge. De mødte med skænketelte og fyldte ankere – Og det var saavist ikke ankrene, der kørtes fulde hjem. –

Det var en engfest, der stod gny af vidt ud over de milebrede flader og langt ind i de kommende slætdage. –

Vil du ha pøls, Bojle – ?

Selve slætten fangedes an her som andre steder først i juli.

Bedst var det en regnvejrsdag, da var det lettest at slaa. De haarde græsser i marskengene kunne kun slaaes, naar de var fugtige af regn eller dug. Faldt det ind med en tørkeperiode, var man nødt til at bruge natteduggen og slaa om natten. Almindeligvis tog man fat ved 2–3 tiden ved første daggry og slog saa langt op ad formiddagen, der var dug i græsset.

Naar først solheden ved middagstid tørrede engbunden, var det omtrent ugørligt at slaa marskgræsset med le. Det var, som at hugge i en dun-sæk, siger de gamle. Der satte sig et indtørret fedtlag paa lebladet. Og selv den dygtigste slæt-karl og den bedst skærpede le kom tilkort.

Langvejs fra blev der lejet og bjærget hø paa Værn og Tipper. Det var et tungt, næringsrigt hø, som de gamle studefedere satte meget højt.

De ryster paa hovedet, de gamle, naar nutidens foderanalyser og fodringsslære drøftes – »Ja, men æ Tiphye er no ilywel de bedst. Mindst lisaa godt som æ rejn korn. – Jow, den gang da waar der nowd ve o fiid stuid.«

For 50–60 aar siden hentede de fleste gaarde helt fra Kvong, Lyne og Strelluf en god part af deres vinterfoder ude fra Værn og Tipper.

Ja, endnu fjærnere bønder drog til Tipperne efter hø. Helt fra Thorstrup, Horne og Ølgod sogne. Derfra og ud til marskengene var mellem 4 og 5 mil. Det blev omkring en 9 mils køretur undertiden med stude-spænd ad sandede hedeveje – for at bjærge et enkelt læs hø.

Om noget sinkede undervejs – eller der bededes lovligt længe i æ Fahl eller en anden kro – da kunne det let ta to, tre døgn at hente et læs Tiphø.

»Men de ku no ilywel betaal si,« hævder de gamle. For de waar nowed sjælden grom hye te o fied stuid mej.«

Og der er dem, som har endnu mere besværlig høvej. Holmeboerne (de folk fra Holmslands Klit) bjærger ogsaa hø paa Tipperne. For at faa høet fragtet hjem, maa de først ha det læsset og kørt op til Tippetnes nordside, hvor der er en slags udskibningssted. Her bliver høet saa stuvet i baade og sejlet over til Klitten, hvor det igen læsses paa vogn og køres ind mellem klitterne. Det hø er haandteret nogle gange, før det ender i klitboens høgulv. –

Høslætten i disse store engdrag, hvortil de nærmestboende havde mindst 1 mil og de fjærnestboende henved 5 mil, og hvor man maatte køre over en rivende strøm og godt en halv mil gennem fjorden i knæhøjt vand, det var – og er endnu – en saa egenartet oplevelse, saa de, der blot een gang i deres liv har været med, glemmer det aldrig.

En omstændelig sag var alene udrustningen til en saadan tur, der forhen tit tog to eller flere døgn. Der skulle med-

tages de nødvendige redskaber, god og rigelig kost til 4–8 mennesker i to, tre dage, samt drikke til baade folk og bæster.

Den almindelige kost var boghvedegrød i en stor sort jydepotte. Øverst midt i grøden en øreløs kop fyldt med sammensmeltet smør og sirup. Over koppen var hvælvet en udhulet brødskorpe, for at den flæskpandekage, der laa som laag over gryden, ikke skulle gaa i bløde i grøden og sirupskoppen.

Saa var der naturligvis rigeligt med brød og sulevarer, et anker med øl og en skæggemand (lerdunk) med brændevin. Og til bæsterne var der drikkevand i en kærne eller et bryggekar.

Jo, der var meget at huske, om alt skulle med – Ilde var de stedt, de folk fra Lyne, der havde saadant hastværk med at komme afsted, saa de glemte maden hjemme og først opdagede det, da de holdt ude i engene.

Der var ikke andet for. En mand paa en hest og tilbage gennem fjorden til æ Fahl kro for at tinge sig drikke og fødevarer til. –

Om natterne sov man i høstakke eller i omvæltede vogne fyldt med græs. Men natterne var kun 3–4 timer. Ved første dagningsvær begyndte man at slaa, indtil græsset blev for tørt. Saa tog man sig en god middagshvile, hvis ikke man da skulle hverre og stakke.

Humør og gammen var der til enhver tid i slæt. Og kappestrid blev der for et godt ord her ude, hvor saa mange var stævnet sammen til et arbejde, der kendtes som en idræt.

Side om side ligger de langstrakte engparceller. Og naar slætkarlene her gik frem tit i snesetal inden for hørevidde, hvor kunne det da andet end ægge til kappestrid og samvær.

Det var skik, fortælles der, at for hver omgang slætkarlene slog om parcellerne, gik de sammen og fik en bid brød og en dram.

Slætkarlene ovre fra Holmslands Klit var kendt som nogle haarde negle baade til at drikke og bruge en høle.

Naar de slog, havde de kun underbukser og skjorte paa, og saa havde de brændevinsflasken bundet i en strikke til det ene ben, saa de ved hvert strygehvil, ku ta sig en hivert. Skærpe og bruge en le forstod de bedre end de fleste. Her kunne karlene inde fra landet ikke klare sig.

Ved spisetid søgte man sammen i flok, som man kun ved fest eller gilde floksamledes, skaalede og smagte paa hverandres mad. – Derfor satte de fleste husmødre en ære i at sende god og rigelig mad med til deres folk. Nogle ville endda godt prale lidt – især om det kunne ske paa en billig maade.

Om en kone i Lydum vidste man at fortælle, at hun var slemt nærig, men alligevel ville hun gjerne ha ord for at fly sine folk en god kost med i engen. Den voksne søn, Bojle, der ikke var mere kløgtig end lige til, fik da paalæg om, at saadan og saadan skulle han sige og gøre.

Da de nu sidder i et godt lav ude i engen og skal til at ha djer mellemmad, saa siger faren højt, saa det høres i hele kredsen: »Vil du ha pølss, Bojle?«

Og Bojle svarer efter ordre og aftale: »Nej, a vil heller ædd æ brø udenad.«

Saa fik han sit skrabede rugbrød, som han var vant derhjemme.

Se paa den maade var det billigt at varte op med pølse. Og det gik svært fint i flere dage.

Men en dag havde Bojle glemt, hvad han skulle sige, eller ogsaa han var blevet lækkersulten ved at se de andres gode mad, for da faren kom med det vanlige spørgsmaal, raabte han et lydeligt ja. Og saa blev det jo aabenbaret, at der ikke var ringeste nallik af pølse i madskræppen.

Men siden blev det til et tit brugt mundheld ude paa Tipperne og mange sogne over: »Vil du ha pølss, Bojle?«

Da marskræsset er saa fedt, maa det ligge temmeligt længe for at vejres. En uge eller mere. Det var een af grundene til, at høslætten i leernes tid strakte sig over saa stor en del af sommeren her ude paa Tipperne.

Tit overnattede man ogsaa herude. De tre, fire timer, der var tid at sove, søgte man ly i en høstak ved en væltet vogn, eller hvor det bød sig.

– Og landstingsmand Mads Degnbol, der mangen nat i høslætten har sovet i en høstak ude i fjordengene, huskede, hvorledes der hver morgen præcis kl. 3 blev saadan en summen af alle de talløse smaa insekter mellem straaene inde i høstakken.

Det var næsten lisaa godt som et vækkeur, for ved den tid skulle en anden een jo ogsaa op at fange an. –

»Ja, den gang,« siger de gamle og bliver blanke i blikket og varme i mælet – »Ja, den gang. – Men nu –. Nu er det bare med maskiner og jav det hele. Og saa har de endda ikke engang stunder til at bede i æ Fahl. – Nej, den gang. –«

Ja, vi tror det gærne, at »den gang« var det værd at leve – især da i slættiden ude paa Værn og Tipper.

Over æ Kast og æ Saann

Men selv nu midt i hastværket mellem maskiner og moderne andelsbønder er en tur ud til Tipperne i høbjærgningstiden en oplevelse saa egenartet og skøn, som ingen anden landsdel kan byde magen til.

Vi følger da den gamle engvej ud til æ Fahl kro.

Smaarudet og straatækket, med lave længer og grøn møning ligger den gamle krogaard midt i sin ensomhed nær fjord og strøm og skyder ryg imod blæsten herude i det flade, milebrede land, hvor ikke pind eller pil gir læ.

Hvordan vi end er til færds: Paa allemandshjul eller i rigmandsvogn? Vil vi videre frem til Tipperne er her kun een maade: Køre i kassevogn eller skravlevogn.

Ja, vi kan smøge bukserne op – eller maaske endnu helere bylte dem paa nakken – og saa vade den stive halve mil gennem fjorden. Og det har mangfoldige slætkarle gjort, om der ikke kunne blive vognplads.

Men vil vi age over paa skikkelig vis, saa kravler vi op i en solid skravlevogn (høvogn) og gir os en stedkendt kusk i vold.

Og saa gaar det mod Vest, udad hvor vand og grønne enge flyder sammen i een blaa dis.

Lige foran glider det brede aaløb ud mod fjorden. Vejen gaar lige paa. Og hjulsporene taber sig ud i strømmen.

– Vi er her hinsides teknik og nytids samfærd under farmænds ældgamle kaar, hvor bro er vad. Overgang: Et Gud i vold. Og vel ovre: Et Worhærr ha lov. –

Stedvant plasker hestene ud. Vognhjulene hugger mod vadets stenbund, og vandet stiger jævnt udad. Nu gaar det hestene til bringen og skvulper op mod vognbunden.

Den fremmede gir et hik og trækker benene op.

Fare? – Kusken ler – »Nej ikke i dag. Her kører jo vogne og læs over i hundredvis hver dag i denne tid.«

Kan være fare? – Jo, til sine tider. I regnfulde somre eller efter et stort tordenskyt. Det er hændt, at strømmen har taget baade heste og vogn og malet det hele rundt i en høl-hvirvel. Somme tider fik manden sig reddet i land. Men det er ogsaa hændt, at man har maattet fiske baade ham og bæsterne op et steds ud ad fjorden til. – –

Saa er vi ovre æ Kast og i trav ud ad den klægede engvej mellem rør og flæg. Kun et kort stykke, saa ligger fjorden for os, sommerlig lys og glitrende blank i sollyset.

Sejle over? – Igen maa kusken le – »Ja, med hjul under og heste for.«

Og ud i det blanke solflimrende fladvand gaar farten. Godt 4 km er der at køre over »æ Saann«, en arm af fjorden, en fuldstændig jævn sandflade som oftest under vand, et kvarter til en alen dybt. Men er vandstanden i fjorden lav, kan hele fladen lægges tør og bliver da en graahvid klæg- og sandslette og svarer til sit navn.

Rejser blæsten sig, mens fladen ligger tør, kan det blive et piskende sandfog herude, hvor nu smaabølgerne slaar plask mellem hjulegerne.

Hist ovre ligger de grønne engflader, nær ved, og dog længere borte, end synet dømmer det til.

Der, lige foran stiger et højt klitparti op over fladen, »æ stuer Mjøll« kaldet. Bjærghøjt virker det i sin ensomhed her i det flade land.

Lige frem mod det styrer vi kaasen. – En halv snes minutter vil det vel ta at naa der over? mener den fremmede. – Da vi har kørt et kvarter frem gennem vandet i rask skridtgang, er æ stuer Mjøll at se til omtrent lige langt borte. Og vi er klar over, at vi endnu ikke er halvvejs over.

Ud til siderne skrider andre vogne frem gennem vandet. Enkelte hølæs er paa vej hjem. – Ja, i dag med saadan et lille passende lag vand over er det let føre over æ Saann. Men ligger fladen omtrent tør, saa det klæge sand klistrer paa hjulene, da kan det være træls.

Fra toppen af Store Mjøll

Stadig højere stiger æ Mjøll foran. Og omsider plasker hestene i land ovre paa Værnet. Endnu et lille stykke fremad. Saa holder vi ved foden af den høje klit.

Jo vist skal vi derop. Hvor i verden mon vi kan vente et videre udsyn end her?

Ad stejle sandskrænter klatrer vi op, glider og ruller og klatrer igen.

Og omsider er vi der. Øverst oppe. Og verden er svimmelstor at se!

Under os ligger den vældige engflade, hvor folk stræber med slætten. Mænd, karle og lysklædte kvinder haster hver med sit arbejde. Stakke rejses. Hølæs gror frem. Og slaamaskinerne skralder og knebrer saa hidsigt som storke i slagsmaal.

Hø og atter hø. Grøn eng og blaa fjord i en vid uendelighed, naar vi ser mod Nord.

Og vi lader blikket vandre. Mil bag mil. Derhenne ligger husene ved Nymindegab. Et stykke længere imod Syd

løfter Blaabjerg sin mørke knold som en fast knude i et bjergland, svøbt i den blaalige tone af fjærnhed, som vel i sin tid har givet den navn.

Og der indad imod Syd og Øst er landet, hvor folk bor. Huse, gaarde, haver og smaabyer toner frem som mørke muldskud eller skinner med blanke ruder eller en stump lyst tag i sollyset.

Og ind imellem lyser hvide glimt: Kirketaarne. Mange glimt af hvidt. Nogle kun mil borte – Andre saa fjærnt, at de kun anes ind i fjærnets vigende flimmer, hvor intet lader sig holde fast.

Vi prøver at tælle: Nr. Nebel, Lunde, Kvong, Horne, Lydum, Lyne, Bork, Sdr. Vium, Hemmet og mange flere.

Og der fjærnt ude, højt over alle lavlands huse løftes en kuplet taagesky ud af synsranden. – Og øverst paa skybanken lyser en skinnende hvid søjle, saa det staar som et lynblink ud i sommerdagen.

Er det en voksende tordensky derude? Et vartegn som lyser ud af en fjærn himmel? – Nej, det er saamænd Lønborg kirke, der lagdes saa højt paa sin banke, saa den gør fyldest som sømærke.

For der ude imod Vest er jo havet. Først en fjordarm, saa Holmslands hvide, takkede klitrækker. Og hinsides klitterne stiger brændingens duren og det evigt kogende sus af fjærne bølger. – – –

Saadan er Tipperne og Værnet synet oppe fra Store Mjøl: Grøn eng, blankt vand. Og bag ved det et milemægtigt land med menneskehuse og gudshuse, skel og veje.

Saa stort et land, at den, som kredser det ind med tanke og syn, føler svimmelhed derved.

Dette møde med uendeligheden og dette syn udefra ind over landet, hvor hjemstavnen gaar i eet med fremmede sogne, det har de oplevet, slægt efter slægt, mange sognes folk, kystboere og indlandsbønder, alle de, der i slæt drog ud til Tipperne.

Og jeg forstaar nu med hvilken styrke, disse indtryk kan

fæstne sig. – Min bedstemor havde kun en eneste gang i sit liv som ganske lille pige været med ude paa Tipperne, kørt den lange vej fra Thorstrup ved Varde, sovet en nat derude i engene og paa hjemturen oplevet et tordenvejr, der var, »ret som himlen revnede og faldt ned.«

Og det 4–5aars pigen her oplevede, kunne den gamle kone fortælle for sit barnebarn, saa drengen, da han blev mand, kan se det for sig og fornemme det alt: De mange mil i den skumplende vogn. – Det store vand, de endeløse enge – Natten i høet – Regnen – Tordenskraldene – Og lyet under farens vadmelskofte – Fornemme det alt, som var han selv med derude den gang for langt over 100 aar siden. – –

Paa hølæs gennem vandet

Saa glider den lange slætdag. Og vi er hjemvejs igen. Langt ude i det blanke vand.

Solen gaar i synk i bølgesuset ude bag Holmslands klitter. Og i sogne langt inde østerpaa flammer ruder en kort stund i solglød som bavne, der tændes og slukkes.

Sælsomt virker det at ligge her og gynges paa et hølæs med vand under sig og vand ud til alle kanter.

Og foran og bag ved og ud til alle sider er andre hølæs, der skrider frem gennem det aftenstille, spejlende vand – hølæs i snesetal drysset ud over fjorden fra bred til bred.

Det, man skimter der langt imod Syd, er det en vildandeflok, som vugger afsted? – Nej. Ogsaa det er hølæs saa langt borte og smaa, at vi knapt kan tælle flokken – 7–8–9.

Og vi peger og tæller: fremad, bagud og til siderne. Stadig flere læs glider fra engene ud i vandet. 59 hølæs er nu i fart over fjorden. Spredt ud over et flere km bredt bælte stiler de næsten alle mod samme punkt: Landingen ved æ Fahl.

Nogle kører frem i række. Andre side om side. Tilraab og skæmt krydser fra vogn til vogn som praj mellem fartøjer.

– »Søsyg. – Nej ett i daw. Men i gaar havde vi en kjø-

venhavner med, han laa og brækkede sig, saa vi fik en halv høstak spoleret.«

»Se, der sejler en rive.«

»Vil i ett ha den med?«

Nej tak, vi skal ett i bløde. Den anden daw gjorde Søren Hemmet holdt herude, fordi han tabte en fork, og saa ku han ett komme løs igen. Nej, sandet løb jo sammen om hjulfælgene. Vi maatte 6–7 mand hen og fat i hjulene. – Naa da, hvor vi blev vasket.

Stadig tættere rykker vognene sammen nærmere ind mod landingen, glider saa i land een for een, ruller op over engvejen og dykker ned i vadestedet. Her gaar de fleste spænd i staa, mens hestene med lange sugedrag dypper mulerne i det ferske, rindende vand, de dagen igennem har savnet.

Saa ruller de, læs efter læs, forbi kroen. – Jo, de fleste kører forbi. Kun enkelte kuske gør holdt for at skylle en øl gennem en tør hals.

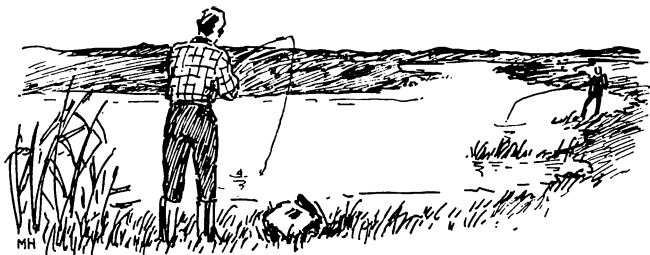
Og de enkelte, som er gamle nok til at huske en anden skik, smiler ved mindet og siger ind mod deres egen verden af svundne dage: »Jow, det er en anden tij no –.«

Det kan tydes for ros eller dadel, som man nu selv er sindet.

Men hølæssene ruller fra æ Fahl og imod Øst, snesetal og hundredtal, nu som den gang, og drysser hølokker over mange sogneveje ind ad i landet. –

Men for et slægtled eller to siden kørtes der mil længere ind i landet. Og disse mange hølæs ude fra fjordengene betød ikke blot nærende vinterfoder. Men med hvert læs fulgte ind mellem mørke lyngbanker og lave gaardlænger et pust ude fra en stor og sælsom verden – eventyret – den hjemlige slæts fællesfølge og arbejdsidræt mangedoblet.

Den, som blot een gang i sit liv havde oplevet slætten derude, bar stedse i sit sind en mindets sommerbrise, der gav tankerne vingefang ud over søgnedagen.

AAEN OG ENGEN OG FOLK FRA MANGE SOGNE –

Mellem Tinnet krat og Stauning fjord

Dette er i korte træk historien om den lille rislebæk, der drømte storhedsdrømme om at vokse til aa. Og om aen, der drømte sig frem til flod, mens den gæstfri samlede smaastrømme sammen, indtil den mod Vest fik flods bredde og drøjde.

Først da landet svigtede strømmen, bredderne trak sig tilbage og lod engdrag og tilløb standse, først da druknede aen sin floddrøm i den ventende fjord.

Men mellem Stauning fjord og Tinnet krat er der mange sogne at gæste for et bugtet aaløb, mens strøm og drøm vokser fra grøftevand til floddelta. – –

Ude i et mosedrag bag Tinnet krat med stejle lyngbakker til læ, der sker det:

Tys. – Hør blot! – Hvilket? – Kluk som af rislende vand inde fra bakkeskraaningen – En kilde lukket inde bag lyngskjolden eller af drænrør – Hør blot de smaa rislekluk – Latter eller graad? – Det kan hver især tyde, som man er tilsinds. Men det risler og klukker derinde et steds under lyngen.

Og der – se der bliver det aabenbart, hvad disse dulgte rislekluk havde at mælde: En lille klar og gysende kold

vandstrøm gurgler ud af et drænrør og prøver at bane sig vej gennem en tilgroet grøft.

Den har i førstningen travlt, den lille strøm, for den har lang vej frem og meget, der skal opleves.

Men her ude i kæret bag Tinnets krat er hastværk noget, som sjældent er brugeligt. Okrede vandpytter staar og siver mellem mostuerne. Tørvebunden dufter syrligt og surt. Kærulden vifter foraaert ind. Og tranebærrerne spættes mod høst som vibens æg ved foraarstide. Mjødurten lyser hvid ved sommertid som sneen, naar vinteren er inde – Aarets kreds sætter sine mærketegn. Alt uden hastværk.

Den lille rislestrøm faar snart hastværket rendt af sig i den tilgroede grøft med rødt okret kær vand, hvor frøerne gølper, haletudserne fimper, og hugormen paa brinken jaeger markmus og fugleunger. Porsen dufter krydret i solvarmen. Men fra kærets gærende dyb stiger svovlede gasdunster og varsler i sorte nætter med lygtemænds blafrende hop – Altsammen uden unødigt hastværk.

Sandt at sige ved det okrede vand i den tilgroede grøft knapt nok til hvilken side, det gider sive – rende er der slet ikke tale om. – Skal det mon prøve paa at liste Vester ud og se, hvad der er at opleve? – Eller skal det sive over til nærmeste nabogrøft og være med til at forme Gudenaaen?

Efter en tid lang at ha sivet og sølket i denne og andre grøfter, faar grøftevandet omsider sind og hældning til at opfatte Vester ud som den rette kaas at stile efter. Gennem forskellige grøfter og lejer snirkler og vinkler den lille strøm sig forbi Tinnets krat og fremad mod Rørbæk sø.

Et steds lægges en brat hindring tværs over grøftens løb: En knudret, kroget grusvej kommer oppe fra Hundshoved og meget længere Nord fra og stiler Sønder ud, hvor Øster Nykirke højt paa sin bakke som et vidt synligt vejmærke vinker grusvejen langt længere Sønder ud.

Her mødes de: den ringe uanseelige grusvej og en smule grøft fra Tinnets kær. Grøften dykker ned, og vandet risler

gennem en sval stenkiste sat op af svære graasten. Og saa fortsætter de hver sin kaas, vejen og strømmen: Sønder ud og Vester ud – Et stilfærdigt møde mellem Skjærn aa og den midtjydske Hærvej.

Vejen stiler maalsikker Sønder ud gennem herreder og landsdele, over strømme og gamle valpladser. Sønder ud mod Karlegat i grænsevolden og videre ud over landegrænsen og ud i det vilde fremmedland.

Strømmen har mangesteds ærinde og vokser ud til en anseelig bæk, før den dukker ned i den langstrakte Rørbæk sø, der af høje hedebanker klemmes lang og smal.

Da strømmen omsider slipper ud fra den bakkeklemte sø, har den laant af søens overflod og er paa vej til at ligne lidt af et aaløb. Men meget staar strømmen imod: stejle brinker, der hules og skylles ud, ellebuske, der vokser helt ud i vandet, vadesteder, hvor folk og fæ færdes paa tværs af strømmen. I sure kroge staar hele kolonier af den prangende Bjørneklo og leger urtidsskov.

Jævnligt spærres strømmen inde bag dæmninger i en mølledam og maa for igen at slippe ud dreje møllehjul og kværn.

Der ligger saa mange smaasøer paa strømmens vej, de er ikke til at slippe forbi, den maa igennem dem, og fra dem alle suger den til sig af søernes overflødige væde.

Paa en holm i Hastrup sø ligger – fortæller overleveringen – tomten af den faste middelalderborg, Hastrupgaard. Tegl og kampesten paa holmen stadfæster overleveringen.

Knudret egekrat, der er resterne af de store fortidsskove, klatrer ned ad skrænterne for at helde ud over og spejle sig i den glidende strøm, hvor gedden lurser, og ørreden snapper efter fluer.

Ved Brande lagdes dæmning mellem skrænterne, saa aen dæmmedes op til sø. Det blev til »Brande Søbad« med sandstrand, indhegning, vippe, badehuse og alt hvad der hører til et stort friluftsbad, hvor flokke af solglad ungdom leger Lido her inde midt i fastlandet.

De gamle vandhjul ved Arvad, Brande og mange andre vandmøller blev lavet om til turbiner med dynamoer, der lavede lys til hedejæmmene. Det var et stort fremskridt, som siden kendtes forældet for andre fremskridt.

Kun strømmen i aaløbet blev aldrig forældet, den randt, som den rinder i dag, uden stilstand. Kun aarsens tid med tøbrud eller tordenskyll gav vekslung.

Højt paa aabrinken ligger Sdr. Felding kirke, som uantastet af aæen har ligget der mellem 700 og 800 aar. I et vældigt foraarstøbrud for godt 100 aar siden svulmede aæen op og fik storhedsnykker og flodluner.

Den drejede i kogende hvirvler ind mod de høje brinker, skyllede jordmasser bort og aad sig tæt ind mod kirken og nappede et godt stykke ud af kirkegaarden. De gamle har fortalt om, hvordan man kunne se ligkisterne sejle ned ad den fraadende strøm og forsvinde i hvirvlerne.

Kirken blev dog paa sin plads, men saa nær havde »æ aasted« som et dybt hul med stejle skrænter ædt sig ind imod koret, saa de gamle husker fra den tid »de gik til præst«, at det var forbudt skolebørn og »præstebørn« at gaa paa den smalle sti mellem kirkens kor og dybet i »æ aasted«. Saa nær var aæen og undergangen den gang inde paa Sdr. Felding kirke.

Her ved Sdr. Felding er fra ældgammel tid et stort og vigtigt vadested, hvor studedrifter, hestekobler og folk paa farten kørte eller vadede over. Lidt Nord for aæen laa (og ligger) gaarden Drongstrup (Dronningens Torp), hvor studedrifter kunne raste, til de vovede overgang over aæen. Og lige Syd for aæen ligger Fruergaard, en kendt og meget brugt studekro.

Nu slipper de midtjydske lyngskrænter og stejle brinker aaløbet. Bredderne trækkes tilbage og flades ud til brede grønne engdrag. Aæen er nu naaet til høslættens og kvægflökkenes land, som laaner sin frugtbarhed og grokraft fra den evigt glidende strøm og den fugtige, frodige engbund.

Lidt Øst for Borris strømmer nye vandrige tilløb til fra

begge sider, saa Skjærnaaen nu vokser ud til flod, Danmarks eneste forsøg i den retning. Og floddeltaet gror frem som vældige engdrag, der, saa længe de plejes, gir store afgrøder af græs til hø eller til kreaturgræsning. Men, om de forsømmes, ret hurtigt forvandles til værdiløs sump.

Tæt ud mod strømmen ligger den store borgbanke, hvor kongsgaarden Lundenæs engang havde sin plads. Herfra styrede en kongelig lensmand det store Lundenæs len.

Her i deltaet spaltes aaen ud i tre strømme, der hver kræver sin bro for baade vej og bane.

Vejen her over broerne over den tredelte strøm er skøn at drage ved høslættid, naar høduften driver krydret og sød med vinden ude fra de store engflader.

Men i fordums tid, da overgangen over aaen var vad, og vejen over det ilde anskrevne Tarm Kær kun var dybe bugtede hjulspor mellem bundløse bløder, da var færdselen her i mørketid eller stormvejrvovsom mandsfærd med livet fristet.

Vi kan blot sende en tanke til hin blæsende januar dag 1513, da kong Hans mødte sin skæbne her ude i Tarm Kær. Vi kan tegne det med historikeren Hans Svannings ord fra 1561:

»... En Dag paa Rejsen var der Højflod af Vesterhaff over et Vadested der, som Skjærn Aa løber ud i Stranden, kaldet Tarm Kjær. Engene og alle lave Steder var fyldt med Vand, saa Landevejen var skjult ... Kongen beføl stedkendte Mænd at føre sig ad den af Vandet skjulte Vej. Han kom ogsaa lykkelig over Vejen og kom ind over Kjæret, hvor han fulgte den Mand, som gik foran ... Da traadte Hesten i et Hul, saa Kongen styrtede af Sadlen, og før nogen kunne komme ham til Hjælp, kom han ganske og helt under Vandet og var i stor Livsfare, men blev dog taget op og baaret ind i Tolderens Hus ved Broen. Der blev gjort Ild paa, og hans Klæder trukne af ham. Da han her sad ved Ilden for at faa Varmen, fik han en stærk Feberrystelse. Men intet kunne afholde ham fra at drage videre ...«

Af anførte citat ser vi bl. a., at i 1513 har der været bro over selve aaløbet. Hvornaar den første bro her er bygget, ved ingen. —

Trods kulderysten og feber drog kong Hans videre for at naa Aalborg til den fastsatte tid. Og saa gir vi igen ordet til den gamle historiker:

»... Hans Sygdom formerede sig mere og mere, indtil Gud kaldte hannem d. 20 Februarry 1513 ...« —

Kun 21 aar efter drog igen en af historiens skæbnefærd ad den samme vej. Det var i 1534 under Grevens Fejde, da især de jyske bønder rejste sig imod adelens og de tyske junkeres overgreb og for at udfri Chr. d. anden af fangenskab.

Borgere og bønder havde i fællesskab stormet og afbrændt kongsgaarden Vardehus — hvis plads en borgtomt i engene udenfor Varde endnu viser. — Gengældelsen lod dog ikke længe vente. Den holstenske junker og feltherre Johan Rantzau med en hær af tyske landsknægte kom sidst paa aaret over Kolding til Varde, hvor han let adsplittede den lille bondehær paa 4–500 mand. Saa gik det i ilmarch ad Hærvejen mod Nord til Tarm og Skjærn.

Her havde en lille bondehær mest af Hardsyssels bønder samlet sig Nord for aaen for at væрге broen.

Om kampen her ved Skjærn bro fortæller Johan Rantzau selv udførligt i et brev til sin kone — Skulle hans hær gaa gennem aaen, blev mændene nødt til at gaa i vand til skuldrene, og det turde han ikke byde sine soldater en kold vinterdag. Saa hellere storme broen.

Mod de pansrede landsknægte og deres skydevaaben magtede de i vaabenbrug uøvede bønder ikke at holde stand trods al deres kampmod og dødsforagt.

For den holstenske feltherre kun en episode. For alle de faldne bønder og deres hjem var det verdens undergang. Og undergang var det for bondestandens frihed og menneskeret i mere end halvtredje hundrede aar herefter.

Næsten alle selvejerbønder gjordes nu ufrie. Mange døm-

tes »fra deres hals«. Her er det saa »halsløsnings-studene« kommer ind i billedet:

Kongen trængte haardt til værdier, især til stude, der var sikreste vej til »fremmed valuta«. Saa viste kongen sig da naadig og lod en del bønder slippe med livet, hvis de var i stand til at indløse deres hals med et passende antal stude. Denne »halsløsning« inddreves herredsvis i 1535. Th. B. Bang anslaa løseligt efter datidens kongebreve, at denne bod har indbragt Chr. d. tredie omkr. 5,141 øksne. –

Mange af disse »halsløsnings-stude« har i sin tid græsset her i engene omkr. Lundenæs, Skjærn, Lønborg, Stauning.

Og spørger saa nogen: Hvad ville ogsaa kong Hans paa sin vej fra Ribe til Aalborg her ude i Tarm Kjær?

Da kan vi svare: Det var ikke tilfældigt, for her gik fra ældgammel tid den store farvej mellem Nør og Sønder: »Den vestjydske Hærvej« – Den fulgte han som saa mange før og siden efter.

I aarene 1732–35 førtes en proces mellem amtmand Teilmann til Skrumsager og ejeren af den gamle kongsgaard: Lundenæs, ang. vedligeholdelse af broer og vase over aa og kjær. Et af de mange tingsvidner i denne sag vidner bl. a.:

»... Det er saavel udenlands som indenlands noksom vitteligt og bekendt, at en stor Landevej af uhrgammel Tid saakaldt Herrestræde har været og fremdeles bør være over Tarm Kjær ...«

En landevej af urgammel tid – herrestræde – det vil sige hærfolkenes vej. Det er som selve den ældgamle vestjydske hærvej faar mæle og taler til os gennem dette gamle tingsvidne.

Den samme stærke tale om fortid fører de mange gamle dybtslidte vejspor, der paa sydsiden af Dejbjerg banke stiler ned mod overgangsstedet over Skjærn aa. Jeg har her paa sydkraaningen talt 82–84 dybtslidte, sideløbende vejspor alle med retningen Nord-Syd: Ned mod eller bort fra det vanskelige overgangssted.

Saa ældgammelt er vejstrøget, der her krydser eng, aaløb

og kær: Den vestjydske Hærvej – Øksnevej – Kongevej – Studevej – Tingvej – Oldtid – Middelalder – Nytid –

Ikke mindst nytiden sætter sine mærketegn: Paa aaens nordside er Danmarks nyeste købstad vokset frem, ud fra Brohuset, der laa her i kong Hanses tid, samt enkelte smaa-huse nær »Skjærnbrogaard«, det gamle herberg og færgested, siden hen herredsfogedgaard og tingsted, der havde sin plads yderst i engkanten ud mod aaløbet.

»Ka være, vi ska en tur til Skjan-Brow«, hed det forhen, naar et par naboer røg uklar.

I spørgsmaalet laa mindre en indbydelse end en dulgt trussel, for med udtrykket: Skjan Brow, mente man Herredsfogedgården, Bølling og Nr. Horne herreders tingsted, hvor gennem tiderne mangan retstrætte er afgjort. –

Paa aaens sydside er det skolebyen, industri- og forretningsbyen Tarm, der arbejder sig udad i kæret. Den by er heller ingen aarsunge. I den ældst kendte skriftlige form, vi hidtil har fundet, er fra et pantebrev fra biskop Peder af Ribe, 31. oktbr. 1347, nævnt et landbosted »Tharmæ«.

Kun 3 aar senere dukker bynavnet Tharmæ igen ud af Middelalderens mørke, da de fire jydske bisper d. 12. marts 1350 udsteder et brev til alle sognepræster i Jylland, hvorved ridder Lave Rød med samt hans medskyldige lyses i kirkens band, fordi han har plyndret Ribe kirkes gods forskellige steder i Vestjylland, bl. a. i Tharmæ i Ekwad sogn . . .

Det gods, den formastelige Lave Rød her har forgrebet sig paa, er jo nok Tarm vandmølle og Bispegården, der tilhørte den Ribe bisp.

Oppe fra Lønborg langstrakte kirkebanke lidt Vest for kirken laa der fra gammel tid en kongsgaard. Og herregaarden Lønborggaard tilhørte i Katolicismens tid Ribe bisperne.

Det var da som . . . baade konge og bisp her ude i denne afkrog nær Stauning fjord. Paa en strækning langs aaen paa godt 1 mil to kongsgaarde og to bispegaarde. Lyder det ikke en smule utroligt?

Nej ikke spor. Det havde sine gode grunde, hele tre endda:

De store engstrækninger her langs Skjærn aaen gav udmærket grundlag for stort kvæghold, for studedefning og -handel. Den indtægtsmulighed gad kongen ogsaa ha en rigtig andel i – Tænk blot paa de mange »halsløsnings-stude« fra disse herreder her.

Og her i Skjærn aa var fra gammel tid rigets bedste laksefiskeri. Ca. 1121 gav kong Niels ved et kongebrev Sct. Knuds kirke i Odense 6te parten af fiskeriet i Lønæburgh. – Ofte siden i tiden nævnes laks som en vigtig del af den skatteskyld eller landgilde, der maatte udredes af gaarde og byer langs Skjærn aaens yderste løb.

Fra gammel tid var laksefiskeriet kongens: Ved køb eller mageskifte overlodes en del til bispen. Baade kongen og bispen havde deres laksegaarde i Skjærn aa, og hver især vogtede de nøje over, at modparten ikke her nød uretmæssige fordele. Da reformationen knækkede bispernes magtstilling, overgik deres mange ejendomsrettigheder til kongen, adelen eller rige borgere – og striden om studedefning, laksefiskeri og andre særrettigheder fortsattes.

Jævnligt kom det til retstrætte og proces mellem de to stærke gaarde: Lundenæs og Lønborggaard, saaledes i 1667 – 1669 og 1729 angaaende laksefiskeriet i Skjærn aa.

Bønderne langs aaen stred enkeltvis eller i samlet flok gennem et par hundrede aar for at hævde gammel tingret og hævdvunden adkomst til en ringe del af det rige fiskeri.

Især Tarmboerne stod stædigt paa deres ret, endda overmagten: Konge og bisp, lensmand og fogder, var indlysende. Selvfølgelig endte den lange strid, som den maatte ende i en tid, da bøndernes ret blev mindre og mindre.

Kun i smug ved nattetid vovede Tarmboerne og deres fæller i Kifling og Vostrup, Stauning og Skjærn at bjærge sig lidt fersk laksemad endda under stadig trussel om opdagelse med strenge straffe: Hundehul, træhest, slaveri.

I mørke nætter er der ude i engene og Tarm Kjær ud-

kæmpet drabelige slag mellem fiskende bønder og lensmandens folk, hvor det tit gik paa livet løs. – I et tingsvidne af 11. august 1665 hedder det saaledes:

»... At i tidligere tider er mange derover (fiskeri Skjærn aa) blevet skudt og beskadiget og med fængsel og anden straffældighed derover kommen til skade ...«

Med magt eller list stred begge parter for at hævde en forskellig retsopfattelse. En ejer af Lundenæs hittede saaledes paa at nedramme pæle i aabunden med paasømmede leblade for at ødelægge smugfiskernes net.

Men trods opsyn, store bøder og haarde straffe er der ingen tvivl om, at bønderne langs aaen stadig i ny og næ har bjærget sig en laks eller to. De har ikke opfattet det som fisketyveri, snarere som hævvelse af gammel ret. –

Jo, studene og laksene var to vægtige grunde til, at magthaverne sikrede sig jordegods og byggede faste gaarde netop her i denne tilsyneladende vestjydske afkrog.

Og maaske endda den tredje grund var den mest afgørende: Det vanskelige og krævende overfartssted over Skjærn aa og Tarm Kjær for den store alfarvej: Hærvej, handelsvej, studevej: »En landevej af uhr gammel tid ...«

Her hvor handelsværdier førtes frem gennem et vanskeligt pas, var der for magthaverne rig lejlighed til at opkræve bompeng, brotold, færgeleje – eller hvad nu afgiften nævntes.

Og sognefolk fra byer og sogne paa begge sider af det brede aaløb har gennem tiderne ihærdigt stridt for at faa en lille part af goderne: Engenes høslæt og græsning, strømmenes laks. –

Jo, vist kan der ad vandvejen samles et og andet sammen mellem Tinnets krat og Stauning fjord.

En god Guds gave

Vestjylland var fordums ikke blot hede og skarpe sandmarker, men ogsaa grønne engdrag, der lige saa vel som lyngen var med til at præge egn og folk.

Engen var en god Guds gave til det vestjydske land og dets bønder. Og som engene blev den lyse islæt ind i landets dystre lynglød, saaledes listede ogsaa dens stemning af grøn frodighed og høslættens kappestrid ind i bondens sind som glimt af lune og vid.

Og faa andre steder bredte engen sig over større flademaalet som udad mod Skjærnaaens munding. Alle de gamle byer og bolav oppe paa »det faste land« langs aa og eng havde dagligt udsynet over de store flader: Grønne ved foraarstide, spættede af mennesker, hølæs, heste og kvæg i sommertiden. Graa og stormsvøbte i vintertiden.

Arbejdet og livet i engene satte sit præg paa søgnedagene her. Det kunne ikke være anderledes.

I Lønborg lever folk af hø, sae andre sognes folk med mindre høavl.

Og Vostrupboerne raabte tværs over aa og enge til genboen ovre i Stauning:

»Der er flere stude i Stauning end dem, der æder jer hø.«

For ogsaa Stauningfolkene paa aaens nordside havde masser af eng, vel nok de bredeste flader, grænset af aa og fjord.

»Jo, han er fra Stauning av, ka een se, for han gaar med fywerhø i æ træsko.«

I mange sogne i Vestjylland vidste man, at solen i Stauning gaar aldrig ned. For i høslætten var man her nødt til at arbejde omtrent døgnnet rundt. Heldigt var det da, at Stauning Sol: Maanen, stod op i Øst, naar den rigtige sol forsvandt i Vesterhavet.

Ligesom ud til Tipperne og Værnet søgte bønder fra mange sogne her ud til Skjærnaa engene. Det gav en hedegaard øget værdi, om den havde en større eller mindre engparcel i Lønborg, Skjærn eller Stauning enge. Maatte der end køres flere

mil for at hjembjærge høet, det regnedes dog for en stor fordel at kunne faa andel i den rige høbjærgning.

I høslættiden, naar flok fra mange sogne ved dag og nat færdedes her ude i de store engdrag, blev der mellem mange fjærntboende sognefolk en samfærd, som ellers kun kendtes fra de store markedsstævner.

– En pige i Skjærn var bleven gift uden for oplandet. Det undrede folk sig over: Hvordan mon de dog er bleven kendt med hinanden, de har jo da ikke eng sammen? –

Eng sammen i høslættiden ka være lige saa godt som nabolav hjemme hele det øvrige aar.

Denne særegne driftsmaade og arbejdsform, vi fristes til at sige: kulturform, som høslætten i Skjærnaaens enge har formet, vil vi prøve at lytte os frem til ved at snakke med nogle af de ældre omkring i sognene Nord og Syd for Skjærn aa. Høre lidt om, ikke blot hvad de selv har oplevet, men ogsaa hvad de som børn og unge har hørt fortælle af dem, der den gang var gamle. Ad den vej kan vi dog række henved halvandet hundrede aar tilbage i tiden.

Der er det særegne ved engen, at den – ikke mindst ude i Skjærnaadeltaet – stadig er undergivet forvandlingens lov. Engen er frugtbar og givende, saa længe den plejes, men heller ikke to aar længere.

Alt det sure vand skal omhyggeligt ledes bort, derfor maa kanaler, grøfter, render holdes godt oprensede. Det er efteraars- og vinterarbejde. Er det vandingseng, der kan overrisles i efteraaret og foraarstiden, da maa den først nivelleres og grundigt planeres, vandingsrender anlægges efter et vel udtænkt system, saaledes at vandet ustandseligt kan risle og sive fra de højere liggende render hen over engbunden, uden at det bliver staaende stille paa lavere steder. I den tid, der vandes, er der paa en større englod arbejde nok til en mand det meste af tiden. Men saa er man ogsaa nogenlunde sikret en rig afgrøde.

Og dog behøves kun saa lidt for at ændre engens værdi her ude nær aa og fjord. Sander udløbet en smule til, saa

strømmen flyder mere træg, bliver i løbet af et aars tid eller to de lavere enge bløde og sure, de gode græsser forsvinder, og andet skarpt, værdiløst græs gror frem.

Det samme sker, om en mand nødtvungen eller af uforstand forsømmer sin englod. Bliver afvandingskanaler og grøfter ikke holdt godt oprensede, vil det snart kendes paa engen, den bliver blød, godt paa vej til at blive sur, kær eller sump, vanskelig for heste, vogne og maskiner at færdes paa.

Eng, der plejes, giver rig afgrøde, men eng, der forsømmes, kan ret snart blive værdiløs for sin ejer.

Og saa gik det da saadant, at det, man indenfor bondebruget nævnte for fremskridt, i mindre end en menneskealder helt ændrede driftsformer og omvurderede hævdvundne værdier. Den gode Guds gave blev under fremskridtsloven til en tvivlsom vinding.

Paa roemarken hjemme ved gaarden kunne nu den driftige bonde avle mangefold flere foderenheder end paa en ret fjærn englod med tidsspilde paa en lang markvej.

Foderstoffer kunne indkøbes billigere, end man kunne avle enhederne i form af hø paa en fjærntliggende englod.

Saa dukkede grønthøsteren op, som i løbet af faa aar ændrede høslætten og høet til grønthøstning og ensilage. Ingen enkelt maskine har som denne i løbet af ganske faa aar ændret bondebrugets arbejdsformer her vesterude.

Arbejdere blev for hvert aar dyrere, til sidst hverken til at opdrive eller betale. I de gaarde, hvor man forhen havde pige og een eller to karle til hjælp, maatte mand og kone med hjælp af børn og aftægtsfolk – om den slags fandtes? – og ved hjælp af de dyrt indkøbte maskiner selv klare alt arbejdet.

Nødtvungent og med et suk maatte man afskrive de fjærnt liggende englodder. Det var under fremskridtets vilkaar umuligt at faa dem plejet eller bjærget, fordi den nødvendige arbejdskraft ikke var til at opdrive.

Større og større arealer ude i de brede engflader groede

til som kær eller sump. Flere tusind td. ld. var godt paa vej til at forvandles til værdiløs sump.

Adskillige driftige bønder paa begge sider af aaen gik i gang med at pløje og dyrke de højeste og bedst afvandede steder ude i engen.

Det gav vældige afgrøder af byg eller hvede. Tit kom dog flod eller skylregn i høsten og lagde det hele øde. Men de driftige og dristige forsikrede, at blot man havde held til at redde hver andet aars høst, saa fik man godt vederlag for arbejdet.

Folk saa paa de bugnende eller lejeliggende kornmarker der ude i engene og undrede sig: Tænk, om man i tryghed for flod og oversvømmelser kunne dyrke engene og bjærge saa rig en avl af byg, hvede og sukkerroer.

... Det kan vi, hver og een, som har eng herude, om blot vi faar afvandet og aaen reguleret: sae de driftige og frem-synte.

Ja, men huha, hvad vil det ikke koste! –

Afvanding. – Det blev stikordet og stridsspørgsmaalet, som delte sindene og dermed sognefolkene i to partier i mere end en menneskealder.

Hedeselskabet udarbejdede efter lodsejernes ønske flere planer til afvanding. Fælles for disse forskellige planer var, at de kostede masser af penge, mange millioner – 20–30 eller mere.

Værdistørrelsen i disse forskellige planer var det lidt svært for menigmand fuldt ud at vurdere. Men regne kunne de fleste, og de havde ikke svært ved at regne ud, hvad den enkelte lodsejer havde udsigt til at blive paalignet for at faa sin englod gjort dyrkbar – Uha! Uha! – Man kunne jo for samme pris pr. td. ld. købe den fedeste hvedejord nede paa Lolland.

Ja, men naar engen her bliver afvandet og opdyrket, har vi ogsaa lige saa frugtbar jord som den bedste jord paa øerne. Og saa har du den herhjemme. Det er din egen eng, der bliver til hvedemark.

Tænk blot, hvilken vældig vinding for hele det danske samfund, naar over 9.000 td. ld. mer eller mindre værdiløs sump forvandles til frugtbart agerland. Saa har vi ikke nødt længere at rejse til Holland for at se udtørringens under. Saa har vi selv skabt eventyret her ude i Skjærnaaens enge. — —

De troende blev flere, men de tvivlende og vantro var stadig nok til at kunne sinke og vanskeliggøre planernes vedtagelse.

Saa skete det, at et par københavnske blade opdagede, der er noget, som hedder Skjærnaadalen, noget med enge og posei og laks i aalen, altsammen retteligt ene tiltænkt tilrejsende lystfiskere. Og tænk: Nu agter bønderne der ovre i denne fjærne afkrog af landet for simpel vindings skyld at ødelægge denne idyl!

Maatte da ikke alle naturvenner, fredningsfolk og lystfiskere harmes over, naar disse bønder gik ind i andres soleklare rettigheder.

Som et københavnerblad skrev om een af egnens dygtigste og mest ansete mænd: Jens Smedegaard Mortensen, Smedegaard, Skjærn.

»... Saadan en vestjydsk bonde, saadan en lille Hitler. Lodsejerne har jo kun skødet ...«

Om artiklen var tænkt kun som en overlegen haan mod folk, skribenten intet kendte til, eller den maaske var beregnet paa at opægge til modstand kredse, der intet kendskab havde til de faktiske forhold, det faar staa hen. Den københavnske protest fik i hvertfald den stik modsatte virkning af den tilsigtede.

Den virkede i løbet af faa maaneder, hvad ikke veltalende forkæmpere for planerne havde evnet gennem en menneskealders agitation: at samle baade de troende, de tvivlende og de vantro til fællesskab og handling.

Som en modstander af afvandingsplanerne udtrykte egne og standsfællers opfattelse:

»Det manglede blot, at nogle københavnske lystfiskere eller

feriefolk, der intet ved om vore forhold, skal komme her og rage sig ind i vort arbejde og vor ejendomsret! Det er klart, nu staar vi sammen og gaar alle ind for afvandingen.«

Ja, ikkesandt: kan vi vel finde bedre eksempel til at anskuе Vestjydens stærke trang til selvhævdelse, den vi nu har ofret mange ord paa at klarlægge. Her kan vi spare de lange udredninger. Det skete taler for sig selv.

Afvandingen med dens store millionudgifter blev af lodsjejerne vedtaget med stort flertal. Arbejdet blev sat i gang i marts 1962. Den 10. marts 1965 kunne entreprenørfirmaet lukke de vældige vandmasser ind i det nygravede aaleje. Tilbage er saa bygningen af kanaler, pumpestationer, veje, broer, kultivering, kalkningen, gødningen, ja og jordfordelingen mellem lodsejerne.

Der er mange aars arbejde forude før det store – Nordens største – landvindingsarbejde er helt fuldført, og de store engflader i Skjærnaadalen bliver det, de engang var:

En god Guds gave til det vestjydske land.

Gennem 11 slægtled

Godt 1 km Vest for den nye og stærkt voksende købstad Skjærn ligger en smuk, firlænget, rød gaard. Smedegaard er dens navn fra gammel tid. Ejeren, den i vide kredse kendte foregangsmand Jens Smedegaard Mortensen, er slægtens 11te led paa denne gaard. Det er med til at præge baade manden og gaarden.

»... Naar man gaar som mand paa en saadan gammel slægtsgaard,« siger Smedegaard Mortensen, »saa er man ikke udsat for at blive for selvglad eller optaget af egne smaa-ting. Nej, for saa ser man det hele ligesom i en større sammenhæng, hvor den enkelte kun er et led i slægtskæden –

Nej, de gamle slægter var ikke sinker, de har taget deres tørn saa godt, de magtede. Det er jo deres arbejde, vi bygger videre paa – ikke blot i gaarden her, men alle vegne i vort land ...«

»Og de 10 slægtled, maaske flere, af din slægt, som har virket paa gaarden her med engen til nabo, er de saa efterhaanden bleven præget af naboskabet?«

»Det kan vist ikke undgaas. Det landskab, man har for øje hver dag, og det arbejde, der fylder ens tilværelse og er afgørende for ens velfærd, det vil sætte sit præg baade paa slægten og den enkelte.

Høslætten har jo for os vestjydske bønder her i englandet været langt mere afgørende end høsten. Hvilke mængder af hø, der hver sommer blev bjærget her ude fra engene og kørt hjem til sandjordsgaardene omkring i mange sogne, det er nok de færreste klar over.

Min far, Niels Chr. Mortensen, gik en aften i høslæt hjem fra Skjærn, ca. 1 km er det, paa denne korte vejstrækning mødte han 38 hølæs, der var hjemvejs. De kørte i samlet skare saa tæt, at hestene kunne gaa og æde af høet paa vognen foran. Paa den maade var det kun det forreste spænd heste, der blev snydt . . .

Væltede med hølæs – Jo, det hændte jo af og til. Det sinner forresten ikke stort at vælte – Nej, men at komme op igen.

En af mine naboer væltede med sit hølæs ud i aen – Huha, sae jeg, da han fortalte det – blev du ikke vaad?

En bette kendelse blev a jo. A stod i vand til midtbens – Naa-aa, det var da ikke saa slemt, mente jeg.

Jo, for a havde hovedet nedad – «

» – – Og saa vil I nu til at afvande og kultivere engene og være høstfolk ligesom bønderne i Østdanmark? – Er det ikke at bryde med slægtens traditioner?« –

»Jeg vil snarere sige, det er at forny traditionerne og føre dem ud i fremtiden. Jeg vil dog ærligt vedgaa, at jeg var modstander af afvandingsplanerne, da de for godt en snes aar siden dukkede op. Jeg syntes, at naar den gode Gud har givet os disse enge, der aar efter aar lønner vort arbejde med saa rige afgrøder, saa ville det være baade utaknemligt og dumt at ødelægge denne naturrigdom.«

– »Og saa er du nu een af førstemandene inden for afvandingsarbejdet, valgt til kontaktmænd for lodsejerne, og altsaa den mand, modstanderne, lystfiskerne og feriefolkene, først og mest skyder paa – «

»Ja, udviklingen kan blive saa voldsom, saa ens overbevisning og traditioner rendes overende.

Se, udviklingen sugede jo i kort tid næsten al arbejdskraft, især da den yngste og bedste, bort fra landet og ind til lettere og bedre lønnet arbejde i byerne. Mange af englødderne her ude kunne hverken passes eller bjærges. I forhåbende kort tid tog naturen tilbage, hvad menneskene ved flid og udholdenhed havde fravristet den. Flere og flere engiodder kom til at ligge hen i kær eller sump. Flere tusind td. ld. her ude i Skjærnaadeltaet var godt paa vej til at ende som oversvømmet vejløs og værdiløs sump.

Samtidig var fattigdommen godt paa vej til at sive ind i bondehjemmene – som det sure vand ind over engene, ja. – Flere og flere penge at tjene inde i byerne. Ringere og ringere vilkaar for bønderne her ude paa landet.

Bagvendt ja. Men saadan blev udviklingen altsaa formet her til lands. Der maatte gøres noget for, at ogsaa vi bønder kunne faa lidt af udviklingens goder. – Ikke blot slæbet til os, mens de andre samfundsklasser fik deres saakaldte »efterslæb« godtgjort og udfyldt.

Og da jeg saa, hvad de i Staby og Velling avlede paa deres afvandede enge, saa forstod jeg, at her var store værdier baade at tabe og vinde.

Jeg behøvede forresten ikke at gaa saa langt for at finde anvisning paa, hvad fremtiden kan byde os bønder her langs Skjærnaa.

I 1936 var der en ung mand fra Lunde Vest for Varde, der købte Lundgaard i Langkjær. Den forrige ejer havde forbygget sig og maatte i 30ernes haabløse krisetid gaa fra gaarden. Den nye ejer købte af kreditforeningen. Til gaarden hører der 160 td. ld., deraf er de 90 td. ld. eng.

Den nye mand, Frederik Andresen, er fra en anden egn

og – om jeg saa maa sige – ikke saa bundet af traditionen og hensyn som os her. Han gav sig til at pløje den del af sin eng, der ikke var for lav. Og som han avlede de aar, der ikke kom oversvømmelse eller regn og ødelagde det for ham. Det er god anskuelsesundervisning, han her har givet os –.«

»Og saa blev du omvendt og forkæmper i stedet for modstander. Og det blev dig, københavnerbladene skældte ud for det argeste, de vidste: ... saadan en vestjydsk bonde, saadan en lille Hitler ...«

»Naa ja« – Smedegaard Mortensen smiler sit lille godliedende smil, der gør hans ansigt saa levende og smukt: »De folk taler vel ud fra deres overbevisning. De ka jo ikke selv gøre for, at de har saa ringe vid og intet ved om forholdene her eller om vestjydsk folkepsyke. De havde jo slet ingen forudsætninger for at forstaa, at de netop med deres skrivelser stærkt virkede med til at fremme det, de ønskede at modarbejde –

Saadan er nu engang Vestjyderne: altid paa vagt mod fremmedfolk og det, som kommer ude fra. Det er altsaa deres maade at hævde sig selv og hvad, deres er. – «

»Poesien? – Vil poesien forsvinde, naar engene og høslættens laves om til kornmarker og til høst med mejetærskere? – «

»Aa ja, saadan mener jo somme. Og det er givet, at det, vi i vor ungdom har oplevet af engenes særegne skønhed: høslættens festlige stræb, duften af groende engurter og hø paa skaar, det bliver noget, kun vi ældre kender og kan drømme om. Saa maa nutids og fremtids ungdom finde poesi ad andre veje.

Det var nu heller ikke poesi altsammen forhen i høslættiden – Prøv du at staa op kl. 2–3 nat, som man gjorde forhen, gaa 8–10 km ud til engene (altsaa før cyklernes tid) slaa enggræs, indtil det hen midt paa formiddagen bliver for tørt. Gaa saa i gang med at hverre (vende), rive og stakke hø, til hen mod aftenduggen falder, saa du igen ka ta et lille nap med høleen for saa i mørkningen efter en 17–18

timers arbejdsdag igen at gaa de 8 km hjem – Tror du saa ikke, det ku blive vanskeligt nok at sanse poesien? – –

En historie fra høslættiden? – Jo, dem er der jo nok af, hvis ellers man ka hitte dem.

– Der var en mand her fra Skjærn, der slog ude i engen. Han havde som alle slætkarle med sig en skæggemand (lerdunk) med nogle pægle brændevin til styrkelse. Saa blev han nødt til at ta hjem en dags tid. Og nu var det jo skammeligt at tænke sig, at andre fandt og drak den gode brændevin. Skjule dunken, saa ingen fandt den, var omtrent haabløst. Saa tog han og skrev paa den mærkeseddel, der var bundet ved dunken:

»Jeg har pisset i den.« – Saa maatte den da være sikret.

Da han dagen efter kom tilbage, stod der skrevet nederst paa sedlen: »Det har jeg aasse!« «

Aalene i skorstenen

Mellem Smedegaard i Skjærn og Viggo Becks gaard i Hedeby i Stauning er der et spand af tid. De hører til i hver sin kulturperiode, selv om vejafstanden dem imellem er mindre end en mil.

Smedegaard lyser langt af røde tegl, den ligger med stor gaardsplads som en aaben favn mod de kommende, med lyse stalde og store ruder baade i stuehus og udhuse. Al virksomhed her synes at ske under nytidens mærketegn. Man kan ligefrem se, at manden her maa være medlem af sogneraad, formand for kvægavlsforeninger og store mejerisammenslutninger. Kort sagt: sine standsfællers førstemand indenfor faglige og økonomiske sammenslutninger. – –

Viggo Becks gaard i Hedeby ser faktisk ud af mindre, end den er: De fire lave, rørtækte længer ligger sluttede og sammentrængte, tæt lukket sammen om en snæver gaardsplads, hvor porten ud mod vejen er let lukket – saaledes som gaardene byggedes i Vestjylland for 100–150 aar siden.

Ejeren, Viggo Beck, ligner maaske ved et flygtigt skøn

sin gaard, lidt lukket og faamælt. Man har dog ikke snakket med ham ret længe eller set det lune, levende blink i hans øjne, før man er klar over, at denne mand ikke blot har sine egne særprægede meninger, men ogsaa stor viden om mange ting. Han er saaledes en flittig skribent, hvis navn eller mærke ses under mange kroniker og artikler i »Ringkjøbing Amts Dagblad«.

Viggo Beck er bare 70 aar. Hans omtrent 10 aar ældre søster, Agnes, styrer husvæsenet – Jovist, ka de nemt ene to drive gaarden, naar der ingen medhjælp er at faa. Der er jo da noget, der hedder en maskinstation. –

Baade ude og inde er gaarden præget af gammel vestjydsk bondekultur, saaledes som den er videreført og tilpasset gennem mange slægtled.

»... Ja, jeg er født her paa gaarden, det samme var min far. Jeg prøver at holde gaard og bedrift i samme skure, som jeg i sin tid overtog den ...«

Kanske har Viggo Beck gættet lidt af gæstens tanker –

»Hvorfor sku jeg vel gi mig til at bygge om i dyre domme og lave moderne driftsformer, faa masser af gæld at trækkes med og blive en ufri mand. Disse gamle bygninger og den driftsmaade, jeg bruger, passer mig bedst. Her har min søster og jeg levet vor barndom og ungdomstid, og her søgte vi tilbage til, naar vi havde været paa højskole eller paa anden maade hjemme fra. Og her vil vi fortsætte saa længe, vi kan ...«

De staar ude paa gaardspladsen, manden og gæsten – Jovist, kan saadanne lave, rørtækte gaardlænger, tæt sammentrængte, mærkes lune i stormdage og haard vintertid. Vi forstaar, at den gang, hver bondegaard var et lille sluttet selvhjulpent samfund for sig, maatte denne byggemaade formes og udvikles: sluttet indadtil, lukket udad. –

Op i tagkrogen mellem stuehus og stald ligger op til tagmønningen en rebstige: »Hvad i alverden bruger du den lejder til der op over rørtaget?«

»Aa, det er af hensyn til aalene.«

»Hvad? – Til aalene? – Hvordan?«

»Jo, det sker jo, vi stikker et par aal i æ aa eller ude paa æ fywer, saa ska vi ha det saadan, at vi nemt ka komme op til skorstenen og faa dem røget ...«

Inde i de lavloftede hyggelige stuer er der sløret, viftende tvelys gennem havens tætte løvhang lige uden for ruderne.

Radio, TV og fyldte bogreoler synes mærkeligt nok ikke at stikke af mod de øvrige gamle og kønne møbler.

Det er engene og høslætten, gæsten spørger ud om, og her er Viggo Beck og hans søster, Agnes, de rette til at fortælle. De har levet hele deres barndom og ungdomstid knyttet til engene og livet derude paa de store vidder.

»... Ja, vi har 18 td. ld. eng til gaarden her. Godt den dobbelte agermark, men det var jo engene med hø og græsning, der forhen og tildels endnu er grundlaget for driften. Gik det et aar galt med høet ved flod eller oversvømmelse, da var det et haardt stød at komme over. Især de første aar efter gennembruddet ved Hvide Sande, før der blev bygget sluse, da var det galt.

Der var en mand i Stauning med megen eng ud mod fjorden. En dag landposten kommer ind til ham, sidder han inde for bordenden og læser i salmebogen.

»Hwa,« siger posten – »Hwa skader dig? A tøkkes, det er en anden slags salmebog, du plejer at blade i.«

»Aak, ja, ja,« sukker manden. »A helder nu møj til den hellige side. Det har a da gjort alle dage.«

»Nej, Gu har du ej,« siger konen snert. »Men i daw har du altsaa faaet en raptus.«

Jo, for stormfloden gennem Hvide Sande havde taget alt hans hø.

Væltet med hølæs? – Jo, det er der vist ikke ret mange her i Stauning og Skjærn, der ka sige sig fri for. Markvejene var jo ikke asfalterede.

Da a var ung karl her hjemme, havde a engang vanheld og væltede med et læs hø ude i engen. A fik det samlet op igen og snakkede ikke om det til fatter derhjemme. Han fik

det alligevel siden at vide og sae lidt vrippent: Her ka de ligge og vælte og komme af med livet mere end een gang, uden en anden een faar noget at vide herom. – –

Ude ved fjordengene maa man køre en længere strækning gennem lavt vand – lisom fra Værnet og Tipperne, ja, blot ikke saa langt her – En mand fra Stauning væltede her tre gange med samme læs, saa det hø blev lidt pjasket, inden han langede hjem med det. Sidste gang, han væltede, var dog op paa tørt land.

»Ja. Jow,« sae hans nabo. »Du bliver ligodt bejer o bejer te'et. Hvis ellers du blywe ve mæ'et, faar du nok æ taw o'et omsider.«

... Store flader der ude i engene – Ja, man ku godt blive vildfarende selv ved høj sommerdag. – Mølleren i Stauning havde folk i engen, og lidt før middag blev drengen sendt ud med djer onnen (middagsmad). Det var sødgrød med en god smørklat i, og som laag over grøden en solid æggepandekage. Drengen fik grødgryden med grød og pandekage bundet paa ryggen, og saa stampede han afsted.

Maaske har drengen ikke været særlig kløgtig, for han kunne ikke finde møllerenes folk. Der var folk nok i arbejde her ude, ogsaa folk der var villige til at skille ham af med hans madpakning, altfor mange endda, men ingen var dem, han søgte. Og saa alle de høstakke og hølæs, hvorhen han end saa. Det var rent endeløs at hitte omkring her ude.

Til sidst bliver drengen helt vildfaren og rundtosset. Hele

den lange eftermiddag stamper han omkring her ude i engene med sin grødgryde uden at finde sine folk. Langt ud paa aftenen trasker han saa den lange hjemvej bag efter det sidste hølæs, der kører hjem fra engen.

Hjemme i møllen var man meget urolig. Folkene kom hjem sen aften uden at ha set drengen eller faaet djer onnen. Man frygtede en ulykke. Der var huller og bløder nok derude, hvor en dreng kunne forsvinde. Man bestemte sig til at drage ud og søge.

Saa endelig noget over midnat kommer drengen sjaskende ind ad porten med sin gryde paa ryggen.

»Men dreng dog, hvor har du dog været al den tid?« siger mølleren. »Har du faaet noget at spise?«

Nej, drengen havde intet faaet at spise, siden om morgenen, han gik hjemmefra.

»Nu har jeg aldrig kendt magen,« bryder mølleren ud – »Du ku jo, Gud hjælpe mig, ligefrem ha gaet og sultet ihjæl med en æggekage og en grydefuld grød paa ryggen!«

Originaler – Saadn lidt kunstige eller særprægede folk? – Jo, dem har vi da haft en del af. Det bliver der vist let saadan i lidt afsides egne, hvor folk helst holder sig for sig selv.

Saadan var her for omkr. 100 aar siden en mand, Kræ Simonsen. Han var noget af en tusindkunstner, der fuskede i alt muligt. En gang fik han betroet en stor opgave.

Jo, der var i kirken et gammelt epitafium, som folk syntes, trængte til at blive fikset lidt op. Her skulle saa Kræ Simonsen afskildre de 12 apostle.

Naa han smurte løs med friskt haandelag. En dag møder han præsten, og denne spørger: »Naa, Kristen Simonsen, hvordan gaar det saa med de 12 apostle?«

»Skidt, hr. pastor,« siger Kræsten. »A tøws hulemæ, de blywer til Judaser alle sammen.« –

Der var ogsaa i kirken et andet epitafium, hvor Himmerig var afmalet ved den ene side og ved den anden side Helvede. Nu havde folk set paa dette her skilderi gennem mange

slægtled, saa de syntes, det ku gøre godt med lidt forandring. Saa blev det gamle billede malet over, og navnene paa sognets præsterække siden Reformationen blev malet i stedet for.

Det var baade til forandring og oplivelse. Jo, for nu fik folk travlt med at fundere over, hvem af præsterne der kom i Himmerig, og hvem af dem, der maatte ta til takke med helvede – –

– Sindige og sagtmødige folk, der sjældent forsnakkede sig, men alligevel nu og da slumpede til at sige noget, der huskes – ?

Aa jo. Af dem har vi vel hver især kendt nogle. Den slags er jo ikke saa sjældne her i Vestjylland.

– Det var inde i Skjærn paa en større byggeplads. Man var i gang med at hejse en svær, tonstung jernbjælke paa plads. Murermesteren ledede det vanskelige arbejde og for hid og did.

Jens Piver, saadan kaldet, fordi hans stemme altid peb oppe i højeste diskant, stod i ro og mag med næverne i bukselommerne og saa til.

Saa glider kæden i hejseværket, den tunge bjælke styrter til jorden med vældigt rabalder kun et par tommer fra murermesterens træsko.

Jens Piver hverken flytter sig eller tar hænderne op af bukselommerne. Han siger blot sindig i højeste falset:

»Der ku du dælemæ nær ha faaet dig en wavel (vable) paa din stortaa.« – – –

Vi gæster gode mænd i Lønborg

N. C. Nielsen, Bjerggaard i Vostrup i Lønborg sogn, er een af de mænd, som var med til at rejse og udforme planerne om afvanding af Skjærnaadalen.

Han havde overtaget Bjerggaard efter sin far og bedste-far og videregav den til sin søn. »Denne bygning 1851 er af ny opført«, staar der i snørklet skrift over den smukke

særprægede storstuedør paa Bjerggaard. Det var N. C.s bedstefar, Niels Chr. Knudsen, der flyttede gaarden ud fra det samlede bysamfund og byggede lige ned for »Bjærget«, saa gaardens navn gav sig selv.

Faa kan ved fødsel og opvækst være mere traditionsbunden end N. C. Nielsen. Ogsaa bundet til høslættens gamle kulturkreds. Men han saa, hvordan engene her ude ved Skjærnaaens yderste løb under udviklingens lov stadig blev mere værdiløse fra aar til aar. Og han havde fantasi nok til at drømme om vældige byg- og hvedemarker og sukkerroeskifter derude hvor rørtag og sump bredte sig mere og mere. Derfor arbejdede han igennem aarene ihærdigt og maalbevidst for afvandingen.

Der var møder og forhandlinger, rejser til København for at forhandle med administrationen, forsøg paa samling af splidagtige lodsejere, skuffelser og udsættelser – En menneskealders udholdende arbejde for at naa frem til i dag, da Skjærnaaens vandmasser strømmer frem gennem et nygravet aaleje, saa der kan arbejdes videre med afvandingen.

Forankret i gamle bondetraditioner men higende frem mod en ny og rigere kultur med bedre driftsformer, det blev N. C.s og hans fællers livsform.

Og nu, det nye toner frem forude, har fremskridtsfolkene ogsaa sind til at skimte tilbage for at mindes lidt af, hvad de gamle har levet i og virket med. Derfor er vi nu paa farten for at gæste gode mænd i Lønborg og for at faa nogle af de ældre til at fortælle lidt om alt det, der engang var, men i dag kun er minder paa vej til at bleges og visne.

Bedre følgeskab paa denne vandring end N. C. fra Bjerggaard fik vi næppe. Han har som mangeaarig kommunekasserer, formand for brugs, mejeri og meget andet et kendskab til mænd og forhold, der er som et leksikon at blade i. Altsaa: vi gæster baade her og der – og snakker gammelt og nyt – mest gammelt –

I læ bag præstegaarden

Tæt Øst for Lønborg præstegaard med kun vejen imellem ligger en anden gaard og luner sig i det gode vestenlæ.

Præstegaarden og dens gamle træer bryder den skarpe Nordvest, saa her er læt og lunt, derfor gror haven her mere frodig end vanlig er her Vester ude. Og helt ind i stuerne mærkes hyggen og lunheden.

Her bor Niels L. Nielsen paa sin fødegaard, født 1897. I daglig tale Niels This kaldet, fordi hans far hed Mathias.

»... Jeg har saamænd tænkt paa at nytte navnet og kalde gaarden her for Thisgaard ...«

Niels This er en frisk og veloplagt mand, der har meget at fortælle.

»... Selvfølgelig bjærgede vi meget hø her, det gjorde jo alle bønder her i Lønborg. 60–70 læs hver sommer var det almindelige. Vi havde ca. 4 km til den englod, der var længst væk.

Nej, vi brugte ikke læssetræ her. I stedet for brugte vi svøbereb, saaledes at vi snørede op over læssets fire hjørner og ned i kroge paa undersiden af skravlerne. Vi var jo nødt til at binde godt, for vejene var slemt hullede, og før i tiden, inden der kom bro, maatte vi gennem aaen.

Vi begyndte altid at slaa omkr. Sankt Hans. I de bløde enge neden for kirken var vi, inden aareguleringen i 1900, nødt til at sejle høet til land og køre det hjem paa strøstedet. –

Paapassende. Ja, det var man forhen. Man sørgede for at faa hvert straa med. Alle grøftekanter og render blev slaaet. Hugge grøftekanter op, var drengens arbejde.

Naar man rev med haandriver, maatte man passe paa at faa hvert straa med. Stakkesteder og læssteder blev omhyggeligt revet rent. Da hesteriven kom, var de gamle slemt forargede over, at de ikke rev helt rent. De fleste rev saa efter med haandriften.

Derfor lyder det mærkeligt, naar man hører, at Søren Lassen smed de sidste høstakke i aaen for ikke at blive fær-

dig bagefter Kræ Tarp. Saa stærkt kunne kappestræbet gaa de gamle i blodet. –

Der maatte ogsaa nødtigt avles mindre hø, end der var sidste aar – »Naa, hvor manne læs blev der saa i aar?« spørger Niels Bæk sin karl.

»49«, siger karlen i sin troskyld, som sandt var.

Saa gik Niels Bæk i græmmelse til sengs et par dage – Jo, for der plejede at blive 50 læs. Og karlen var ikke kløgtig nok til at tælle passende forkert.

Redskaberne skulle ogsaa omgaaes med varsomhed og omtanke, saa de kunne holde og bruges aar efter aar. At brække rivetænder kunne vel hænde, men var ilde set. Og den karl, der knækkede riveskafte ved at skyde høet sammen, blev ikke vel anset.

Efter gennembrudet ved Hvide Sande, ødelagde stormfloeder med delvis salt vand græsset i store dele af engene, saa der flere aar blev en elendig høavl. Man sae, at folk var nødt til at rive sammen i fire dage, inden de begyndte at skyde høet sammen! . . .« – –

– Til afveksling snakker man om biler.

». . . Jeg husker vel nok den første bil, der kom her til Lønborg. Det maa ha været et af de første aar efter 1900. Provst Boeck her i Lønborg havde en svoger i København. Han kom kørende hertil i bil. Naa da, sikke en opstandelse, her blev.

Per Mikkelsen kom fredeligt kørende med et læs hø. Da han langt ude paa vejen ser dette frygtelige uhyre komme med en støvhale efter sig, springer han ned fra læsset, vinker bilen til standsning, faar bæsterne fra vognen og ind paa marken.

Pigen og drengen laa velforvarede oppe paa læsset. Men de maatte skam ogsaa ned og over paa den anden side vejgrøften. Man vidste jo aldrig, hvad saadn noget døvelskab ku udvikle sig til – Per skulle ikke risikere noget, det var ham, der havde ansvaret for baade folk og bæster. – – – «

Nædergrød her, davre der –

Laurids Tarps gaard i Nr. Bøel, som han i sin tid overtog fra sin Far, Kræ Tarp, ligger i række med mange andre gamle gaarde her oppe paa bakkeaaesen, der højst rejstes som et fremspring i Kirkebanken.

Er gaardene her i Lønborg, Bøel, Kyvling gamle, selv om de maaske er nybyggede, da er de fleste af slægterne, som her hører til, det samme. Forbavsende mange slægtsgaarde her, hvor søn har fulgt efter far.

Kun i 30ernes bitre krisetid sloges der skaar i sammenhængen, saa gamle slægter maatte forlise deres slægtsgaard for at gaa ind under bysamfundenes vilkaar. Men de, der magtede at staa krisen igennem, førte slægten og gaarden videre – indtil næste krise igen gav utryghed og slog nye skaar. – –

Laurids Tarp maatte slippe sin gaard, da alderen tog til, og helbredet tog af. Nu bor han og hustruen i et venligt lille hus i Lønborg by. Og han har baade tid og sind til at fortælle:

»... Ja, en dygtig slætkarl var altid vel anset, enten han saa var gaardejer eller husmand. Min far, Kræ Tarp, var skrap til en høle. Han og Jørgen Bank slog sammen ude i engen. De gik rundt om 3 dagslæt. Far gik foran. Da de havde gaaet første omgang siger far: »Ja, ska vi ha disse her tre i dag, kommer vi til at gi den en lille tak mere.«

Saadan sae han for hver omgang dagen igennem. Og godt nok fik de magt med de 3 dagslæt, inden de gik hjem den aften. Se, en saadan bedrift blev nævnt med respekt sidenhen.

En skrap slætkarl var vel anset i enen. Men det var sjælden eftertragtet at binde korn op efter ham, for han havde sit eget tav med leen, der ikke passede til en mejele, saa kornet kom tit til at ligge slemt »spejet« (i urede).

A tjente et aar ude paa Brørupegnen, karlene der var ikke skrappe til at bruge en høle, der ku a nemt klare mig. –

– – Der var altid i høslætten en vældig kappestrid om at

komme først med arbejdet: Først i engen om morgenen, først i gang med at stakke, først færdig med at køre hjem. Hvor meget, det betød for de gamle at være de første, forstaar vi knap nok i dag. — «

» — Var det trangen til at hævde sig blandt landsmænd? — «

» — Det var det maaske nok. De satte i hvertfald grumme stor pris paa at være blandt de første — Ja, og de, der kom bagefter, hævdede sig saa ved at være de sidste, og endda være med i lavet. — «

Pæ Kristian kom ud i engen kl. 4 morgen. Han regnede med, han var den første. Men der var allerede en anden, som var i gang med at slaa. Derfor ga Pæ Kristian sig til at »hverre«, saa var han da først med det arbejde (hverre hø, brugtes ellers først ved middagstid, naar høet var godt tørt).

Hans Jensen og Klaus Skriver kappedes om at blive først færdig i engen. Ud paa aftenen troede Klaus, at den anden var kørt hjem, saa tog ogsaa han afsted. Men Hans Jensen ga sig blot til at slaa, saa var han foran næste dag. —

Kneb det at blive først, var man ikke bange for at bruge smaafif. Og selv om man til daglig var nok saa sparsommelig, var de fleste ikke ræd for at rutte lidt med Guds gaver, om man derved kunne narre naboen — Søren Lassen smed de sidste stakke i aen for ikke at komme bagefter Kræ Tarp — Hellere forlise det gode hø end komme bagefter. —

Kunne en mand spille sin nabo et puds, der sinkede ham lidt i arbejdet, da tog de fleste det som en god spas.

Mads Kristian Jørgensen møder sin nabo, Kræ Tarp, der kommer kørende med et stort læs hø. De to holdt af at drille hinanden, fordi de altid var medbejlere til at blive først med arbejdet.

»How, pas paa du eet vælter. Dit læs hælder,« raaber Mads Kristian.

»Aa, det gaar nok,« mente Kræ Tarp. »Det hænger nok paa, til a kommer hjem.«

Idet Mads Kristian gaar forbi læsset, snitter han svøbebet. Og kort efter skrider læsset.

»Det var det, a sae,« triumferer Mads – »Du vælt jo alligevel.« – –

Nej, der blev ikke tid til ret megen søvn i slættiden – Lærer Krogsgaard i Vostrup havde som ung karl to halve pladser, den ene i Skjærn, hvor de var sent færdige om aftenen, den anden i Stauning, hvor de var tidligt paa vej.

En aften, han skiftede om, kom han til sin plads i Stauning lidt over midnat. Folkene her var allerede i gang med at pakke vognen til engturen.

»Værsgo kom ind og faa din davre (morgenmad), det er lige ved den tid,« sae hans husbond.

»Nej tak,« sae Krogsgaard – »Jeg har lige faaet min nærder ovre i Skjærn. – – – «

Jens Klynge fortæller

Gamle Jens Klynge er god at gæste for den, som gerne vil vide lidt om livet og arbejdet fordums i de store Lønborgenge. Han er født i Vostrup 1873. Og han fortæller levende og optaget om mangt og meget, han husker fra sine mange leveaar.

Han bor i et lille pænt hus i Vestsiden af Vostrup by. Indtil de sidste aar har han selv kørt sin bil.

»... Jo, a er født paa gaarden »Klynge«, den laa i den gamle tæt samlede Vostrup by, om den staar der i en gammel vise:

»... 18 gaarde i Vostrup by, 3 udi æ Klynge.«

Min far hed Chr. Jensen. Hans kendingsnavn var Kræ Wollesen i æ Klynge. I 1888 brændte gaarden og blev flyttet ud, hvor den nu ligger.

Som 13aars dreng tjente a i Lønborg. A var jo kuns dreng, men maatte i meget gøre karls gavn. A kørte selv hølæssene gennem aaen. Det var a ikke nær saa ræd for, som naar a tidligt om morgenen blev sendt ud i engen efter hestene, da skulle a tæt forbi kirken. Uha, det gussede i mig, og a var bedst tilpas, naar a kom op paa ryggen af en hest.

I høslættiden, naar de andre folk var i engen, maatte konen og saa drengen blive hjemme og passe krammet. Det var a ikke altfor glad for. Ude i engen var der altid fest og afveksling, selv om arbejdet ku være strengt, hvis man rev af græs for to slætkarle.

Ogsaa hjemme ved gaarden var der masser af strengt arbejde. Først skulle vi passe dyrene, det var det mindste. Dernæst skulle vi passe høet paa æ strøsted, og der kom hver dag to nye læs ude fra engen, saa vi havde altid to, tre læs at arbejde med.

Naar vi havde faaet det jævnet ud, skulle vi ha det »strænet« og saa »hverret« (vendt med riven). Blev det ikke tørt nok, »godt vejret«, blev det slaet ud igen og hverret en gang til.

Var høet omsider »godt vejret«, blev det sat i smaa stakke, som vi paa bærestænger bar ind i laden gennem en port, der var lavet til det samme i siden af laden. Vi gik med stakkene skraat op i høgulvet, helt op under taget. Det var strengt arbejde, især da for den, der kom til at gaa bagefter.

Ved aareguleringen 1900–1901 blev engene bedre afvandet og mere tørre, saa en del af høet kunne tørres ude i engen. —

I min ungdom tjente a paa Bjerggaard i Vostrup hos Martin Nielsen. Ja, nu er der igen en Martin Nielsen paa gaarden. Det er sønnesønnen.

Vi havde den gang 70–80 læs enghø at bjærge. Det blev jo altsammen slaet med høle. Slaamaskinerne kom først ret frem efter aarhundredskiftet.

Til gaarden hørte en englod »æ Haardhwolm« ovre paa den anden side den store aa. Der var ingen bro, men vi kunne køre gennem aaen to steder. Vandet gik helt op i vognkassen, saa vi maatte læsse høet ovenpaa skravlerne, ellers blev det vaadt.

Da saa aaen blev reguleret 1900, blev vandet for dybt, og vi blev nødt til at køre den lange vej helt om forbi Lønborg kirke. Broen, der var bygget her, holdt amtet.

Klinkerbroen er den vestligste bro over æ Sønderstrøm. Her lavede lodsejerne en rigtig skidt handel med amtet. De fik en fastsat sum penge een gang for alle, saa skulle de selv holde broen vedlige. Den blev bygget i 1901. Og isen tog den væk den første vinter. Den bro har jævnt væk givet lodsejerne en masse udgifter.

Jo, at skærpe leen med haardtøj og stryge var det vigtigste for en slætkarl. Naar a haarede leen, brugte a samme maade, som brugtes ude paa Værn og Tipper: A laa strakt ud paa maven og haarede paa lebladets overside. Haarede vi paa undersiden, som de bruger ind ad i landet, satte der sig et fedtlag paa bladet, saa det ikke kunne skære.

Naar folk lejede slæt ude paa Værn eller Tipper, var det jo om at faa mest muligt hø for pengene: at slaa saa nær bunden som muligt. Det narrede mange, for kom man altfor tæt marskbunden, satte dette her fedtlag sig paa bladet, satte det sig ud til æggen, da var karlen færdig med at slaa inden en ny haaring . . .

. . . Om a endnu ka bruge en le?

Ja, det ku a maaske godt et enkelt skaar, hvis det kom an paa det – Men til hvad nytte. Nu er det jo kuns grønt-høsteren, folk vil bruge . . .«

God kost for barselkoner

Jesper Andersens gaard ligger i Kyvling – Et mærkeligt stednavn. Ja, men ikke noget nyt. Det er allerede aar 1300 kendt som Kifling.

Jesper Andersen er født paa sin gaard 1895, derfor har han god føling med egnen og dens folk ogsaa tilbage i tiden.

». . . Ja, selv om a kun var godt 5 aar, den gang aen blev reguleret, og den store kanal gravet, saa husker a det godt. Der var mange børster til det gravearbejde, og det var nogle haarde sutter til at drikke. Fik de for meget, kunne det rive ud til hele braavallaslag.

Men de holdt selv justits. Gik een af dem amok, blev han smidt i aen.

En dag skulle een hives ud for at blive svalet af. De to, der hev synderen ud, var selv saa fulde, saa de fulgte med ud i aen. Lidt efter kom tre ædru børster kravlende i land.

Vi havde en lille englod paa den anden side kanalen. Da der ingen bro var i nærheden, maatte vi sejle høet i land. Det skete, vi fik læsset saa haardt, saa prammen gik til bunds. Hvad saa? – Høet lod vi sejle, fik baaden op, og vandet hældt af.

Naar bare det ikke var høstgrøde (andenslæt), der gik til spilde, var ulykken ikke saa stor.

Godt bjærget høstgrøde var næsten som ren korn at fodre med. Det skulle helst slaaes om formiddagen, rives og stakkes om eftermiddagen og køres hjem med det samme.

Sikke foder. Sikke foder, man saa fik. Det var saa godt, at man ligefrem ku bruge det til at fodre barselkoner med! –

Slem til at ta varme inde i laden? Nej, høstgrøde var saamænd ikke stort værre til at varme end andet normalt bjærget hø.

Selvfølgelig kunne det gaa galt. For en del aar siden brændte en gaard her i Kyvling, fordi det stak ild i høet.

Hvad farligst kan være, er ikke altid saa let at vide – I Borris var en karl sendt op i høgulvet for at stoppe hø væk. Han havde sin tændte pibe i munden. Det havde han altid, undtagen naar han sov –

Piben blev væk for ham her oppe i høet, men gaarden brændte dog ikke af den grund ...«

Mellem kirken og Sct. Knuds høj

Lysende højt over lavland og england, knejser Lønborg kirke paa sin langstrakte banke, som sømærke ude til havs, som landkending indad i landet.

Kirkebanken er som et fremskudt forbjerg i en ældgam-

mel strandskrænt ud mod en fortidsfjord, der siden blev til floddelta og eng.

Langs bakkeaaen fra kirken mod Øst hen mod Sct. Knuds høj og kilde og langt længere Øst paa ud mod engene ligger de gamle gaarde, rørtækte med store kørelader til at huse al den Guds velsignelse af hø, der her var at bjærge.

Lidt Øst for kirken ligger Agner Becks gaard. Hverken han eller gaarden er aarsunger. Han er født d. 21. Jan. 1886. Og gaardens byggeaarstal ligger langt længere tilbage.

Agner Beck har siddet som mand paa sin gaard i over 55 aar. Hele sit liv har han levet her paa gaarden undtagen den tid, han var soldat – Sikke et forraad af minder at øse af her fra Lønborg kirkebanke og engene der nedenfor.

»... Først jeg kan huske, det var jo forud for aareguleringen 1901, var engene her nedenfor bløde og med vand over alle lave steder. De fleste steder var det umuligt at køre. Vi maatte bære høet eller det grønne græs paa stænger, læsse det i baade og sejle det til land, saa igen læsse det paa vogn og køre det hjem paa strøstedet, hvor det igen blev strøet ud og passet med strænden, hverren, stakken – og paany strøet ud – Jo, da var der noget at ta fat paa. –

Kræ Tarp havde en dag faaet for meget grønt hø læsset i sin baad, saa den sank – Det var skam værre end at vælte med et læs hø.

Søren Lassen havde altid masser af hø, somme aar over 100 læs. Han havde paa sin strøsted helt op til Sct. Knuds høj og Sct. Knuds kilde plads til mange læs hø.

Vi gik som oftest i gang med at slaa en uges tid før Sankt Hans. Jo, Sankt Hansaften brændte vi tit en høstak eller to som Sankt Hansblus. Vi skulle jo helst være færdig med slætten til den 16. juli, for da gik andejagten ind – Jo, høslæt for sig, og andejagt for sig, hvad vigtigst var, skal a ikke kunne sige. –

Men ske ku det jo ogsaa, om vejret var skidt, at slætten trak ud langt hen i august, saa var baade høet og fornøjelsen lisom lidt slatten. –

Om høet ku blive varmt inde i laden? – Ja, det bræmmede (gærede) jo altid en del, somme tider lovligt skrappt. Det skete ogsaa nu og da, der sved en gaard af ved selv-antændelse i høet. Saadan gik det her omme i Kyvling. Laden til Lønborggaard er ogsaa fyttet af et par gange. De kørte jo store mængder hø sammen, saa det tog varme lige til det kvalmede.

Blev det lovligt varmt her ude i laden, saa tog vi og la-vede et hul som en omvendt kegle ned i høgulvet, saa ku varmen bedre dampe af høet.

Jo, en har skam lært baade at skærpe og bruge en le. A begyndte at slaa i engen, da a var konfirmeret. Vi gik selvfølgelig barfodet der ude i de bløde enge. Men vi var nødt til at bruge stunthoser (hoseskafter uden fødder, men med »fedsling«: en strop ned under foden, og en »pløs« hen over foden med en strop om den næststørste taa) for ellers fik vi benene saa forkradset af de stive stubbe, og det sved fælt, da vi var vaade langt op ad benene. Hist og her var der »sjøhwoller«, dem var det bedst at komme uden om. Her ku en mand godt gaa til bunds. –

Før end broen her neden for kirken kom, maatte vi køre gennem aaen. Vandet ku til tider være saa dybt, saa det var lige ved at lette »æ aaset« (vognkassen) af vognen.

Det er omkr. 70 aar siden, broen her over æ Sønderstrøm blev bygget. Broslaerne spiste her hos os. De ville gærne ha en bajer eller to. For at faa en omgang sat i sving brugte de gærne at slaa væddemaal. Ku de ikke hitte andet at vædde om, saa slog de til væds om, til hvilken side mejeriskorstenen ville vælte – Nej, selvfølgelig væltede skorstenen ikke, men øllet ku da godt drikkes alligevel.

Rambukken, der drev pælene ned til den nye bro, var der fire, fem mand til at trække. Een af dem snød og lod de andre gøre arbejdet. Saa skar de i smug hans tovende over saa nær som en enkelt tave. Det tov arbejdede han med i flere dage.

– – Kender engene ud og ind? – Ja, det tror man, indtil

man en dag gaar vild derude i taagen, da er man ikke ret meget værd. A har prøvet det engang. A var paa andejagt derude, saa kom taagen og snød mig. A flakkede omkring i flere timer. Da a endelig naaede land, troede a, det var i Tarm – og saa var det lige ud for vor genbo –

Nej, engene lærer man aldrig helt at kende, selv om man har haft dem til nabo hele sit liv.« – – –

AARETS OG LIVETS MÆRKEDAGE

Solglimt og skyggehveger

Skygger og solglimt hveger ind over Vestjyllands hede. Flest skygger. Tungt kommer skyerne drivende vesterind fra havet, mættet med taage og salt køling. Storme pisker, taage ruger. Og havgusen lægger sit klamme graadække over landet, saa selv de grønne engdrag graaner, og heden bliver truende mørk.

Der er længe fra Mikkelsdag til Volborg. Een lang skygge næsten. Saa vaares det. Blæsten jager frem. Taage og skyer splittes. Solhveger glider over landet i ilende leg, slettes af skygger og tændes igen, mere mægtigt i sit lys for hver gang.

Og landet, der før kendtes dystert og taagetværet, lyser op med farvesmil og mægtige udsyn under en høj daghimels naadige sol –

Majdage med lokkemandens driven over bankerne. Bagende slætdage med fjærnets flimrende luftspejling. Høstdage, naar flyvende sommers spind glidrer og gynger over blomstrende lyng. –

– Evigt skifter skygger og sol over heden. Brede skygger med solglimt ind i.

Saa blev og hedeboendernes kaar: Rigeligt med hverdages graavejr og blæst, faa, men gavmilde dage under solens tegn.

»Bejlldaww o Baajlldaww, de er ett all daww,« siger de gamle som med et dulgt suk ud af deres livsviden.

»Men« – føjer de kanhænde til – »der er ett en or saa laang, det blywer dog Jul engaang.«

Er glædes- og festdage de faa, der er dog ikke et aar uden højtid eller et liv saa slidsomt, at det aldrig kender til feststunder.

Selve aarets løb er jo afstukket og delt efter fester: Jul og slæt: midvinter og midsommer. Og ind mellem disse to hovedfester tegner andre festdage deres tidsmærker, fastlagte i aaret eller skabt ud fra glæde eller sorg i livets skiftende gang.

Aarets fester kan deles i to slags: Dem, der peger hen mod den kommende høst – og de er flest – og saa dem, der fejrer den bjærgede høst.

Hvilken fest, der er størst og mest betydningsfuld, midvinters eller midsommers, kan der tvistes om, men næppe afgøres.

Hver fest har sit præg saavel af aarstiden som af den kristne tro, der tog de gamle solhvervsfester i sin tjeneste og gav dem et nyt og skønt indhold. Stærkest ved Julen. Mindst ved midsommerens solfest, som Pinsen aldrig magtede at afløse eller gøre overflødig.

Det er ikke meningen her at give – eller forsøge – en udtømmende skildring af almuens fester gennem aarets kreds og livets løb, som de fejredes i tidligere tid.

Her skal kun fremdrages enkelte træk, enten særegne for

Vestjylland eller kendetegnende for livet i de spredte hede-
hjem.

Der bages til Jul

»Æ Jul er en øøland, æ Poosk kommer, nær en kan, æ Pins er en snærpkann.« Og: »De snakker alle om den rige Jul, men ingen om den fattige Paaske.« – Det er i ordsprogsform almuens syn paa de tre kirkelige fester. Og at Julen afgjort her har førsterangen, siges ret tydeligt.

Julen er mere end andre højtider den gode madfest. Længe før begynder forberedelserne: Lystemning, malttørring, møllekørsel. Der slagtes, brygges og bages, alt efter hvert enkelt hjemms evne og behov. Naar øllet er brygget og tragtet, staar bagningen for.

Julebagningen især var en festlig dag, som af børnene sat-
tes i rang med aarets største festdage. Det vil sandes af alle
ældre og ikke helt unge.

Allerede aftenen før den egentlige bagedag blev den vigtige handling indledet. Man timsede mel til kaagg og fint brød: Gennem et fint sold, »æ timss«, flettet af haar, timsedes rugmelet over en »seldelev«, en stor rund og flad kurv flettet af halm og flækkede pilegrene. Løbbinding – Og det var i mangfoldige hede-
hjem – for kun tre, fire slægtled siden – den eneste gang om aaret, man tillod sig den flothed at bage sigtekage for slet ikke at nævne kringler og »gueraa« (store runde kager med et hul midt igennem) eller pebernødder sødede med bundfaldet fra mjødlavningen.

Det store dejtrug var den aften flyttet ind i køkkenet tæt ved siden af arnestedet, for at dejen kunne ligge varmest muligt natten over. Skærmet af korstegn og lunet af en dyne fra en af alkoverne laa saa den dyre brøddej og ventede paa morgendagen. Og den oprandt tidligt.

Længe før dag var kvindfolkene igen i gang og firmede rundt i køkken og bryggers ved det flakkende skær fra lyse-splinde og spædelys.

Manden maatte i gang med at varme ovnen, der for brand-

farens skyld laa et stykke fra gaarden. Der sattes »en stuu«, en halvkredsformet opstabling af klyne, den aabne side vendte ud mod ovnsmunden. Ovenover og ved siderne anbragtes en del hedetørv, som tændtes med en glød inde fra arnen.

Naar »æ stuu« i løbet af en times tid var brændt ned, gjaldt det for manden om at faa ilden raget omkring til ovns sider og kroge, saa »æ aaen« (arnen) blev jævnt varmet over det hele. Var det nær udbrændt, ragedes med ovnrage gløderne hen foran i ovnen. Og nu skulle »æ swaat mand« lyses ud. To, tre tørre lyngknipper blev i haandfuldvis ved et raskt tag kastet ind bag i ovnen.

At lyse i ovnen var et vanskeligt og betroet hverv, der baade krævede haandelag og erfaring. Først naar »æ swaat mand« var drevet ud, saa hele ovns bund stod klar uden mørke kroge, blev gløder og aske skyndsomt raget ud og ned i askegraven foran ovnsmunden. Bagefter fejedes »æ aaen« ren for aske og smaagløder. Ovnslimen var en tot helst grøn lyng paa en lang stang. Og for at den ikke skulle gå i brand inde i den gloende ovn, dyppedes limen i vand.

– Dette vand, hvori limen var dyppet, kunne – siges der – helbrede forskellige hudsygdomme, naar man vaskede sig deri. – – Er det arnens hellighed og ildens rensende kraft, der overføres til vandet ved den gentagne neddykning af den ophedede ovnslime? – –

Naar »æ ovnsaaen« var fejjet ren, gjaldt det om at faa brødene ind hurtigst muligt, før varmen »slownst«. Og mundheldet: »Hun firmer ret, som hun sku te o sæt brø i æ own,« formede sig selv.

I det første brød, som med »æ skøddel« sattes ind i ovnen, stak man en tændt lysesplind. Det gav et nødvendigt lys i den mørke ovn.

Saa snart det sidste brød var sat paa plads tegnede konen et korstegn, før hun lukkede ovnsdøren. Om nogle af de gamle siges ogsaa, at de – vel nok ud fra en dulgt mindelse fra endnu ældre tider og tro – tog en brand og blussede

foran ovnsmunden, naar det sidste brød var sat ind og givet i ovns vold.

Og dagen skred med jagende travlhed og uroet af spænding: Mon vi faar held til vor bagning? Der var selv for den dygtige og erfarne husmoder mange farer. Ovnens kunde være for lidt eller for meget varm. Rugen blev vanskelig bjærget sidste høst, saa brødkornet havde kansas faaet »en lille tanke«. Brødet kunde da nemt blive awløwt: Der blev en aabning under den øverste skorpe, æ rinnd og æ krumm holdt ikke sammen. Eller brødet kunde faa en sødlig smag, om surdejen havde taget skade. – Og slumpedede man til saa uheldig at bage den dag, solen hverrede, da vendte brødene sig i ovnen og blev »awløwt«. Og der var de onde øjne, der kunde skade, det man nødigt nævnede, og hvis magt kun korsets og ildens tegn kunde døve.

Mens brødene var i ovnen undergivet mulighedernes mange farer, taalte de gamle ingen overstadig lystighed. Om en fjante forglemte sig og den ærbødighed, man skyldte det gode brød, og slog en høj skranne (latter) op, eller drengen under juleforventningens opstemning gav sig til at fløjte, da var de sikker paa en skarp irettesættelse fra den gamle bedstemor. Hun vidste lidt mere end de andre om brødets helligdom. Det dyre daglige brød, som ingen evnede at ære helt, som man burde.

Først naar brødene, sunde og velbagte, toges af ovnen, udløstes spændingen, og trangen til munterhed og skæmt fik frit løb.

Saa blev ovnen lyst til næste bæjt, det var kaagg og fint brød, pebernødderne – om der var nogen – kom til allersidst, for de kunde hjælpe sig med mindst varme.

Fra min barndom husker jeg, at min bedstemor hvert aar til julen bagte en egen slags kager af form som et spiralsnoet hagekors. Det var kun til jul, disse særtformede kager lavedes, og vistnok uden at der knyttedes nogen tanke dertil. – Hun lavede kun kagerne af den form og til den tid, hun havde lært af sin mor, som denne vel i sin tid lærte det af

sin mor eller bedstemor. – En overlevering, hvor sært det end lyder, rimeligvis tilbage til hin tid, da hagekorset var det hellige og viede tegn, bronzealderens soltegn, som siden veg for de kristnes kors.

Og børnene vogtede nøje paa de morsomt snoede julekager, netop disse var de mest spændende af alt bagværket, endda de ikke maatte spises for det første, men helst skulle gemmes hele julen over. Og gennem det ganske hus drev en sød pirrende duft af varmt, nybagt brød. I den duft er der baade fest og højtid – julebagningsens fest, julehøjtidens indgang. –

Lidt af offersedlernes krønike

Ingen kan sandfærdigt fortælle om juleforberedelsernes mangfoldighed og spænding uden at nævne offersedlerne. De maa have deres eget lille afsnit, som de gennem adskillige slægtled har haft deres store andel i børnenes jul – og i de voksnes da med paa en vis maade. –

For ligesom at minde menigheden om dens kristenpligt, blev der til de tre store kirkelige højtider sendt offersedler ud til hver mand: smaa firkantede papirlapper til at lægge offerpengene i. En hvid seddel til præstens offer og en blaa til degnens.

Og det hørte degnen til baade at sende sedlerne ud med navne paa og at forny de sedler, som kendtes for medtagne til at betro offerpengene til.

Offersedlerne deltes ud i skolerne nogle dage før højtiden og var meget eftertragtet. – Uger i forvejen saa børnene med spænding hen til den dag. Og det var i højeste grad betydningsfuldt, hvis sedler man fik at gaa med. For det var en gammel vedtægt, ingen vovede at bryde, at den, der bragte offersedlerne, skulle ha en god ladning godter, kringler, kager, ja, undertiden ogsaa nogle smaaskillinger med sig hjem. Det var for husmødrene noget af en æressag at være gavmilde her, saa deres offersedler kunne blive regnet for gode.

Men naturligvis fik man ikke ligemeget alle steder. Og børnene vidste fortrinligt rede paa, hvis offersedler, der var de bedste, ligesom de nøje holdt regning med, naar der bagtes omkring i de forskellige gaarde, saa de ikke skulle udsætte sig for at komme med sedlerne, inden der var bagt til højtiden.

Og i to, tre dage efter uddelingen dreves der i skolerne børnene imellem en udstrakt og ivrig tuskhandel med sedlerne – ud fra lige saa fastlagte og hævdvundne former, som aktier paa børsen købes og sælges. –

En ældre mand fortæller fra sin skoletid, at han engang havde haft held til ved uddelingen at faa et par offersedler, der almindeligt var regnet for at høre til de bedste. Dem solgte han siden til en kammerat for 1 solring, 2 tordensten og saa halvparten af det, offersedlerne indbragte.

De fulgtes ad begge to hen med sedlerne. Den ene blev udenfor, mens kammeraten gik ind i gaarden. Lidt efter kom han tilbage med en god forsyning og henne bag et dige gjorde de regnskabet op.

Der var 68 pebernødder, de lod sig uden vanskelighed dele. Saa var der 11 kringler, det gik ogsaa an. Men tilsidst var der 3 skilling i rede penge, og saa gik det galt – for hvem skulde nøjes med kun een? –

Det blev til et blaat øje og en revnet kasketskygge paa den ene side og en blodig snude og en forstuvet tommelfinger paa den anden.

Men saa trillede enesteskillingen endda ned i digegrøften og forsvandt sporløst. Væk var den, hvor meget saa de skrabte efter den. – Og det var egentlig et held, for nu fandt de udvej til at faa toskillingen delt. – –

Men offersedlerne blev, naar de var bragt og retteligt indløst, stukket op paa hylden mellem postil og salmebog. De hørte jo paa en maade kirke og præst til, saavel som det gode Guds ord, og havde krav paa respekt. Julemorgen tog manden dem frem paa ny, og med stive fummelfingre til den uvante syssel svøbte han offerpengene ind i hver sin

seddel. – Kanske tit med et stille suk over uomgængelighedens krav: Offerpenge med navn ved. – Her kunne en toskilling ikke gøre det ud for et markstykke.

Det kimer –

– – Lille juledag gaar med hastende travlhed med at faa alt det arbejde fra haanden, der skal naas før højtiden, og faa alt det gjort, der retteligt skal gøres for at kunne fejre en ret Jul. Og det kender alle: Var aaret end nok saa langt, kommer juleaften dog lige trang. Det kniber at blive færdig og naa, hvad naas skal: Alt det, der saa tit og gærne og under mange former er skildret, fordi disse ting hører til barndommens festligste og mest forventningsstemte minder.

Men hvor travlt, man end havde, ved den tid kirkeklokken kimedede Julen ind, skulle man være færdig til at ta imod festaftenen.

Og rundt ved gavle og tørvestakke stod børn og voksne da med og lyttede spændt ud i skumringen, om det blev muligt at skelne lidt af klangen, naar kirkeklokken ringede solen ned.

Vidt ud over sognets marker og heder drev klangen fra det viede malm. Og naaede man ude i de yderste hedehjem i mils afstand eller mere at fange en svag dirrende tone, da fornåm man det, som Julen paa særlig festlig vis drog i gaarde.

Klokkeringningen var kun den samme som hver aften ved solnedgang. Men for de mange lyttende rundt i sognet lød det som noget særegent festligt og skønt. Og man drøftede sammen de gange, man havde hørt Julen kimes ind, eller hvornaar blæst og regn havde slugt lyden.

– »I fjor hørte vi slet ingen ting. Og i forfjor kunne vi lige høre et enkelt klemt. Men saa det andet aar igen var det saa sjældent tydeligt, næsten ligesom musik at høre – «

Fra alle de spredte hedehjem, der til søgnedags stred hver

for sig, gik den aften som en lyttende attraa imod fællesskab, det samlende: Klokkeklangen fra den fælles kirke.

– Og saa skred da højtidsaftenen efter hver enkelt husstands vilkaar og tække. Det ene sted vel nok i lighed med det andet, med god mad, evangelium og salmer og til slut lidt morskab. Men et ensgyldigt forløb – som et fastlagt ritual – for alle hjem gaves næppe i landsbyerne og i de gamle bolav og endnu mindre i de spredte bol. Først brugen af juletræ gav højtidsaftenen et saadant fælles præg.

Og juletræes-skikken er saa ny, at endnu ældre kan huske, da de som børn undrende saa det første juletræ. Min far var saaledes omkr. 12 aar, da han (først i 70erne) i et hjem i Øster Hejbøl saa sit første juletræ.

I min mors hjem (hun er født 1862) brugte de at ha juletræ. Det vil sige, det var kun en gren skaaret af et lindetræ ude paa gaardspladsen og med et par kringler hængt paa, kom det højt, kanske et sirtses-hovedklæde eller en anden lille ting som julegave. Og for de to smaa piger, den skulle glæde, var denne nøgne gren uden lys eller stads, kun med sine fire, fem kringler, festlig og skøn at skue som det mest overdaadigt pyntede juletræ er det for en senere tids børn.

Julefestens mest højtidelige stund var dog næppe juleaften, men kirkestævnet første juledag. Det var aarets højtideligste stævne.

Enkeltvis eller i følge kom sognets folk dragende til for at træffe slægt og kendinge, hilse glædelig fest og skifte nyheder, og saa, naar klokken ringede, i fællesfølge skride ind ad den kampstenshvelvte kirkedør.

Det var højtid.

»Staaafensdag« og nyttaarsnat

»Juletønden waar gue, men hun rand.

Sant Stefans maaen drak vi det baare wand.«

Det gamle rim skal ikke tages altfor bogstaveligt, men tyder hen til, at med anden juledag gik den mindre højtidelige,

men mere fornøjelige del af julen ind, da man ret turde slaa sig løs med julegilder og alskens morskab.

Nytaarsaften og -dag er som fest af forholdsvis ny oprindelse. Lige til midten af det 16. aarhundrede regnede man her i Norden aarets begyndelse fra 1ste juledag.

Meget har vor danske nytaarsfest laant fra de gamle Romere. Aar 153 f. Kr. flyttedes i Rom aarets indgang fra 1. marts til 1. januar. Man fejrede her nytaaret bl. a. ved at gi hinanden gaver. Den skik vi siden knyttede til julen som julegaver. Grundtvig kendte oprindelsen, og derfor synger han i sin kendte julesalme: »... med nytaarsgaver: fryd og fred ...«

Ogsaa de romerske Saturnaliafester d. 17. december med deres løsslupne kaadhed og overdaadige glædesfester hvor alle, herrer som slaver, er lige, har givet et rigt tilskud til baade vor Jul og vor nytaarsfest.

Lysets, glædens og lighedens fest tog Julen til sig, gaverne ligesaa. De kaade løjer og gavtyvestreger, der i Rom særtegnede saturnalierne blev her hjemme knyttet til »Staaensdag« og nat og flyttedes siden til nytaarsnat.

Vor nuværende nytaarsfest bærer præg af sin forholdsvis sene oprindelse – De gamle Nordboere synes at ha regnet med aarets indgang ved Kørmis (d. 2. febr.). – Hvornaar Nytaaret er fastlagt til 1. jan. kan ikke med sikkerhed siges.

Men denne flytning har ligesom forrykket Nytaarets egentlige tydning, og dens festindhold synes stykket sammen fra flere sider: Kærestevarsler fra Hellig-tre-kongers aften. Dødsvarsler og varsler for aarets høst laant fra Julen. Og endelig er Sankt Stefansmorgens løsslupne løjer og kaade paafund flyttet hen til Nytaarsnat.

Naar de unge knøse nu i nattens mulm travler rundt i gaardene og laver gavtyvestreger, flytter vogne og redskaber og først og fremmest efterstræber »æ moggstøwter« (møgbøren), da er det en idræt, som oprindeligt hørte Sankt Stefansmorgen til.

Hellig-tre-kongers aften fejredes i mange hjem med et

tregrenet lys, som med stor omhu blev formet ved de aarlige lysestøbninger.

Og saa var Julen slut. For »St. Knud driver Julen ud.«

Det er kun i visen, at Julen varer til Paaske, og blot i meget gammel tid, at den, som nogle af de gamle paastaar, varede til Kørmis.

Kørmiskenuud

Kørmis (eller Kørmus) er hverken højtid eller festdag. Og dog er der ingen fare for, at den skal blive glemt. – Mangfoldige helgendage fejret gennem adskillige hundrede aar kan uænset glide forbi –. Men Kørmis skal bonden nok huske, endda han kun kender den som almindelig søgnedag.

Men engang i tiden forud for helgendyrkelse og kalenderaar har Kørmis sikkert haft en høj rang blandt aarets festdage, det tyder almuens seje vedhængen ved denne dag som en særegen mærkedag.

Er Kørmis maaske det gamle bondefolks Nytaarsdag? – Meget tyder derhen.

Den rejser sig der i midvintertiden som et særegent tidsmærke, de gamle tar kending af: Det, der skete før, og det, der hændte siden. Noget sluttes af her, og nyt indledes. Halvdelen af vinteren er forbi, næste halvdel gaar opad imod foraaaret. Nu maa lærken begynde at synge. Men lige saa mange dage, den synger før Kørmis, lige saa mange uger skal den komme til at tie efter.

Man ligesom standser og ser tilbage og frem: Om Kørmis skal man ha det halve foder igen. Og man tar varsel om foraaarets komme: Er det sne og frost, maa man vælte høet ned fra »æ hjaald«, men er det taage og tø, skal man plukke med den ene haand og holde fast med den anden.

Man kan ogsaa ta og lægge en tot hø uden for ladedøren. Bliver det liggende, skal man ta det ind igen og forvare det vel, for saa skal man nok faa brug for det.

Men blæser det væk, skal man ganske roligt lade det flyve, der skal nok blive rigeligt med hø til kommende sommer.

Børnene rimer:

Kjørmus Knuud
holder her udd
mæ en par hvidd studd.

Det passer nu ikke altid. Men de gamle ser efter, om det blæser godt den dag – helst saadan, at to kællinger ikke ka holde den tredje ved jorden, for saa bliver det tidligt foraar. –

Mod Fastelavn og foraar

Mod foraaaret længes man dobbelt, nu man kender de første svage tegn paa, at den er i vente. Og man tar jævnligt varsel for dens komme. Og den 22nde, 23nde og 24nde februar siger man som en slags besværgelse: Pæjes, Papis, Mathis, smid en warm stien i æ is.

Man mærker sig nu, at solen er ved at vinde i magt, den »begynder o blynn«. Og Pæjes Daw (d. 22. febr.) skal en svinelort ryge to gange – om morgenen, naar den er ny, og om middagen, naar solen varmer.

Undertiden kan det paa denne aarstid være helt lunt i middagstiden ved en sydvæg. Og man siger: Pæjer mæ æ skjæk (d. 22nde febr.) lokker æ børn ud te æ væk. – Men følger man til ud fra bitter erfaring: Powl mæ æ pind (d. 22nde marts) kommer o drywer dem ind. –

Som vejret er Tamperdag, bliver det ved at være til næste Tamperdag.

Og fryser det natten til de 40 ridderes dag (d. 9. marts), vil det fryse de næste 40 nætter.

Povls dag skal solen skinne saa længe, at Powl kan vande sin hest i en agerfure.

Frow næt (d. 25. marts) flyver storkene over Det røde Hav. Og da maa det nødigt fryse, for »Frow nættes tye er gavn for manne hunner las hye.«

»Der kommer faste efter Jul,« siges, naar man vil ud-

trykke de gode tiders hastige svinden. Og nogle føjer til: »ja, og de faar lang faste, de, der har opædt til Jul.«

Fasten kom som et bud udefra og var altid ilde anskrevet. Man var enige om, den kun havde een god side – at den begyndte med Fastelavn. Og i Fastelavnens overstadige fester søgte man saa at ta oprejsning for den spægelse og tvungne fromhed, der fulgte efter.

Men der er ikke lidt forskel paa, hvordan Fasten fejres her og der. Dens løjer og løsslupne kaadhed kræver, for at udfolde sig ikke blot et godt samlag, men ogsaa byfællig og fællesfølge ud over festdagen. Derfor fik fastelavnsskikke og morskab aldrig den frodighed og afveksling i Vestjylland som i egne med samlede landsbyer og gammelt udviklet bondefællesskab.

En flok børn kunne vel samles og more sig med at slaa katten af tønden. Det foregik som regel paa den maade, at en revnet jydepotte hvælvedes over enden af en pæl, saa blev man skiftevis bundet for øjnene og skulle prøve at faa ram til potten.

Noget lignende er vel ogsaa nu og da prøvet af de voksne, men næppe uden at de har følt sig sky og halvredde for at gøre sig selv til grin ved at lave den slags narrestreger midt paa dagen.

Og over løjerne glemte man aldrig det, som vigtigere var: at ta kending af hvordan den kommende sommer tegnede. Og den tegnede godt, hvis det sneede Hvide Tirsdag og knøg Aske Onsdag. –

Paasken er først og fremmest de kristnes højtid, som folketroen kun i ringe grad har evnet at hæfte sig ved. – Ja, man ved, at »Skærtorsdagsregn gir guld til egn.« Og Langfredags væde faar mange fattige børn til at græde – over de tunge rugneg, som de ikke kan slæbe.«

Med Paasken er vi inde i foraarets travle tid. Og sæde- manden, som aldrig bliver klog, gaar sin ansvarsfulde gang over agrene.

Der majes til Pinsen

Saatid, slæt og høst var for den gammeldags bonde ikke blot aarets tider, de var ogsaa den tid, hvis heldige forløb var afgørende for hans velfærd. Derfor var hver dag her som en gudsdyrkelse med dette eller hint at gøre eller undlade som værn eller varsel. Værn imod nattefrost og tørke og onde magters anslag. Varsel om god grøde, fint høvejr og sundt brødkorn.

Kan Paaskefesten imellem falde en smule ubelejligt for saamanden, det gør Pinsen aldrig. Den kommer som den selvfølgelige vaarfest, den er, ind imellem saatid og slæt – forløberen for midsommerfest og engfest.

Selv ind i udflytterbol mellem hedebanker kendes for-aarets velsignede komme – kanhænde endda bedst her. – Nu er vinteren med sin kulde og trang stridt igennem, og sommeren med alle dens gode gaver stunder til. Er det saa sært da, at man fristes til at feste ogsaa her, hvor folkesindet som tilværelsen kun har saa lidt af fest, men lettere kan stemmes til højtid eller til vildskab.

Pinselørdag skal der »majes«: Stuen pyntes med grønne grene. Selv i de fattigste hedehjem bæres Pinsen – vaaren – ind. Kniber det at finde grønt løv, hjælper man sig, som man kan: Porsgrene og vidjepil, engblommer og kæruld. Til Pinsen skal der majes. — Det er vel mindelsen om den samme ældgamle vaarfest, der i andre af landets egne kendes som majstang eller sommer i by: Et løvkranset, smykket festtog, der førte vaaren og sommeren til bys – ud fra en fælles menneskelig trang til at bringe vaaren, dens kraft og frodighed, fra den grønne skov og blomstrende eng ind i sit bo.

Med denne stilfærdige signen af boplads og stue kan maa-ske de gamle nøjes, men ikke de unge, der føler al vaarens sødme og sundhed rinde sig gennem alle ledemod som en overflod af kraft og livsglæde. De maa stævne sammen og i festligt lag fejre vaaren med dans og leg – som menneskene

vel nok har gjort, saa længe de har levet i samlav og dyrket jorden.

Hvad festen engang forud for kristendommen hed, mindes ingen. Nu kaldtes den Pinsefest, saa havde den nye tro faaet, hvad den kunne tilkomme. Og med god samvittighed holdt man festen der, hvor den rettelig hørte til og i umindelige tider var fejret: Egnens gamle helligsted: bavnehøjen, helligkilden, lunden.

Midsommerfest

Pinse og Sankt Hans ligger hinanden saa nær i tid som vaarfest og midsommerfest selvsagt maa. Og mellem deres folkelige indhold er kun ringe skel. – Det er glædesstævner, hvor ungdom og solglade mennesker mødes at feste for solen og dens gaver: sundhed og livsglæde, sommeren og dens grokraft.

Stævnepladsen er oftest, hvor den fra alders tid var: egnens gamle helligsted, bavnehøjen, hvorfra der blusses, eller den grønne eng ved den glidende aa, hvor vaar- og sommerfesten bliver til engfest.

Der brændtes blus. Baade i vaaren paa Volborgaften eller ved Pinsetid har det været brugt. Men mest ved midsommerfest.

Og dansen gik. Midsommerfesten, Sankt Hans fest, engfesten – eller hvad navn den op gennem tiderne er nævnt med – var mere end nogen anden fest ungdommens og livsglædens, indgangen til slætten, i pagt med alt det af solen givne.

– Spørg de gamle ad, hvad de regner for deres ungdomstids festligste sammenkomster, og vær forvisset om, at de næsten al tid først vil nævne Midsommermarkedet i Varde.

Midsommermarkedet og Mikkelsmarkedet i Varde var i datiden egnens to store folkestævner, hvor folk fra hele Varde syssel stævnede sammen. Der var ved sommermarkedet ikke marked med heste eller kvæg. Kun kramboder og forlystelser og saa dans alle vegne, hvor danses kunne.

Der siges, at man dansede mest om Midsommermarkedet, men drak mest ved Mikkelsmarkedet.

Selvfølgelig, fristes vi at sige. Midsommerfesten er først og mest ungdommens og livsglædens, hvor skulle man danse om ikke her. Ved Mikkelsmarkedet fejrede man den bjærge hest og satte smag paa dens gaver. Det var, som den slags burde være.

Naar folk fra egnens spredte bygder og bol drog til Midsommermarked, ikke for at handle med kreaturer og prange, men kun for at feste, mødes i flok med andre festglade folk fra andre bygder, da er det kun gammel sæd, der følges.

I folkesindet en ældgammel trang til ved midsommertid, naar solens vælde kendes stærkest, da at lade livsglæden vederfares ret og feste – ikke i gildeslav eller sognevis, men i samling.

Og da Midsommermarkedet havde levet sin tid ud, blev skolemødet i Varde dets afløser som sommerens samlende fest.

Midsommermarked eller skolemøde, idrætsstævne eller Sankt Hansfest – Navnet gør her kun lidt fra eller til. Det egentlige er dog, at trangen til midsommerfestens samling fuldbyrdes. –

Mikkelsdag og Mikkelsmarked

Jul og Kørmis, Sankt Hans og Mikkelsdag var de fire store tidsmærker i aarets kreds, hver for sig havde de præg af sin aarstid og satte skel.

Sankt Hans danner skel i sommerens grotid. – Den tørke, der kommer før midsommer, skal man ikke være ræd for, den skade kan oprettes, det er værre med den efter. – Den sidste boghvede skal saas. Og lægeurter som bukblade i moserne og storklieg eller kokhue (annica volverlej) i heden skulle plukkes inden Sankt Hans, ellers mistede de deres kraft. –

Mikkelsdag (d. 29. septbr.) gør skel i sognefolkets samkvem. »Kredit til Mikkelsdag« var den gang mere end et

mundheld. Nu var høsten bjærget, sommerens gaver i hus, saa var tiden inde til at klarere gammel gæld. Grandelavets tillidsposter afgives og overtages.

I Vostrup i Lønborg holdtes helt op mod nutiden vide-sammenkomst Mikkelsaften paa den gaard, der det følgende aar var pligtig til at gi husrum til bymændenes sammenkomster. – Og staldplads til bysens tyr.

Og endnu hvert aar samles man her Mikkelsaften efter gammel sæd og »holder Vide« – selv om bytyren nu er gledet ud og er gaaet paa aktier.

Ved Mikkelsdag indledes og afsluttes lejemaal og tjenestefolkene skifter. Nu tar ogsaa høstgilderne og legestuerne deres begyndelse. Og egnens største høstfest var Mikkelsmarkedet i Varde.

I meget lignede dette store folkestævne Midsommermarkedet. Og dog var det anderledes. Stemningen og baggrunden var en anden. En gammel mand udtrykker det saaledes: Der var flest kærestefolk ved Midsommermarkedet og flest fulde folk ved Mikkelsmarkedet.

Den ene en solfest, og den anden en høstfest. Det er adskellen.

– Vi mindes lige et lille træk, som lyslevende tegner for os Mikkelsmarkedets stemning i vore bedstefædres ungdom.

En ældre mand fortæller: Det var engang ved det Mikkelsmarked i Varde, mig og saa Kristen Dalgas fra Hede-husene fulgtes ad ned gennem byen. – Saa kommer vi ogsaa gennem Brogade, og der var halløj og slagsmaal inde i en beværtning.

»Den bule der trænger til at blive ryddet,« siger Dalgas for han var altid oplagt til fest.

»Nej,« siger a, »lad os ett røge os i spektakel der.«

»Jo,« bedyrede Dalgas. – »Den ska ryddes, for nu vil vi ha lidt løjer.«

»Ja, ja,« siger a saa, »vil du partout i lav med dem der inde, saa skal a se at holde dig æ dar fri.«

Og saa ka i hejsen tro, der blev spil derinde. For godvil-

lig ga de sig ett. Men Dalgas havde i hans unge dage kræfter for to og humør for tre. Det varede ett saa farligt længe, før han begyndte at værfe dem ud af æ dar, jen efter anden.

Æ lamm skomager var der inde og ville ogsaa nok med til den bojll og hjælpe hans nabo. Men han stod jo lidt usikker, ved det han havde træben. Men saa satte han sig paa en stol lige inden for døren, og efterhaanden som Dalgas transporterede dem hen til døren, ga æ skomager dem et ordentligt spark i æ agterspejl med gutten træben.

Det tog sig så grinagtig ud, for efterhaands som folk fik sig samlet op udenfor, saa stod de lidt og følte sig for der omme bagtil, hvor æ lamm skomager havde trakteret dem. Og saa kilede de af ned ad gaden. Og der var ingen af dem, der kom lige straks igen. –

Da saa Dalgas havde bulen ryddet, rejste han bordet op og forlangte en svingning puns til alle dem, der ville med i lavet – det var nu ett ret mange. –

Jo, der blev dreven mange farter til det marked. – –

Fra Mikkelsdags-tidens høstgilder svinger aarets hjul ind i skyggen og over imod Jul. Et nyt kredsløb er fuldbyrdet.

Gildeslav og bryllupssend

Men ind mellem aarets fester tegner livet sine mærkedage rundne af glæde eller sorg: bryllup, barsel og jordefærd.

Og var end gammeldags bondefællesskab under hverdagens arbejde aldrig stærkt udviklet i Vestjylland og allerede i en tidlig tid brudt af de enlige gaardes og udflytterbols enkelt drift – til livets fester og højtider stod lavet sammen og mødtes i fællesfølge.

Den enkelte stod i livets skæbnestunder ikke ene, men i lav: Bylav, hvor det gamle bolavs grænser endnu kendtes. Gildeslav til de mindre højtidelige bojler. Bydelav til bryllup og jordefærd.

Og indenfor lavet var man i gensidig skyld. Gildesgaarden skyldte granderne at sende indbydelse paa hævdvunden

vide, 8 dage før et bryllup og 5 eller 6 dage før en jordefærd. Og grandernes skyldighed var at hjælpe med send, møde festklædte paa højtidsdagen og følge til kirke, hvad enten det nu var i et brudetog eller i en ligskare.

»Send« var bydelavets tilskud til gildesmeden. Og de fleste sendte maaske mere efter skik og vedtægt end efter hjertelag og evne. To, tre pund smør, en høne eller to eller et par snese æg.

Fjerkræ, som brugtes til send, bragtes levende, for det kunne jo let ske, der kom mere, end der blev brug for til gildet. – Og det er hændt, ved man, der til et bryllup er kommet saa rigeligt med send, at man bagefter har kunnet sælge adskillige snese æg og et helt lipund smør.

Min far fortæller, at han først i 1870erne som en stor dreng blev sendt med send fra sit hjem i Ø. Hejbøl til en bryllupsgaard i Eg i Grindsted. Det var en stor rød kok, han skulle bringe, og selvfølgelig var den levende, men med benene forsvarligt bundet sammen.

Paa vejen traf han sin gode ven, »den glade kobbersmed«, en jævnaldrende knægt, der var paa jagt med en gammel muskedonner. De slog saa følge og havde det meget fornøjeligt, indtil de kom op paa Urup hede, da var kokken bleven ked af at sidde i kurven. Og uldgarnet om dens ben havde ikke været mere forsvarligt, end den havde faaet sig sparket løs. Med et flyvt satte den ud af kurven og i hop og bask hen over lyngtoppene. – Det var noget for kobbersmeden, det var da vildt, der var værd at holde til. Og min Far var nu stedt i dobbelt knibe, først med at faa venen til at afstaa fra at skyde og dernæst med at faa kokken fanget igen. – For at komme med en skudt kok, var næsten lige saa slemt som ingen kok.

Bryllups-send gik af brug til forskellig tid i de forskellige sogne. Og der er de steder, det er i brug den dag i dag. I Hemmet, Nr. Horne herred, holder saaledes endnu en del paa den gamle skik og sender smør, æg eller fjerkræ til bryllupsgaarden, som en del af brudegaven.

Bryllup med spil og dans

Bryllupsdagen samledes almindeligvis brudgommens slægt og lav i hans hjem til frokost. Og brudens slægt og lav i hendes hjem. En eller to spillemænd stod hvert sted og tog imod gæsterne med horn- og klarinetmusik.

Og det gjaldt jo om for gæsterne at vise sig denne festlige velkomst værdig ved flot og standsmæssig optræden. Kuskene skulle helst nakke hestene godt op, saa de kom i trav hen for storstuedøren, hvor værten stod paa trappestenen og spillemændene paa hver sin side.

Det saa festligt ud, naar hestene ret kunne danse i tøjet og hugge skoene i, saa gnister røg fra stenbroen. Men det kunne ogsaa ende uheldigt –

Maatten fra Lunde og hans kone kørte til bryllup. Og da de kom til bryllupsgaarden slog Maatten et vældigt skrald med pisken, for at folk kunne høre og se, at nu kom Maatten standsmæssigt i gaarde. – Jo, det ka det nok være, han gjorde. Hestene ga et saa flyvsk spring, saa konen vippede bagover af agestolen, og laa med benene strittende lige i vejret. Det uheld var hun jo slemt led ved. Men Maatten trøstede hende paa bedste maade: »Skidt mæ de, Kjæsten, der æ saamænd ingen, der kinder dig i den ænd.«

Spillemandshaandværket var i ældre tid privilegeret.

Indtil omkr. 1818 havde bønderne ikke lov til at ta hvad spillemænd, de lystede. Der var i Ribe en stadsmusikant, der havde retten for hele Ribe len. Denne ret lejede han saa ud herreds- eller byvis. – I Østerherred var det mest de Ølgod spillemænd, der lejede retten. Og de betalte jo saa deres skat til ham i Ribe. De andre af egnens spillemænd kunne derfor ikke gaa ud paa egen haand, men maatte finde sig i kun at være medhjælpere hos de privilegerede, hvadenten saa de spillede ringere eller bedre.

Men to ting var efter sigende sikker og ens for dem alle: Kolde fødder og en rød næse. For megen kulde og mange dramme hørte med til bestillingen.

Paa sine steder tilkom det endda spillemanden baade at blæse velkomst til gæsterne og bagefter skænke velkomstdrammen – og en skælm den, der glemte at sige: Singot –

Hans Smed i Agersnap og saa Kræ Medum spillede sammen i flere sogne. Det vil sige, de gik hver for sig og havde saa en medhjælper med. Saa var det til et bryllup i Strelluf, at Hans Smed havde faaet en ringe medhjælper, som han allerhelst vilde være kvit. Men der var kun ringe plads, for kjelden var lige ved, den var af gammeldags slags blot med nogle fjæl over og saa en stang til at trække spanen op med.

Da de ser Præsten komme, siger Hans Smed til sin medhjælper: »Aa, hør baanlil, sto du heller op o æ kield, der æ du saa raar aa æ vej.« – Der stod han saa. – »Tramp nu godt atter æ støk, det lyer saa godt,« siger Hans og griner.

Saa kom præsten. Og spillemændene tudede jo det bedste, de kunne. Medhjælperen trampede godt til, som han var anvist. – Saa sae det plump. – For fjælen gik i stykker, og spillemanden faldt i kjelden. Naturligvis blev han trukket op igen. Men Hans fik lov selv at spille resten af dagen. –

Efterhaanden som gæsterne kom, blev de bænkede ved frokostbordene. Paa hæderspladsen sad bruden, pyntet. I ældre tid med brudesmykke, en kappe eller krone pyntet med perler og kulørte silkebaand. Som regel havde degne- eller præstekonen dette smykke til udlaan. Først omkr. 1860 kom brudeslør i brug.

Beværtningen var frokostretter med rigeligt klare dramme og siden kaffe med mange kaffepunser til. – Ikke saa underligt da, at mange af mandfolkene allerede var i godt humør, naar de kørte til kirke, og at forriderne nu og da døjede med at holde stigbøjlerne.

Naar alle var beværtede, fik skafferen travlt med at ordne vogntoget til kirketuren. Det var et brydsomt og ansvarsfuldt hverv, for rangfølgen i slægtskab og velstand skulle nøje følges, om fortrydelse skulle undgaaes.

Først jog forriderne af gaarde paa pyntede heste, to eller fire, par om par. Midtvejs mellem bryllupsgaard og kirke

skulle de mødes med forriderne fra brudgommens vogntog. Og saa skulle de i samlet følge ride tilbage mod brudens vogntog, i strakt galop ind mod vognen, hilse, kaste hestene omkring saa nær som muligt inde paa vognens forspand og saa tilbage igen, alt hvad hestene kunne ligge ad jorden. Saadan skulle de frem og tilbage tre, fire gange for saa at holde som æresvagt par om par paa hver side af indkørselen til kirkekroen, naar brudens vogntog kom.

For karle, der havde gjort deres kongens tjeneste ved rytteriet, var det jo en hel svir igen at mærke en hest under sig med lov til at lade den strække ud, og der kom let kappestrid og vildskab i ridtet – hvor nænsomt man saa end til dagligt var over »de sølle bester«. – Og en maadelig rytter var ilde stedt som forrider.

Forrest i vogntoget kørte vognen med bruden. I agestolen hos hende sad pyntekonen, tit degnemadammen eller præstefruen. I næste vogn sad spillemændene, der blæste et stykke for hvert hus og hver gaard, der kørtes forbi. –

Den mest brugte melodi var udsat til teksten: »Og havde jeg bukser, og havde jeg trøjer, da havde det været løjer.« –

Og saa kom vognen med brudepiger og aalbesvende (albuesvende – brudesvende – kaldtes saadan, fordi de skulle gaa med krumme albuer, naar de gik med brudepigerne. Af folkeviddet omskrevet det igen til »aalbestøder« –)

Bagefter fulgte saa vognene, som slægt og rang gav adkomst til.

15–20 vogne i følge fra brudens hjem var ret almindeligt. Undertiden sluttede brudgommens vogne sig til undervejs, saa skaren i samlet flok naaede frem til kirken. Til andre tider samledes de to brudetog først her. 20 vogne eller der omkring i en brudeskare var et almindeligt bryllup. 30 var et stort bryllup. Og 40 vogne eller derover var et meget stort bryllup.

Under første salme efter brudevielsen ofredes til præst og degn. Først gik brudeparret, saa albuesvende og brudepiger, der var to eller fire par, senere i tiden flere, saa fulgte den

nærmeste slægt, derefter forriderne. Og tilsidst togede hele følget efter rang og stand op omkring alteret. Og markstykker og fireskillinger dyngedes op foran præst og degn.

For dem, der havde smagt rigeligt paa drammene til frokost, kunne det imellem knibe lidt at klare ofringen. Nogle lod præsten faa det hele, saa degnen blev snydt. Og andre smed en fireskilling paa alteret til præsten og en mark nede ved degnens stol – det gjorde ikke degnens sang mindre inderlig.

– Gamle Hans Smed i Agersnap var engang til bryllup i Ølgod kirke, og da han ofrede, glemte han at lægge noget til degnen, først nede i kirken kommer han i tanker om det. Saa staar der udenfor en af stolene et par træsko, som en kone havde sat fra sig. Og i et af dem lægger han sin offerskilling. –

– Da Mads Krog, som i sin tid boede paa Lindbjerg Mark, holdt bryllup, var hans kæreste bleven lovlig svær. Og præsten talte dem slemt haardt til af den grund. Det blev Mads noget hvep over. Og da han bagefter ofrer og ser, at præsten holder øje med, hvad offerpenge der lægges, saa smækker han sin skilling haardt i alteret og siger: »Ja, de æ en tower, waa faaer.«

Det var da ogsaa en toer, han ofrede – men det var rigtignok blevet til en toskilling i stedet for en specie. – –

I Kvong, Lyne, Lunde, Vium, Oksby og flere andre steder i Nørre og Vester herreder stod brud og brudgom op, mens følget ofrede. Naar mændene kom ned fra alteret efter ofringen til præst og degn, ofrede de fleste en specie til bruden. Det blev hende, der fik det største offer.

Hjemturen fra kirken gik omtrent som udturen, kun nu i samlet følge og maaske endnu en kende mere lystigt og i stærkere fart. Nu var det højtidelige jo til side, og lystigheden stod for. Brud og brudgom sad nu i samme vogn.

Hjemme ved storstuedøren stod skafferen og et par piger og bød en velkomstdram til mændene og en kringle og en sød snaps til kvinderne. Naar saa der var spændt fra, og det store arbejde med at skaffe hestene plads var tilside, kom

for skafferen et vanskeligt hverv med at faa folk bænket efter slægt og rang.

Folk trykkede sig og gemte sig væk i kroge. De maatte nødes eller ligefrem med magt trækkes frem og anbringes paa deres plads.

Det var ligesom en slags slægtsjævning. Man ville se en afgørelse for, hvem der regnedes for ypperst i slægten. Og lige saa ugærne man ville for langt ned, lige saa nødigt ville man bænkes over den, man virkelig regnede for sin overmand. Men at blive bænket paa ringere plads, end de med rette tilkom, var en forsmædelse, de gamle ikke let glemte eller tilgav.

At være skaffer gav ansvar for adskilligt mere end blot madens anretning.

Brudeparret sad paa hæderspladsen midt for langbordet i storstuen, næst dem sad den nærmeste slægt. Lige over for dem præst og degn. – En ordning som er brugelig den dag i dag. – Gav stuen for lidt plads, dagedes borde i lo og vognport – indtil man lærte at bruge telt.

Det var albuesvendenes og brudepigernes bestilling at varte op. – Lars Medum i Ølgod var engang i sine unge dage albuesvend. Da han ved ondenbordet skulle bære suppefadet ind, snublede han over dørtræet, saa suppen klaskede hen ad gulvet. Men Lars tabte aldrig fatningen, han kunne altid med nogle stilfærdige ord klare for sig:

»Værsgue,« sa han og rejste sig sindigt. »Her er æ sup. No ska a ligg straks komm mæ æ kjød.«

Saa var den klaret. Og den skranne, der larmede gennem stuen, skadede ikke ham, fordi han forud havde taget dens brod.

Gennem de sidste to til fire slægtled har gildesmaden været fersk suppe, bagefter kød og som tredje ret sødsuppe.

– Og sjældent gik det som til et stort bryllup, hvor min far var med som dreng: Da de havde faaet suppe og kød, eller i hvert fald mærket duften, for der var nok en del, som ikke naaede stort mere, saa rejste konen i gildesgaarden

sig og sae, at hun syntes, det var helt unødvendigt med mere denne gang, om ikke det var bedre at gemme sødsuppen til dagen efter. Høfligheden forbød jo gæsterne at sige imod. Og de, der havde sat deres lid til sødsuppen, maatte nu ta til takke med forventningerne til andendagen – og de var nok ikke ret store.

Mens man spiste, spilleles »øwer buer«. Og inden sødsuppen bares rundt, kom skafferen ind med en tallerken og samlede ind til spillemændene. Tallerkenen sendtes ned langs rækkerne, og hver smed en to- eller fireskilling (eller senere 10 eller 25 øre).

Nogle steder brugtes paa lignende vis at samle ind til køksen. – »De æ da saa møj slem, æ køks haar swejen en stuer hwol o hin forkle; vil di gue folk her ett gi hinn en lille skjærv te hjælp te en ny,« sa skafferen gærne, naar han satte tallerkenen i gang. Og store kobber- og smaa sølvskillinger raslede i skaalen, mens drøj skæmt krydsedes over bordet. –

Køksens bestilling var saavist ogsaa baade anstrengende og ansvarsfuldt. Om hun følte sig som den vigtigste ved gildet, var det ikke uden grund. Som hun var den første, der toges paa raad, naar brylluppet skulle fastsættes, saa var det hendes omtanke og dygtighed, hvoraf det først og fremmest afgang, om brylluppet skulle blive nævnt som et gromt gilde, eller der bagefter blev fnist og skumlet i krogene. – Tænk blot, om man blev overgaaet af den frygtelige skam, at maden ikke slog til, eller øllet eller brændevinen slap op.

Naar man havde ædt færdig, og maden var skyllet efter med mange klare dramme, snakkede de ældre fornøftigt, og ungdommen spøjte ude paa »æ grønning«, indtil spillemændene havde faaet æde og begyndte at stemme klarinet og fiol inde i dansestuen. Saa stimedede alle til for at se »æ bruj blyw danset op«.

Skikken at danse bruden fra de unges lag og ind i de ældres brugtes alle vegne, men under forskellig form næsten

fra sogn til sogn. Nogle steder dansede bruden først med sin far, andre steder med brudgommens far. Andre steder, som Ølgod, dansede brudeparret første dans sammen, inden de ældre slægtninge efter tur dansede bruden op.

Var denne mere højtidelige indledning overstaaet, hvirvlede dansen af sted ind gennem en dunkel livsalig gildes- taage af støv og piberøg, madduft og sunde varme kroppes svedlugt.

Først naar dagen lysnede, standsede dansen, og man søgte soveplads, hvor saadan var at finde. De nærmest boende tog hjem. De længere borte fra, man ikke kunne huse i gildesgaarden, fik plads i de nærmeste gaarde. Og en del af ungdommen tog til takke med et leje ude i høgulv og lo for at sove ud efter dagens anstrengelser og samle nye kræfter til andendagen.

For 60–70 aar siden var to dages bryllupper ret almindelige. Og en menneskealder længere tilbage gik man ikke af vejen for et tre dages gilde.

Naar man langt op paa andendagens formiddag havde udsovet, indledede man dagen med en solid frokost lig den første dag. Havde man denne sat til livs, gik man over til nabogaarden for at danse der, mens ondenbordene dækkedes i bryllupsgaarden. – Det vil sige »gik« er et for adstadigt udtryk. Man løb og dansede af sted. Pigerne i kæde, og karle og mænd sprang buk – at sige da, hvis de ikke allerede var for usikre paa benene til denne idræt.

Derefter formede andendagen sig omtrent som første, kun lidt mindre højtidelig og lidt mere med drik, kan hænde og saa et lille raskt slagsmaal, naar der var folk med fra to sogne eller bolav med gammelt fjendskab imellem som f. eks. Lyne og Sdr. Vium eller Urup og Eg i Grindsted.

Først naar tredje dag lysnede, begyndte man at tænke paa hjemturen. De længere borte fra fik rigelig forsyning af spisevarer og da især brændevin med i vognen. Og saa kørte de. Var der flere vogne i følge, blev der gjerne kapkørsel, det var mændene lige i humør til nu.

Et gromt bryllup i Sdr. Vium

– Den 80aarige ungersvend Kræ Lorentsen i Lyne sidder en dag og fortæller os glade bryllupsminder fra sin ungdom (omkr. 1870erne).

Med et sprudlende humør, som mangan 20aars yngling maa misunde ham, beretter han om leg og glæder, som maa-ske ingen anden end han nu mindes – –

– – »Jo, se den gang var der noget ved at komme til bryllup, for da holdtes de i baade to og tre dage. Og der var altid baade mad og humør nok til alle dagene.

A husker især da saa møj et gromt bryllup, a var med til i Sdr. Vium. A var den gang karl hos min morbror i Lyne: De folk i Lyne og Vium kunne nu ellers ett rett godt sammen, der var dem saadn noget gammelt fjendskab imellem. Det var nu ogsaa nogle halvvilde nogen til at drikke og slaas, de Viumfolk. Men a har ett noget at klage dem paa, de var flinke imod mig. – Og a morede mig fortræffeligt til det bryllup.

A kørte med min morbrors spænd og havde en plag for til anden, og a følte mig som en hel hertug, for det var et raskt spænd. A tror nok, a kunne ha kørt dem forbi hver een i brudeskaren.

Ja endda, som a morede mig. – Da vi havde spist frokost andendagen, drog vi hen til nabogaarden for at faa os en dans der. Vi sprang buk hele vejen. Og saa var der en mand, der havde faaet lovlig mange punser, han gik paa næsen og fik hans kønne ansigt da saa møj grimt skamferet. – A foreslog, de skulle ta og vaske ham i en flaske brændevin, for den slags, vidste a, te han satte møj pris paa.

Men da han først havde mærket, hvordan det sved i skrabbet skind, saa mente han bestemt, te det virkede bedst, naar han tog det ind.

Ilav vi endelig hen i dagningen skulle til og hjemad, saa fik vi en stor dunk brændevin med os i vognen. Og den satte vi smag paa ude ved Lushøj lige Øst for Esbøl Bro.

Men det fik vi kun ringe ro til, for saa kom der en anden vogn og ville køre om ved os. Og det maatte den jo ett saa gærne, forstaa sig. Og a kørte til og holdt ow stillingen, selv om det kneb.

Men dagen efter saa siger min morbror: »Hwa, hwa hvordan i alverden er det, te æ plag ser ud? Den ligner jo næsten en sælhund, der æ jo skæl o den.«

Ja, det var et gromt bryllup det.« –

Og Kræ Lorentsens øjne ler med noget af ungdommens kaadhed fra de længst svundne glade gildesfærd. – –

Barselgilde

Ogsaa til barselgildet gjaldt lavets fællesskab, sjældent dog hele det store bydelav, som regel kun gildeslavet.

Og selv om man ved at melde om store barselgilder – i meget bryllupper ligt – med indtil 8–10 vogne i følge til og fra kirke og med dans om aftenen til harmonikamusik, saa blev disse gilder dog aldrig i størrelse eller fest som bryllupper.

Ligesom det var – og endnu er – en stor hæder at blive anmodet om at smykke bruden, saaledes regnedes det for en udmærkelse at blive budt til at bære barnet. En lidt mindre ærespost var »o tej æ luww aw«, gaa ved siden af hende, der bar. Men med hæderen fulgte ogsaa den skyldighed at give barnet en hel dragt. Hun, der »gjæk ve«, kunne slippe med et enkelt klædningsstykke.

Og med værdigheden som fadder fulgte pligten til at give en faddergave. – I Lyne, Kvong, Vium, Hemmet og vel nok flere steder ver det i sin tid skik med 10–12 eller endnu flere faddere, baade mænd og kvinder. Og den skik havde præst og degn ingen grund til at laste. For under første salme, efter at barnet var døbt, ofredes der. – Først gik hun, der bar, og hun, der tog luen af, op omkring alteret med barnet og lagde deres offer. Dernæst fulgte alle fadderne i en lang række efter alder og slægtsrang. Naar de kom ned

fra alteret efter ofringen, lagde de alle efter tur en skilling i barnets kristentøj (daabskjole).

Denne ofring til barnet i kirken brugte de somme steder i Vester- og Nørre Herreder, hvor man under ofringen efter brudevielsen ogsaa ofrede til bruden. I Øster Herred synes skikken derimod ukendt.

Regler og skik kan dog her som i saa meget skifte fra sogn til sogn.

Et skifter dog ikke, men staar fast alle vegne: Lavets skyldighed til at slaa kreds om den enkelte og gaa i fællesfølge i livets store skæbnestunder. Og denne skyldighed gjaldt ikke blot glædesfesterne, men fuldt saa meget jordefærd og ligfølge.

Den sidste rejse

Naar een var død, blev der i Ølgod og Strelluf straks ringet med kirkeklokken. I Lyne ringedes først, naar graven var kastet. I Lyne brugtes ogsaa, naar graven kastedes, at tage de øverste grønne tørv og lægge til side, de blev saa siden lagt oven paa den tilkastede grav og klappet til.

Jordefærdsdagen samledes hele lavet i liggaarden. – »Waa-herr gi Dig Glee for di Sorre,« var i Tistrup, Hodde, Thorstrup og maaske flere sogne gæsternes hilsen til de sørgende.

Saa bænkedes man. I Ølgod som regel i stuen ved siden af, hvor liget laa. I Lyne og Kvong og flere sogne i Nørre og Vester herreder stod den aabne kiste med liget midt i stuen, og bordene, hvor der spistes, var saa stillet i hestekoform uden om. Naar man saa havde spist, gik man, i hvert fald da slægten, hen, lagde haanden paa den døde hoved og sagde: Tak for mad. – Endnu regnedes den døde med til lavet.

Var man færdig med at spise, blev liget sunget ud: Man sang en salme, saa traadte degnen hen til kistens hovedende og oplæste den afdødes testimonium, en i blomstrende vendinger affattet levnedsskildring af den afdøde. I stedet for testimonium brugtes lige saa tit gravvers, forfattet og pren-

tet af degnen. Disse gravvers blev siden sat i glas og ramme og hængt op paa en hædersplads.

Igen sang man en salme. Og saa gik slægt og grander een efter een hen og tog farvel med den døde. Stiltiende lagde de højre haand over ligets foldede hænder, dernæst over dets pande. – En tavs, men gribende afsked med den, som nu her-efter kendtes uden for lavet.

Smaa børn blev, tit ustyrlige af skræk, løftet op for at se og tvungen til at røre ved liget, for saa blev de ikke siden ræd for at se lig, hed det sig.

Saa lagdes laaget paa, og kisten førtes ud – tit gennem en vinduesaabning, hvor man stødte sprossen eller karmen ud. Det var et sikringsmiddel imod, at den døde som genganger skulle vende tilbage. For en genganger kunne kun finde ind ad den vej, liget var baaret ud. Og naar vinduet sattes paa plads, var der jo ingen vej ind.

Et af jordefærdens vigtigste afsnit – maaske det, der i folks omdømme betød mest og vejede tungest i de efterlevendes minde – det var at faa liget sunget ret ud. – Det var de levendes afsked med den døde, og den dødes hæderlige dragen af gaarde.

– For omkr. 100 aar siden døde et fattiglem i en lille rønne i Nollund i Grindsted og skulle jordes. Lignende er hændt baade før og siden og glemst igen. Men jordefærden her mindes.

Som skik var ved saadan lejlighed, skikkedes bud til den gaardmand, der stod for tur i sognekørsel om at sende et spænd til at køre liget hen, og til andre sognemænd om at møde eller sende karle til at bære.

Og som skik vel ogsaa vanligt var, sendte gaardmændene deres knægte og yngste karle til den bestilling. – Blandt disse knægte var ogsaa den senere gaardejer Kristen Forsum i Lindbjerg (d. 1917 ca. 80 aar).

Det blev saaledes en flok store knøse, der jordefærdsdagen mødte for at føre liget hen. Ingen af dem havde rime-ligvis været med til et jordefærd før. Men eet vidste de alle,

at før de bar liget væk, skulle det synges ud, hvordan saa ellers det gik til? Det skulle ikke føres hen som et umælende kræ.

Nogle foreslog een salme og nogle en anden. Det trættes de lidt om, men blev saa enige om, at det kunne være lige fedt – for ingen af dem kunne synge en salme. Saa var der een, der foreslog, at de skulle synge: »Den gang jeg drog af sted.« Den kendte de alle.

Og med den salme blev da liget hæderligt sunget ud, saa det kunne føres til graven paa menneskevis. – – –

Ordentligt sunget ud og hæderligt ført af gaarde, det var den dødes afsked med den hjemlige kreds. –

Saa bugtede sig da ligskaren ad bygdens gamle kirkevej – her, hvor saa mangt et varslende skyggetog ved nattetid var set skride af sted – frem mod sognets kampestenkirke og slægtens viede gravplads.

En snes vogne eller saa var regnet for et godt ligfølge. Og at blive pænt fulgt hen, var en hædring, der agtedes højt og vejede tungt.

Man »fulgte hen«. Og »hen« er i almuesmaalet ens med bort: Den døde, der førtes hen eller bort, fulgte man paa vej over skellet mellem de levendes og de dødes bolav.

I de allerfleste sogne i Horne Herred – maaske engang brugelig skik i alle sogne, men nu slettet af mindet – holdt ligskaren under kørselen til kirken stille et bestemt sted, »æ beddstøj«. I Kvong var det ved dammen Vest for præstegaarden. I Lyne, naar følget kom til kirkejorden Vest for kirken. – Stedet i Thorstrup kaldtes »æ klokpøt«. I Tistrup var stedet paa banken lidt Nord for kirken. Ogsaa i Hoven og Ansager mindes skikken endnu af de gamle.

Man holdt stille for at bede Fadervor, hed det sig. Og adskillige i ligfølget sad sikkert andægtige og læste deres Fadervor igennem. Imedens sad andre og tog syn ud over sognets marker – tilbage og frem. Tilbage, der hvor de levende hørte til, og fremad mod dødningernes viede boplads. –

En egen højtidsfuld afskedsdvælen, før de fulgte den døde »hen« over skellet, ud af granders og sognets lav.

Kun en kort stund holdt ligskaren stille, saa skred den fremad paany. Kirkeklokken tog til at ringe. Og i Tistrup og flere andre steder sprang ligbærerne af vognene og gik hen paa siden af ligvognen, to paa hver side.

Og under klokkens viende klang, med grandernes følge og med æresvagt om kisten drog saa den døde over skellet og ind paa de dødes boplads, hvorfra ingen af de jordfæstede med fred vender tilbage.

DE GAMLE FORTÆLLER FRA UNGDOMMENS TID

Dans over lergulv

Bryllup, barsel og jordefærd – Livets lyst, dets fornyelse og forkrænkelighed – Livsløbets højder op over hverdagens sletteland.

Men ind imellem disse store skelsættende festdage havde hvert aar sine mindre sammenkomster indenfor gildeslavet eller blot den nærmeste grandekreds: Gilder og bojler, lege-stuer eller forsamlinger, flere eller færre, alt efter som tid og kaar var til.

Julebojler (bojle: budøl) hørte ikke blot Julen til, men var i efteraaret og vintertiden et fællesnavn for alle sammenkomster med god mad. Og der var bindegilder, naar een ved et

bindebrev var bundet til at gøre et gilde. Rejsegilder, naar et nyt hus var rejst.

Høstgilder – opskywr, som de her nævnes – var heller ikke ukendte, selv om de aldrig her blandt høslætfolket havde den fylde og betydning – kultus, fristes man til at sige – som blandt høstfolket i andre egne. Man holdt dog den skik i hævd, at de, der havde hjulpet i slæt og høst, saavel som gamle og svagelige slægtninge hver fik en »op-skywrkaag« (et rundt sigtebrød).

De unges sammenkomster hed i vore bedste- og oldeforældres tid legestuer, siden kaldtes de for »unng jullbojler« – og den største adskel laa kanske i navnet. For ellers var disse sammenkomster før og siden vist hinanden meget lig. Det var en frisk og danseglad ungdom, der stævnedes sammen i en af grandernes storstuer.

Vore bedsteforældre havde det forud for vore oldeforældre, at de saa smaat begyndte at faa smag for den luksus at danse paa fjælegulv i stedet for paa lergulv eller teglstensgulv, som hidtil var regnet for godt.

Min mor fortæller, at i hendes unge dage i 70erne og 80erne var der kun tre steder, hvor de dansede paa fjælegulv: Thorlundgaard, Lille Grønlund i Lindbjerg og Fynbo-gaarden i Hejbøl.

Dansemusikken var gennem lange tider ens: En spillemand med harmonika. Skulle det være særlig gromt, fik man een med fiol. Meget sjældent var det til en almindelig julebojle saa fint, at der var to spillemænd.

Dansene var ligeledes gennem adskillige slægtled noget nær de samme turdanse: Totur, Tretur, Firetur, Kanon-Firetur, Svebsk, Svingkontra, Store og Lille Hamborg, Galopade, Lille Jens fra Varde, æ toppe Hønn, æ Røv te æ Dar (Lønborg) o. m. fl., alle disse rigt afvekslende kæde- og pardanse, som unge og gamle sammen i skøn enighed trippede, traadte og trampede. Sammen med fjælegulvet blev Valsen gængs. Denne dans var vel ogsaa brugt før, men paa fugtigt lergulv gik den lidt træls, deregnede Hopsa eller Polskdans

sig bedre. – Vi mindes forresten en lille krønike om, hvad fugtigt lergulv i en dansestue ka føre til. –

Jo se, det var i Aalling i Ansager, der var gilde. Spillemanden var ikke ret stor, men han brugte høj hat, og det hjalp lidt paa størrelsen. Han havde den vane som andre spillemænd at trampe takten, mens han spillede. Dette satte dygtigt mærker i det klæge gulv. Og efterhaanden fik han sparket sig ned i et helt hul i det hjørne, hvor han sad. Saadan trampede han natten igennem. Og hen i dagningen var han saa langt nede, at man bare kunne se det øverste af hans høje hat. – –

Det turde kanske være løgn saa omtrent. Men sandt er det derimod, at mangel en danser traadte saa kraftigt til, at træskoene stod plantet i leret, og dansen gik videre paa hosesokker. Den fare var udelukket, hvor gulvet var af teglsten, eller hvad ogsaa kendtes: Kampestenspikning, der kunne takten trædes med appel, saa det gjaldede fra støvlesinker og træskoringe.

Et saadant danse-gilde gik ind midt paa eftermiddagen og varede som regel natten ud. Den mest gængse beværtning var skaarne mellem-mader med varmt øl til. Hen paa natten blev som en særlig forfriskning baaret fedt og brød rundt i dansestuen, pigerne fik øl til, og karlene rigeligt med dramme. Det pirrede humøret og ga kurage. Og var man træt af at danse, tog man fat paa at slaas. Det var noget, der hørte sig til – om ikke alle saa dog de fleste steder.

At slaas med humør

Et gilde uden slagsmaal var som øl uden humle.

– Der var bryllup i Hedehusene. Det gik med liv og løjer. I laden dansede de. I stuerne spillede de kort og drak kaffe-punse.

Saa røg nogle uklar om kortspillet. Og i samme go lav var slagsmaalet i fuld gang.

De, der sad inderst paa vægbænken, kunne ikke slippe

ud. Troels fra Egs mølle satte lige haanden for et karm vinduer og stødte dem ud – krammet var jo ikke saa solidt –. Den vej slap han ud, og flere fulgte efter.

Men bedst, som de bøvlede løs paa hverandre derinde i stuerne, kom en af kvindfolkene farende og raabte, at de skulle endelig komme og hjælpe, for nu sloges de ude i laden.

Saa maatte de jo til at gøre det færdig i en snarhed, for at de ogsaa kunne naa at komme med i det andet lav.

Det var bryllup med humør i.

Hedeegns folkene havde vist ord for at være særlig slemme til at slaas. – Troligt nok. Det var udflytterne og hede-dyrkerne. De var tit haarde i kanten og mere vant til at klare sig selv og hævde sig enkeltvis end til at færdes i sam-lav og lempe sig efter andres tække.

Det kunne være ondsind og gammelt fjendskab, der tir-rede til slagsmaal, naar brændevinen ga kurage. Og derom ved man at melde.

Men det af den slags, der bedst huskes og helst fortælles om, er dem, der sloges med humør. Gav og tog de nødven-dige klø som en afveksling og fornøjelig styrkeprøve i puste-rummene ind i dansen eller kortspillet.

Slaas, naar det bød sig, men med humør og med omtanke til at holde op igen, naar man hellere skulle danse eller ha mad. Det var ret gildesskik.

– Til et gilde i Vester-Hejbøl var de kommen saadan i haarene paa hverandre, saa de ikke var til at faa skilt ad igen. Dansen var gaaet i staa. De, som ikke sloges, var sultne, men der var ingen udsigt til at faa mellemmad.

Manden i gaarden var fuld, og konen kravlet i seng. Og mandfolkene sloges længer jo værre.

Saa løber en af karlene ud i stalden efter en af hestene og trækker den ind i storstuen, hvor de sloges.

Det ga rydelighed. – –

Store Nis i skorstenen

Fra et rejsegilde i Øster Hejbøl i min fars drengetid, fortæller han (født 1864):

»Hjemme paa vor mark havde vi et lejehus. Folkene, som sad til leje der, havde faaet en datter gift, og saa skulle de ha et lille hus bygget paa en hedelod, de havde fæstet.

Da de havde huset rejst, holdt de rejsegilde, som det hører sig til. Og det var ikke det bare ene tutvand, de drak.

Jeg var den gang 14–15 aar og ville nok se, hvordan det gilde spændte af, saa jeg holdt øje med huset.

Hen mod aften begyndte de at blive livlige. De sang og skreg op og løb efter hverandre rundt om huset, ligesom de var ved at klafonnes.

De løjer ville jeg godt med til. Men da jeg kom hen til gildeshuset, stod kvindfolkene og keg ind ad vinduerne. Og inde i stuen sloges de ret til det knøg efter.

Lille Murer Guldager og store Nis fra Galtho var kommen i totterne paa hinanden. Guldager var kun omtrent halv saa stor som den anden. Men han var nok alligevel den stærkeste, for knagstærk var han, og han fik Nis knoklet op paa arnestedet og op i den aabne skorsten. Der havde han hold paa pryglen og kløede ham godt.

Store Nis bandte og galede, saa det røg ovenud af lyren. Slaa kunne han ikke, for han havde hoved og overkrop klemt op i skorstenen. Men sparke kunne han da. Og aske, sod og skaar af kaffekanden knøg over hele stuen.« – –

– Og som det bryllup og det rejsegilde er fejret mangfoldige bryllupper og bojler, hvor folk kom sammen for at more sig.

Baal i natten

Ogsaa dagligdagens arbejde kunne – selv her under enkelt-driftens former – virke samlende og føre folk sammen i større eller mindre lav. Slætten var især det arbejde, der

kaldte paa fællesfølelse og feststemning. Høsten vel ogsaa om end her i mindre grad.

Men det skete nu og da i vaar- og sommertiden, naar hedebonden i mørkningen stod ude ved sit kaalgaardsdige og tog skøn over de hedebrande, der glimtede og glødede rundt i synskredsen, at han tog sig for at gi særlig agt paa et af de mindste baal derude i skumringen. Han granskede nøje størrelse og retning, røg og ildskær, indtil han var klar over, at det der, det var ingen hedeild, men en vaageild – hvad enten saa han kendte det for lysningen fra en teglovn, en pottebrænding eller brænding af asketørv. Og da kom der tit en egen uro over ham, saa han fik trøjen paa og stak af sted ind over lyngen i retning af ildskæret. –

Baal i natten har alle tider haft en egen dragende magt over mennesker. Det er, som skæret rører en urdrift i deres sind. En drift, der higer ind mod ildens lyskreds. – For hvad? – For at samles i kreds om ilden, som de engang i ukendt fjærn urtid første gang samlede i fællesskabets første kreds om det første baal –.

Baal i natten samler, som de gennem ukendte tider var samlingstegn og samlingsplads for det lidet, der var af fællesskab imellem mennesker.

Og baal i natten var samlingssted for hdebønder som for urtidsfolk.

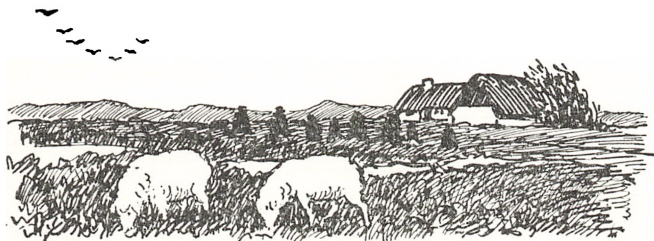
Derfor vidste pottekonen og hendes mand, naar de i mørkningen stillede an med en brænding og tændte i »æ ildpøt«, at de næppe kom til at vaage ene natten over.

Den samme forvisning havde de, der om natten passede asketørvsbrænding eller ilden i malkøllen. Og den mand, der ved teglovnne passede fyringen om natten, savnede sjældent selskab.

Var der end langt til naboer, skæret fra ilden saaes dog endnu længere og lokkede folk til. – Øl og brændevin var der altid at faa. Og kunne en harmonika skaffes til veje, blev det let til en lille dans, om der var ungdom nok – og hvor er der ikke ungdom i kredsen om et natligt baal.

Teglovnens var den, der samlede flest. Baalet her var baade størst og længst varende, gennem en uge eller mere. Her var varme i overflod. Og var der af stænger og tørv lagt tag over fyrgraven eller »æ forhus«, da var her herligt læ imod vejr og nattekulde. Og »teglowns-sjov« blev et fast led i sommertidens fornøjelige sammenkomster.

Der blev ved teglovnens-sjov som ved maltkøllen og anden vaageild danset, spøgt og skæmtet drøjt – ogsaa imellem

kæmpet drabelige slagsmaal, som der stedse er blevet, hvor kvindegunst har været attraaet.

Men det hændte ogsaa tit, at man rykkede sammen i slutted kredse om varmen og lysskæret og fortalte. Og her i disse natteimer er størsteparten af, hvad folk ejer af overleveringer: Sagn og eventyr, viser og tro, vandret fra led til led i slægten og har vundet fornyelse.

Det ligefrem voksede frem af sig selv, her hvor nattens mørke og ildens flakkende lys flød sammen til det evigt dragende og koglende baalskær.

Digt og pral

Og her ved vaageilden som i julebojlernes sluttede samlag kunne mærkeligt aabenbare sig en ellers vel dultet tvehed i Vestjydens karakter.

Han, der til dagligt færdedes stiltfærdigt og beskeden i færd som i tale, mere ræd for at synes hoven eller »stuer i æ slaw« end for noget som helst andet. Han kunne nu paa

een gang svigte sit beskedenheds-ideal og lade sin til dagligt tøjlede fantasi blomstre ud i festlig og storstilet pral.

Ikke saaledes, at alle i kredsen sad og overbød hverandre med store ord. Det gik helt anderledes stilfærdigt til. Der var kun en enkelt eller to – som regel altid de samme – der faldt for fristelsen til at give sig fantasien i vold og berette eventyrlige ting og oplevelser, næsten altid fra den gang de tjente »ud ad Sønder o«.

– »Ja, uha endda, sikke en løwmaadd vi fæk dærr,« fortalte gamle Hans Jakob tit. – »Vi od flæsk te kjød o draak æ fjæt te. – De waar jen gaang, te vi fæk rissengrød kogt i de baare smør, da waar dæ ligodt en kaal, der od for møj. Vi maat ha ham saaret (surret) mæ simm o trimmel mæ ham udd o æ grønning en gue stowns tij, hejzen haad han spraaken for wos.«

Og en anden – alvorsmand ellers under alle forhold – fortæller:

»Ja, I ka slet ett forestill jer, som vi waar plawet mæ skræjerbiien (stankelben). Di kaam drywen i stuer swærm, saan te vi røw'em sammel mæ rywer o saat dem i stak lisom hye. O naar saa di waar taret, kjorr vi em hjem i stuer laser (læs) o brugt em te o strø æ swyn mej.« –

Og de øvrige rundt i kredsen sad i stille fryd og tog fra med hovednik og smaa stilfærdige ytringer. Og de gottede sig dobbelt, fordi hver enkelt i sig selv, kendte noget af samme trang til at slippe fantasien løs ud i mærkværdige oplevelser, om ikke de bevidst holdt den i ave.

Derfor gottede de sig hjærtensinderligt i stedet for at forarges, det, der ellers var og er vestjydsk folkesinds første og stærkeste udslag, naar det stilles over for noget, som føles opstyttet eller udpyntet.

Men der er flere former for pral. Ogsaa dem man knapt venter at finde. –

Et fælles jydsk – maaske fælles dansk – folkeideal er det beskedne, det, der under ringe ydre gemmer et rigt indre værd, den oversete og ringeagtede, der en dag uventet aaben-

barer sig som helt og redningsmand. – Dette ideal er kendbart lige fra Amlet- og Uffesagnene, gennem folkeeventyrernes mange former for Esben Askelad til folkeviddets talløse æmter og krøniker over dette emne. Og dette dulgte værds ideal er vel nok mere udformet og fastslaaet her i Vestjylland end i nogen anden dansk egn.

Hvor talløse er ikke fortællingerne om præster, herremænd og kloge bønder, der for deres tarvelige udseendes skyld bliver antaget og behandlet langt under deres værdighed, indtil de tilfældigt eller med en sagtmodig, men bidende ytring, aabenbarer deres sande jeg og gør alle dem til skamme, der før har hævet sig paa deres bekostning.

– Den sikreste vej til folkeyndest blandt Vestjyder er endnu som forhen at te sig mest muligt beskeden i ydre og fremtræden, ringere, end man har adkomst til. –

En kendt – nu afdød – mand i Ølgod sogn, velhavende og med større fond af kundskaber end de fleste af hans lige, lignede efter sigende tit mest en bisse i tøjjet, naar han færdedes ude omkring til marked eller møde. – Revnede træsko bundet sammen med strikker, en skyggeløs kasket og en pjaltet overfrakke holdt sammen om livet med et stykke reb, i den mundering var han kendt af mange. Men de, der vurderede ham efter udseende, skulle nok før eller siden komme til at sande deres fejltagelse.

Saaledes kommer Ebbe en aften i sit vanlige antræk ind paa kroen i Ølgod. Han sætter sig nederst ved bordet og beder lavmælt om en omgang til dem, som er i stuen.

Kromanden, der er ny paa stedet, kender ikke Ebbe og tar ham for en bos. Derfor kræver han omgangen betalt forud.

Ebbe begriber ikke en saadan ugæstfrihed, han ber for sig, prøver med kønne ord og fromme miner at røre kromandens haarde sind. Men denne bliver kun mere vis i sin tro: En bos, der vil snyde sig til en skænk. Og han affærdiger kort al videre parlamenteren: Pengene paa skiven ellers ikke en draabe!

Saa prøver Ebbe en anden udvej: »Kanske en af de gode mænd, der sidder her, vil sige god for mig for den tokrone?«

Men mændene, der kender ham, sidder i stille hjertensklemmende fryd over komedien. Ikke tale om, at de vil sige god for ham, ikke en øre. De nægter det kredsen rundt.

Da sukker Ebbe tungt over menneskenes haardhed og over egen betryk: »Ja, havde een endda bare den sølle tokrone.«

Saa begynder han at lede i sine pjaltede lommer og hiver indholdet op paa bordet – Pengesedler, store og smaa, fra alle lommer.

»Ja, papir har een jo, men en sølle tokrone, hvor mon een ska hitte den?«

Det bliver til en hel pengedyngge foran ham. – Nogle tæller 8 tusinde andre 9. Lige meget. Det var i de dage en hel formue. – Saa endelig finder Ebbe en tokrone i sin vestelomme. Og komedien er forbi.

Det er ogsaa en form for pral – tiere brugt under mange former, end mange maaske tænker over. –

For pral er at digte sig ind i det ideal, man stærkest atraar.

Det kan gøres uden ord i egne tanker og forestillinger og føre sin mand til at blive drømmer eller sværmer.

Men oftest udløses det under bojlernes samlav i en festlig brovten – eller blot lytten til andres pral – det, der siden genfortælles og skaber æmter og spirer til begyndende sagn-dannelse.

De gamle fortællere

Fortælle, det var noget, de gamle forstod. – Den kunst glemte nutidsslægten, da de fik lært at høre paa foredrag og læse aviser. – Hvor faamælt og lukket end den gamle hedebonde var til daglig, sad han ved en skervindsel i en julebojles samlende lav eller en vaagenat i forhuset ved en teglovn eller en malkølle med en lyttende kreds om sig, da kunne han aabenbare sig som den fødte fortæller.

Sindigt og sagtmælet faldt hans ord, oftest i en egen ordknap fortællemaade uden overflødig forsiring, men med et eget tørt lune lurende bag ord og stemmeføring – Og æmternes sidste samlende ordtag traf altid, hvor det skulle.

Selvfølgelig var denne fortællekunsts naadegave ikke skænket alle. Men sjældent var en kreds samlet, hvor ikke een eller to kunne tøes op til at fortælle.

Bedst var det, naar to eller tre i kredsen ligesom kunne ærte hinanden frem. Det blev da som en folkepoetisk mandejævning, hvor fortællerne satte deres stof og fortællekunst ind overfor tilhørernes domstol. – Som urter af grøn engbund, kunne da æmternes og overleveringens mangfoldighed myldre frem i broget frodighed. Hver lille enkelthed for sig dog præget af folkesindets tragten og ubevidst formet ud fra folkedigtningens uskrevne, men ældgamle love.

Jens Christian med hovedet i grødgryden

Smaatræk om kendte eller navngivne folk gjordes nærværende eller fik ny farve ved at genfortælles i en gildesstues samlav. Hør blot:

»... Jow, ham I. C. vi snakkede om for lidt siden – I ved ham, æ minister, der blev den ypperste mand her i æ land næst efter kongen selv. Han stammer, som I ved, fra en hedegaard der ovre i Paabøl i Hoven sogn. Han fik i sin opvækst samme opdragelse og omgængelse som andre bønderdrenge paa den tid. Men noget af en kunstig klør var han, og der fortælles mange sjove træk fræ hans drengetid –

Ja, vist saa, det forstaar sig. Nu han er blevet en stor og berømt mand, fører det let til, at der fortælles mange træk, som knapt var husket om almindelige folk.

Nu skal I lige høre, hvordan det gik, da Jens Christian ville ha skower.

Jow, ser I: som de fleste drenge den gang var Jens Christian meget ilyst for skower – I ved, den skorpe, der bliver paa bunden af gryden, naar der koges grød. Det var den gang jydepotter, man brugte paa den aabne skorsten.

Jens Christian har den gang været fire, fem aar. En aften, mens hans far og mor var ude at malke, faar han saadan en lyst til skower. Den sorte grødgryde stod paa bordet, for de havde nylig ædt djer næder.

I gryden var der godt med skower, om man bare ku faa dem løs. Først prøvede Jens Christian med en træske, men det ga for lidt, blot lige til at gi smag for mere.

Saa hittede knægten paa at stikke hovedet ned i gryden og gnave æ skower løs med tænderne. Det var slet ikke ueffen,

da han først fik hovedet ned i gryden, for det kneb lidt at faa det gennem den snævre munding – som I ved, snævres jydspotterne stærkt ind op til mundingsranden.

Skowerne smagte, som skower smager. Men da Jens Christian havde forsynet sig godt og ville fri af gryden, kunne han ikke faa hovedet tilbage. Ørerne strittede imod.

Og da hans far og mor kom ind fra malkningen, sad drengen fast med hovedet i gryden og vrælede.

Hans far prøvede at hjælpe, men ku ikke faa drengen løs.

»Vi kommer vist til at slaa den gryde i stykker for at faa Jens Christian fri,« sae han.

»Slaa gryden i stykker. Ikke tale om,« sae Karen. Hun var kendt som en dygtig, men bestemt kone i sit hus – »Det er min bedste gryde. Enten maa Jens Christian blive, hvor han er, til hans kæver skrumper lidt ind, saa han ka faa

hovedet til sig. Eller aasse maa vi prøve at vrikke ham fri.«

Mads Christian Paabøl var en stiltfærdig og besindig mand, han gik i gang med at faa gryden og drengen vrikket løs fra hinanden.

Men siden ga han sin dreng en ny og god leveregel mere:

»Ja, ja, min dreng, det er godt nok at begynde fra bunden af. Men lad hellere æ skower sidde end faa ørerne i klemme.« – –

En howres aften hos Kræsten og Lovise

Og ind imellem skød nydigtningen sine skud, tit overleveringen saa lig som een trævlekone i engen den anden. Men ogsaa nu og da med et personligt særpræg fra sit navnløse udspring.

Jeg mindes netop en saadan nydigtning, som min gamle ven, Kristen Snedker, engang fortalte en frodig fortælleaften i et lille sluttet lav. Han lægger sin fortælling i munden paa en anden: Hans Lausen fra Jægum. – Om denne Hans Lausen nogensinde har været til, aner jeg ikke. Muligt er han kun et navneskjul for den egentlige fortæller?

Men eet ved jeg: Selv om Hans Lausen muligt er fortællingens ophav, den har næppe tabt ved at genfortælles af min gamle ven, hvis fortællekunst jeg trakter at efterligne, men vanskeligt nogensinde naar. – –

Vi lader altsaa Hans Lausen fra Jægum fortælle med Kristen Snedkers ord:

»Hør lille folkens, vil I gi awt en bette graan, saa ska a liig beret for jer om den gaang, te a besøgt Kræsten o Lovise.

Jow, sir I, imen a tint kongen som soldaat, da waar a manne gue gaanng en lille smut indenfor o Amalenborre o sie te Kræsten den Niin. Han waar altijer glaa for, naar en vill si indenfor o ta en lille slaw skevindsel mæ ham. – Faa-stosi, de ka jo ow blyw træls nok o sed som konng. Saa let plasir imell ka jo værr en sær skjøn adspredels.

O da a haad tint mi tij ud o drow hjem, saae Kræsten den Niin te mæ: »Hør, Hans Lausen fra Jægum« – saae han – »skue du engaang komm her ind te æ staj, saa sie endele herop o Amalenborre, saan te vi ka fo wos en lille skevindsel. Vi ka jo altier sawt fo fat o en par ministerr te makker.«

No, a drow hjem. O der gjæk or, inden a igjen kaam te kongens staj. De æ jo ingen smutvej, som I jo wal ved.

Men saa skir'et, te a æ derøwer mæ en drøwt lamm. O da a saa haad æ kræ godt awleviret, faalder'et mæ i æ tanker, te a liij vill sie op te Kræsten den Niin o Lovise, huden di no sod o haadet.

No, a gjæk derop. O for mæ o sie te, waar alting akkurat som sidst, a waar der. A letter o æ klink o linner æ dar. O derr sedder Kræsten denn Niinn i æ siimstuel for æ buerænnd o løs i hans stuer skatbog, akkuraat lisom han plejer.

Han letter si let i æ sædd o skøgger mæ æ haaend øwer æ ywn.

»Men hwa døolen æ de?« sejer han. »Er'et da et lijfram Hans Lausen fra Jægum, dæ kommer?«

»Jow,« sejer a, »de æ mæ.«

O Kræsten den Niin tirror rundt o æ hiel hentejn: »Da waar'et endda kjøn a dej o sie indenfor. No ska vi relefon ha wos en howres awten!«

O han linnner æ dar o kaalder ud i æ køkken: »Lovise! Lovise! Haa du tij o sie herind. Her æ kommen stuer fremme!«

Let atter kommer saa Lovise fram i æ dar. Hun haad nok van ve o dejn te brø, ku a sie. – – Jow for hun støj ino i æ særkærmer.

O hun waar næsten lisaa hentejn ve o sie mæ som Kræsten den Niinn waar.

»Jamen æret da ett ligfram Hans Lausen fra Jægum,« sæjer hun. »De waa regtenok da pæn a dej o sie ind te wos. Væsgue o sed hen te æ skyw o fo dej en bid brø o en dram, o en slurk aa æ kows!«

O Kræsten den Niinn fæk skikket boj atter tow aa æ ministerr – o de endda en par a di grommest, – saan te vi ku fo makkerr te en skevindsel.

O saa fæk vi wos en gimytle awten, saan vi glemt hiel, hwa æ klok slow.

Saa hen ad o æ awten kommer Lovise o prikker te Kræsten den Niinn: »De æ sengetij, Kræsten, æ klok æ manne!«

»Hys forstyr wos ett, a spiller jenn i kløer,« sæjer Kræsten den Niinn. »Go du kuns hen o leg dej, Lovise. Vi ska liij ha wos nower omgang ino, de æ jo ett hværr awten, vi haar Hans Lausen fra Jægum herr øwer!«

Saa gjæk Lovise, for de waa ve o vær ud o æ awten. Men vi bløw ve o spill en gue stowns tij, for Kræsten den Niinn vill slett ett hør taall om o hold op. – »Vi ska telefon ha nowd ud a Hans Lausen fra Jægum, no han enle æ kommen!« saae han.

Te sidst begyndt æ ministerr o gaaff o renn vild i æ makkadorer, for di sku jo tile te fars o æ maan o i law mæ djer haandtiring, de forsto si. O saa bøj di omsier gonat o gjæk djer vej.

A sku jo saa ow te o list aw. Men saa sæjer Kræsten den Niinn: »Aa hør, Hans Lausen fra Jægum, du maa snaar heller leg dej ind her ve wos i næt. De æ snaar for silde no o komm te stagren ud i æ bøj atter losij.«

A takket for æ teboj, for de waar ett først gaang, a haad losiret ve Kræsten o Lovise, naar te a haad van der te en skevindsel, o de saa waar bløwen let sildeawte for wos.

– Hør, sej mæ engaang lille folkens: Er der nower a jer, der nowe sinn har van op o Amalenborre?

– No, nej, de ku a jo wal ved? – Men I haar da wal hør æ goer omtaall. O saa ved I jo ow, te Amalenborre æ nowd gammelawte husning. O de æ let gammeldas i æ indretning der, som en jo ka vint atter æ aalder, de haar. Djer sengekammer æ liij ind fra æ stoww, o æ senge er a di herr gammeldas indlukket, I nok ved, di herr alkovesenge, dem mæ skoder for, I haar jo wal sie den slaww.

A haar saamænd nower gue gaang farr sowet i æ øster seng derinnd, o Kræsten o Lovise i den te vester. O a belawet mæ jo o, som a plejet, o krøwl op i æ øster seng.

Men saa haad di skam, sinn a waa der sidst, gan hen o byt om mæet. O da a skobber æ skodd fræa o vil te o slaa æ dynn te siij – trow mæ – saa leger Lovise dærr o sower.

Da bløw a ligodt lisom let fjale ve'et.

Men a haar allder sie Kræsten den Niinn morr si saan som den awten.

Nej, de er no ves: de waar ligodt en howres awten den. Joww, de waar'et – sjæl om de saa ow nær haad tæjen en ennd med en forskrækkels.

Jow, de waar reten en howres awten!« – – –

– – –

Overfladisk set af dem, som er fremmede overfor bondesindets udtryksformer, kan denne lille fortælling let tydes som en respektløs gøren løjer med et folkekært kongepar.

Og saa er det dog netop det modsatte: En hyldest og hædring af en konge, man agter som landsmand, værd baade at tjene og gæste.

Det er værdsatte hjemlige skikke og forhold, først og fremmest god gammeldags bondegæstfrihed, fortælleren her har digtet ind paa kongeslottet. Det gør kun den, der har samfølelse med sin konge, aldrig den, der staar fremmed eller fjendsk overfor det fremmedartede højfornemme.

Og som Hans Lausen fra Jægum skildrer sit besøg paa Amalienborg, netop saaledes formede sig fra først til sidst et uventet, men kærkomment besøg i et vestjydsk bondehjem. Det var hverken fest, gilde eller bojll. – Det var ret og slet djærv gæstfrihed og en »howres awten«.

– – –

– Vist saa: Bejledage og bojledage er ikke alle dage – men de er der dog og lader sig ikke tie ned eller kvæle i søgnedags slid.

Og fik end hedeboendernes kaar rigeligt tilmaalt af slid og

strøb, graavejr og blæst. De blev dog ogsaa tildelt festlige dage under solens tegn – hver enkelt sit eget tal efter sin egen skæbne.

Og nu som før skifter skygger og sol ind over det vestjydske land.

Brede skygger med solglimt ind i.

STEDNAVNEREGISTER

- Aadum 15, 57, 61, 96, 106
Aalborg 163, 164
Aalling 62, 229
Aarre 79
Aasted 63
- Agersnap 45, 59, 72, 215, 217
Agersnapgaard 29
Ansager 13, 32, 47, 62, 93, 128,
136, 225, 229
Arvad 161
Assenbæk 77
- Bejsnap i Ølgod 30, 76
Bejsnapgaard 60, 95
Bjerggaard i Vostrup 182, 189
Blaabjerg 155
Borris 86, 161, 191
Brande 160, 161
Brorsbøl 63
Brørup 186
Bur 97
Bøel 62, 186
Bølling Herred 165
- Dannevirke 107
Dejbjerg 61, 117, 164
Drongstrup 161
Dybvadsrække 41
- Eg 28, 213, 220
Eg Vandmølle 230
- Egknud 52, 71, 128
Egvad 61, 165
Engebæk 28
Esbjerg 97
Esbøl Bro 221
- Fahlen Kro 79, 97, 98, 145 ff, 156
Faster 86
Fjerbæk 62
Foldager i Thorstrup 29
Forsomho 105
Forsomhogaard 139
Frifelt 25, 26, 28, 50, 83
Fruergaard 161
Fynbogaarden 11, 45, 123, 228
- Gaasdal i Borris 86
Galtho 51, 231
Gammelgaard 29, 83
Gonsager 128
Grene i Hoven 23, 62
Grimlund 41
Grimstrup 79
Grindsted 29, 38, 41, 61, 62, 64,
83, 137, 213, 224
Grønlund 91
Gudena 159
Gundesbøl 15
- Haarholm 189
Haarkær 11, 41
Hallum 63

- Hammerum 135
 Hardsyssel 163
 Hastrup Sø 160
 He 97
 Hedeby i Stauning 177
 Hedehusene 13, 45, 59, 77, 78,
 122, 211, 229
 Hejbøl 18, 40, 45, 50, 113, 228, 230
 Hejnsvig 14, 82
 Hemmet 155, 213, 222
 Henne 79
 Herning 100, 102, 146
 Hjørting 8
 Ho 102
 Hodde 23, 223
 Holmsland Klit 149, 150, 155, 156
 Holstebro 8
 Horne 64, 82, 149, 155
 Horne Herred 213, 225
 Hoven 20, 38, 41, 57, 62, 63, 225,
 237
 Hundshoved 159
 Hvide Sande 179, 185
 Hærvejen (den midtjydske) 160
 Hærvejen (den vestjydske) 163,
 164, 165, 167
 Høgsbro 120

 Jægum 239

 Karlegat 160
 Kathrinelund 25, 84
 Kifling (eller Kyvling) 62, 166,
 186, 190, 191, 193
 Kjællingbjerg i Ølgod 30
 Klinkerbroen 190
 Klynge 188
 Kolding 163
 Krusbjerg 28, 76
 Kvie 62
 Kvong 59, 63, 149, 155, 217, 222,
 223, 225

 Kvorup 63
 Kølkær 133, 134

 Ladby 99
 Langkær 175
 Laustrup 62
 Lem 97, 145
 Lemvig 97
 Lille Bjerregaard 25, 26, 28
 Lille Grønlund 25, 85, 91, 228
 Lind 133, 135
 Lind ved Herning 133, 135
 Lindbjerg 47, 67, 75, 122, 224, 228
 Lindbjerggaard 67 ff, 122
 Lindbjerg Hede 10, 16, 25, 50
 Lindbjerg Mark 25, 27, 28, 45, 217
 List i Ølgod 30
 Lund 62
 Lunde 155, 175, 214, 217
 Lundenæs 62, 92, 119, 134, 162,
 164, 166, 167
 Lushøj 221
 Lydum 151, 155
 Lydum Aa 147
 Lyne 7, 59, 63, 148, 149, 150, 155,
 217, 220 ff, 225
 Lærkeholt 62
 Lønborg 7, 62, 64, 80, 117, 119,
 155, 164, 165, 168, 182 ff,
 188, 189, 191, 192, 211, 228
 Lønborggaard 62, 119, 165, 166,
 193

 Malle 64
 Møglegaard 62

 No 97
 Nøllund 224
 Nordenskov 102
 Nymindegab 154
 Nørholm 43, 50, 51, 62, 63, 133
 Nørre Bork 79, 97
 Nørre Herred 136, 146, 147, 217,
 223

- Nørre Horne Herred 80, 117, 165
 Nørre Nebel 155
 Odense 166
 Oksby 217
 Oksbøl 102
 Omme 62
- Paabøl i Hoven 20, 40, 41, 237
 »Pedersborg« 71, 128
- Ribe 120, 164, 165, 214
 Ringkøbing Fjord 97, 146
 Roldborg Mose 93
 Rørbæk Sø 159, 160
- Sct. Knuds Høj 191, 192
 Sct. Knuds Kilde 192
 Sig 97
 Sir 97
 Skarrild 63
 Skivild Høj 28
 Skjærn 61, 97, 100, 120, 134, 163,
 164, 166, 169, 172, 173, 174,
 177, 182, 188
 Skjærn Aa 80, 117, 128, 137, 140,
 145, 160, 162, 166, 167, 168,
 169, 172, 175, 183
 Skjærnaadalen 172, 173, 177, 182
 Skjærn Bro 163, 165
 Skjærnbrogaard 87, 165
 Skovling (eller Skovlund) 13, 44,
 45, 62
 Skrumsager 164
 Skærbæk Mølle 48
 Smedegaard 172, 177
 Spandet 120
 Staby 175
 Stauning 61, 64, 82, 117, 164, 166,
 168, 179, 180, 188
 Stauning Fjord 158, 165, 167
 Stauning Kirke 181
- Stenderup 32, 62
 Store Hejbøl 60
 Store Mjøl 154, 155
 Strelluf 30, 63, 149, 215, 223
 Styg 62
 Sædding 145
 Sønder Bork 79, 155
 Sønder Felding 140, 161
 Sønder Omme 11
 Sønderstrøm 190, 193
- Tarm 62, 97, 163, 165, 194
 Tarm Kær 162, 164, 166, 167
 Thorlundgaard 85, 228
 Thorstrup 10, 29, 133, 149, 156,
 223, 225
 Tinnel Krat 158, 159, 167
 Tiphede 62
 Tipperne 97, 125, 128, 137, 145 ff,
 168, 180, 190
 Tirsbjerg 41
 Tistrup 23, 51, 64, 77, 223, 225,
 226
 Tønder 100, 146
- Uhd 62
 Uhre 50
 Ulfborg 79
 Urup i Grindsted 29, 38, 64, 213,
 220
- Vallund 52
 Varde 63, 71, 74, 79, 102, 163,
 175, 209 ff
 Varde Aa 145
 Vardehus 163
 Vejrs 102
 Velling 61, 175
 Vemb 97
 Vesterbæk 63

STEDNAVNEREGISTER

Vester Herred 136, 146, 147, 217, 223	Ølgod 11, 13, 22, 25, 29, 30, 38, 39, 40, 45, 58, 59, 61, 68, 72, 75, 77, 95, 105, 112, 121, 139, 142, 149, 214, 218, 220, 223, 235
Vestkær 19, 83, 128	
Vium (Snd.) 148, 155, 217, 220, 221, 222	
Vognslund 11	Ørbæk i Hoven 14
Vong 79	Øse 30, 64
Vorbasse 79, 98	Øster Hejbøl 11, 29, 45, 203, 213, 231
Vostrup 62, 80, 117, 166, 168, 182, 188, 189, 211	Øster Herred 147, 214, 223
Værnet 97, 125, 128, 137, 145 ff, 168, 180, 190	Øster Nykirke 159

SALOMON J. FRIFELT

*Blandt forfatterens mest kendte bøger er
novellesamlingerne*

GODTFOLK OG SKIDTFOLK OG NOGLE AF
DE ANDRE

Det er stærke, stridige, særprægede sind, vi møder,
således som de præges, hvor kampen for tilværelsen
er barsk og krævende.

JYDSK SIND, SKILDRINGER OG SKÆBNER

Måske det mest jyske ved disse fortællinger er det
stiltfærdige lune, der glimter frem i stil og fortælle-
måde.

MIDT UNDER HIMLEN – HVOR KRAGERNE
VENDER

Forfatteren ikke blot kender sine folk og typer,
han har levet med dem som een af deres egne,
derfor er hans fortællinger vederhæftige og ægte
som sunde hverdage og dog løftet op i poesiens og
digtningens lysstrejfe.

Levnedsskildringerne

GENNEM DE JYDSKE UDMARKER

1. og 2. samling

En række følsomt tegnede skildringer fra hverdagen
af mænd og kvinder, som på den jyske hede skabte
nye brug, nye hjem.

I *Andelsbladet* skrev Hans Løjmand:

... fra først til sidst en lovsang til arbejdet, til jor-
den og hjemmet og Jylland.

Romanen

BØJ DIG FOR BLÆSTEN

Fængsler ved sin dramatiske handling og ved sin
ærlige oprigtighed i skildringen af jævne og almindelige
mennesker.

SALOMON J. FRIFELT

SØGNEDAGE OG GILDESFÆRD

BLANDT JYDER VESTER FRA

En bog om vestjydsk folkearv og folkesind

Forfatteren og folkemindesamleren Salomon J. Frifelt har i denne bog samlet en lang række af sine betydeligste optegnelser om folkeliv i »gamle dage«. Mange er Frifelt's egne oplevelser, og andre har han nedskrevet efter gamle folks fortællen.

Tilsammen er disse beretninger en letlæst, aldrig kedsommelig samling anekdoter og fortællinger, gennemsyret af det stille, jydsk smil men også ofte med noget grovere løjer. For oplæsere et fund!

AF INDHOLDET:

Lyngtag over en digegrøft
Et godt sengeleje
Skjorte og særke med knaster i
Musen i sødsuppen
Med ilden som hjælper
Der driver røg fra hedebrand
Vinduesruder og skorstenspiber
Saa graver vi mærgel
Vorherre haar jo skaft æ tær ...
Hjemme ved os selv
Skel, der skiller
Skellene tegnet i folkevid
Ikke fælle i en flok ...
Hævde sig og hævne sig
Ingen killinger i'en -
Krigskarlen Pæ Klink
Kvindesind og kvindestrøb
En sjælden grom kone
Abelone og den store gryde
Det sku no saan værr -
Gildesfærd og gildesskik
Store Nis og Vorherre
Boghvedegrød eller finker?
Mutter og brønden
Aaen og engen og folk fra
mange sogne -
Aalene i skorstenen
Nædergrød her, davre der -
Der bages til Jul
Lidt af officersedlernes krønike
En howres aften hos Kræsten og

ROSENKILDE OG BAGGER